

EKI MŰHELYTANULMÁNYOK 5.

KOSZTYÓ GYULA

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS
A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN
SZATMÁR-BEREG VÁRMEGYÉBEN
(1944. OKTÓBER – 1945. JÚNIUS)

ERŐSZAKKUTATÓ INTÉZET
BUDAPEST, 2026

Az EKI Műhelytanulmányok
a Miniszterelnökség és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
támogatásával jelenik meg.

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ISSN 3057-9023
ISBN 978-615-6699-16-9

© Erőszakkutató Intézet, 2026
© Kosztyó Gyula

Kiadja az Erőszakkutató Intézet
Felelős kiadó: Gellért Ádám
Szerkesztette: Marosvári Attila
Nyelvi lektor: Jung Eszter
Tipográfia: Czeizel Balázs
Tördelőszerkesztő: Jeges Erzsi

Tartalom

BEVEZETÉS	5
A HISTORIOGRÁFIAI ELŐZMÉNYEK ÉS A FELHASZNÁLT FORRÁSOK.....	8
A KONSZOLIDÁCIÓ ELSŐ LÉPÉSEI	10
<i>A szovjet katonai megszállás</i>	<i>10</i>
<i>A „rég-új” közigazgatás megszervezése</i>	<i>11</i>
<i>A nemzeti bizottságok és az igazoló bizottságok működése, a politikai pártok szervezése 1945 tavaszán.....</i>	<i>15</i>
TÖREKVÉSEK A KÖZBIZTONSÁG MEGSZILÁRDÍTÁSÁRA	26
<i>A közbiztonság állapota a szovjet katonai megszállás kezdetén</i>	<i>26</i>
<i>A közbiztonság javítását célzó intézkedések.....</i>	<i>34</i>
<i>A polgárőrség</i>	<i>35</i>
<i>A rendőrség.....</i>	<i>43</i>
<i>A szovjet katonai parancsnokságok és a rendfenntartás</i>	<i>50</i>
A KÖZELLÁTÁS A SZOVJET KATONAI MEGSZÁLLÁS KEZDETÉN	51
<i>A közellátás intézményes keretei</i>	<i>51</i>
<i>A szabadkereskedelem</i>	<i>53</i>
<i>A feketekereskedelem</i>	<i>65</i>
<i>A cserekereskedelem és a csempészet</i>	<i>68</i>
<i>A közigazgatási szervek intézkedései az áru- és élelmiszerkészletek megóvására..</i>	<i>71</i>

A KÖZELLÁTÁSI ZAVAROK ELMÉLYÜLÉSE	75
<i>Katonai fosztogatások és rombolások</i>	75
Menekültek, kiürítés, rémhírterjesztés	75
A német és magyar alakulatok fosztogatásai és rombolásai	79
A szovjet megszállást kísérő fosztogatások és rombolások	83
A magyar közigazgatás reakciója a fosztogatásokra	92
A fosztogatások kárai és következményei	93
<i>A kötelező termény- és vágóállat-beszolgáltatás</i>	96
A vármegyei szovjet katonai közigazgatás ellátása	97
A megszálló Vörös Hadsereg élelmezése	104
<i>A mezőgazdasági termelés válsága</i>	123
 ÖSSZEGRZÉS	 136
 FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	 141

Bevezetés

A kutatás elején még nem sejtettem, hogy az elsőre csak az érdeklődés vezérelte iratolvasásom nyomán Szatmár-Bereg vármegye 1944–1945-ös időszakának történetéről egy nagyobb lélegzetvételű tanulmány születik majd. A kis kiterjedésű vármegyéből viszonylag gazdag levéltári anyag maradt ránk, ami a kutatásom fő forrásbázisa lett. A kezdetben csak a saját kíváncsiságom miatt megkezdett iratolvasást ezért kiterjedt levéltári kutatássá szélesítettem, s az erőszak történeti eseményeket mind pontosabban igyekeztem rekonstruálni.

Célom egy olyan munka elkészítése volt, amely két, igencsak fajsúlyos témakör, a közbiztonság és a közellátás kérdésének vizsgálatára fókuszálva, „alulnézetből” mutatja be Szatmár-Bereg vármegye lakosságának mindennapjait. Úgy, ahogyan a hétköznapi emberek megélhették a szovjet megszállástól, azaz 1944. október végétől a vármegye határozatalkotó szerve, a törvényhatósági bizottság 1945. június 23-i újjászervezéséig terjedő időszakot. Munkámban tehát az itt élő lakosság környezetének, életterének bemutatására vállalkozom, amelynek keretét a szovjet katonai megszállás adta. Az általam vizsgált témák mindeddig még érintőlegesen sem képezték a térségről szóló történeti kutatások tárgyát. Ebből következően a szinte teljesen érintetlen levéltári források felhasználásával elkészített tanulmányom közzétételével a fő célom e hiány pótlása volt. Bár munkám a szovjet megszállás kezdetétől a vármegyei törvényhatósági bizottság újjászervezéséig tárgyalja az eseményeket, egy-egy témakör (a nemzetőrség és a rendőrség működése, szabadkereskedelem, cserekereskedelem, csempészet,

KOSZTYÓ GYULA

mezőgazdasági termelés) esetében – főként a trendek, tendenciák érzékel-
tetése miatt – kilép ebből az időintervallumból.

Tanulmányom első részében rövid áttekintést nyújtok a Szatmár-Bereg
vármegyében lezajlott katonai műveletekről. Ezt követően a közigazgatás
helyreállítását és az érdemi munka megindítását, valamint a különböző
közigazgatási pozíciókra történő kinevezések gyakorlatát ismertetem. Át-
tekintem a nemzeti és az igazoló bizottságok munkáját, valamint a politikai
élet szerveződésének helyi sajátosságait is. Ezeket – Gyarmathy Zsigmond,
Dikán Nóra és Sipos Levente feldolgozásai mellett – a nemzeti és az igazoló
bizottságok fennmaradt iratai alapján mutatom be.

Munkám második, nagyobb egységében a vármegye közbiztonságának
általános helyzetét elemzem. A Vörös Hadsereg megjelenésével hosszú
időre megszűnt a köz- és vagonbiztonság. Mivel a második világháború
után a vármegyével foglalkozó történetírás – napjainkig – hallgat a lakos-
sággal szemben alkalmazott erőszakról, ezért kiemelten foglalkozom az
erőszak különböző megnyilvánulási formáival: a fizikai bántalmazásokkal,
a nemi erőszakkal, a megfélemlítéssel és a lakosság egy részének elhurco-
lásával. Kutatásaim és forrásaim nyomán árnyalt képet igyekszem adni a
civil lakossággal szemben alkalmazott német és szovjet katonai erőszakról,
ezek okairól, formáiról, kiemelt hangsúlyt fektetve a nők elleni kegyetlen-
kedésekre. A rendelkezésre álló források nyújtotta lehetőségek mértékéig
körbejáróm a lakosság túlélési stratégiáit is. A frontátvonulás időszakát
érintően külön figyelmet fordítok a közigazgatási szereplők megfélemlíté-
sének, zaklatásának és kiszolgáltatottságának vizsgálatára. Emellett szám-
ba veszem a lassan eszmélő magyar közigazgatás válaszlépéseit, így foglal-
kozom a polgárőrség és a rendőrség megszervezésével, ezek működésének
mozgásterével, hatékonyságával. A magyar levéltári források alapján a
katonai erőszakra adott szovjet katonai parancsnoksági reakciókat is igyek-
szem bemutatni. Mindemellett arra törekedtem, hogy részletes képet nyújts-
sak a szovjet megszállás során a lakossággal szemben alkalmazott erőszakról.
Mivel ezt „testközelből”, a helyi lakosság közvetlen tapasztalatai alapján
kívánom ismertetni, elengedhetetlen volt, hogy viszonylag hosszabb idé-
zetek formájában a forrásokat is „megszólaltassam”.

A tanulmány harmadik fejezetében Szatmár-Bereg vármegye közellátá-
sával foglalkozom. A témakört az intézményes keretek felvázolásával kez-
dem, ezt követően tüzetesebben négy olyan témakört vizsgálok, amelyek
az alapvető élelmiszerek és közszükségleti cikkek forgalmazási csatornája-
ként funkcionáltak: a szabad-, a fekete- és a cserekereskedelmet, valamint
a csempészetet. Bemutatom a kereskedelem általános helyzetét, s az azt

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

determináló okokat, így például az anyagihiányt és az inflációt. Némiképp sikerült a feketekereskedelem működését is feltárnom, igaz, nem olyan mélységben, mint eredetileg szerettem volna. A rendelkezésre álló források nyomán az infláció alakulását is igyekszem megvilágítani. A cserekereskedelem kialakulásának okait s annak arányait, továbbá a csempészettel foglalkozó lakosság motivációját, valamint a csempészet módszereit is vizsgálom. A magyar közigazgatás mozgásterét elemezve bemutatom a vármegyében tapasztalható infláció, az anyagihiány és a csempészet visszahatása érdekében tett intézkedéseket. Nagyobb terjedelemben foglalkozom a hiányos, sőt kifejezetten rossz közellátás okaival: a német, majd a szovjet katonai átvonulások során történt fosztogatásokkal, a szovjet katonai parancsnokságok élelmezésével, a Vörös Hadsereg jóvátételi követeléseivel, valamint a mezőgazdaság 1944. őszi és 1945. tavaszi katasztrofális termelési eredményeivel. Árnyalt képet igyekszem nyújtani a civilek kifosztásáról, az elkövetők motivációjáról, a károk nagyságáról és ennek hosszú távú következményeiről, továbbá a magyar közigazgatás válaszlépéseit is ismertetem. Emellett számba veszem a Vörös Hadsereg élelmezése, valamint a helyi katonai parancsnokságok ellátása érdekében a lakosságra kivetett, kötelezően beszolgáltatandó termény- és vágóállat-mennyiséget, ezek arányait, a kivetés szempontjait, s a lakosság és a közigazgatás beszolgáltatási hajlandóságát is vizsgálom. Fontosnak tartottam, hogy foglalkozzam az alapvető élelmiszerek előállítását biztosító mezőgazdasági termelés állapotával is. Ezért áttekintem az 1944. őszi és 1945. tavaszi munkák alakulását és részletesen írok a háborúból és a front átvonulásából adódó, a termelést nehezítő, sőt nem egyszer akadályozó okokról, mint például a munkaerő- és az eszközhiányról. A kor kulcskérdésének számító földosztást sem kerültem meg, azonban csak áttekintés szintjén foglalkozom vele, mivel megvalósítása kívül esik tanulmányom kronológiai keretein. A földosztást a témában megjelent eddigi szakirodalomra támaszkodva mutatom be, noha tudható, hogy ezzel kapcsolatban hatalmas forrásanyag maradt a Szatmár-Bereg vármegyei földhivatal iratai között. Ezek feldolgozását jelenleg is végzem, ezért az átfogó, minden részletre kiterjedő kutatási eredményeimet külön tanulmányban fogom közzétenni.

Az iratpusztulás miatt az eredetileg tervezett témák közül a közellátáson belül az ún. „magyar” beszolgáltatással, illetve a szabadkereskedelem részletesebb működésével sajnos nem foglalkozhattam. Úgy vélem azonban, tanulmányom révén ennek hiányában is sikerül teljesebbé tennem a Szatmár-Bereg vármegye e tragikus időszakáról eddig ismert képet.

KOSZTYÓ GYULA

A historiográfiai előzmények és a felhasznált források

Az elmúlt évtizedekben több szakmunka is megjelent Magyarországon, melyek a szovjet megszállás kérdéskörét helyi, illetve megyei keretek között vizsgálták.¹ Írásom ezek sorába illeszkedik, azzal a különbséggel, hogy én kimondottan a szovjet megszállás legkorábbi időszakát, továbbá az azt követő egy év gazdasági, társadalmi, erőszak történeti eseményeit, illetve ezek egymásra gyakorolt hatását vizsgálom. Ezzel szemben a más vármegyéről, városokról szóló szakmunkák az adott földrajzi tér teljes szovjetizálását, vagyis az 1944–1950 közötti időszakot mutatják be, s ennek kereteibe ágyazva, az esetek többségében csak érintőlegesen foglalkoznak ezzel a korai időszakkal. Ráadásul Szatmár-Bereg vármegye szovjet megszállásának erőszak történeti eseményeiről eddig átfogó, levéltári forrásokon alapuló szakmunka nem készült, így e tragikus történésekkel ez idáig még említés szintjén sem találkozhattunk. Céloom – minden releváns levéltári forrás szisztematikus áttekintésével – e hiányosság pótlása volt.

Szatmár-Bereg és Szabolcs vármegye 1944–1945-ös időszakának történeti feldolgozása mindmáig hiányzik. A témakörrel foglalkozó, eddig napvilágot látott szakmunkák általános jellemzője, hogy a közellátás kérdéseit érdemben nem, legfeljebb felszínesen érintették. E munkák főként a politikai eseményekre fókuszáltak, és ha használtak is levéltári forrásokat, az csak egy szűk forráscsoportra, vagy a nemzeti bizottságok töredékesen fennmaradt irataira, vagy a rendkívül hiányos főispáni anyagokra korlátozódott. Ezek az írások a sajátos kommunista narratívaalkotás jegyeit viselik magukon, mely szerint a szovjet „felszabadítás” lehetőséget teremtett a „népi demokratikus forradalom” kibontakozására, s a „kizsákmányoló osztály” elleni osztályharcra.²

Az 1945 és 1990 között megjelent magyar szakmunkák lényegében mind ebből a nézőpontból tárgyalják a történeteket. Ezekről a kiadványokról elmondható, hogy egy részük kifejezetten a hadi eseményekre, másik részük a földosztásra helyezi a hangsúlyt, megint mások csak a nemzeti bizottságokkal foglalkoztak.³ Ugyanakkor általános jellemzőjük, hogy nem tár-

¹ Bakonyi, 2020; Bank, 2017; Káli, 2021; L. Balogh, 2015; Miklós, 2015; Nagy, 2005; Rigó, 2017; Szabó, 2025; Szikla, 2024.

² Gyarmathy, 1970: 70.; Némethné, 1985: 24.; Sipos, 1971: 90.

³ Borus, 1980: 75–83.; Horváth, 1967.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

gyalták érdemben a Vörös Hadsereg hétköznapi működését, a civil lakossággal való kapcsolatát, így a közbiztonság romlását, a megszálló csapatok által elkövetett erőszakot, s a civil lakosság kifosztását is teljes egészében elhallgatták. Miközben a valóságban a hétköznapiakat a szabadkereskedelem összeomlása, a feketekereskedelem virágzása és a lakosság nélkülözése jellemezte, e munkák kizárólag a kommunista párt heroikus politikai küzdelmét állították vizsgálódásuk középpontjába, gazdasági tekintetben pedig töretlen és optimista fejlődésről írtak.

A rendszerváltást követően viszonylag kevés szakmunka jelent meg, amely Szatmár-Bereg vármegye 1944–1945-ös időszakát érintette. Ezek általános jellemzője, hogy alig tartamaznak primer forrásokat, így a már korábban publikált adatokra alapozva csupán az események marxista narratívától megszabadított, de érdemi új kutatási eredményeket nem hozó leírását nyújtják. Üdítő kivételt képeznek Gaál Ibolya és Dikán Nóra munkái. Gaál írása a releváns levéltári iratok alapos feldolgozásával, ugyanakkor nagyobb, az 1867 és 1989 közti időszakra vonatkozóan tárgyalja Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyék átfogó szociálpolitikai történetét,⁴ míg Dikán Nóra (Németh Péterné) szintén széleskörű levéltári kutatásra alapozva írta meg Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye 1945 és 1950 közötti időszakát felölelő könyvfejezetét, amely a vármegye múltját feldolgozó, 1993-ban közzétett monográfiában jelent meg.⁵

Jelen tanulmányomhoz szisztematikus levéltári kutatással gyűjtöttem össze a releváns forrásokat. Munkám forrásbázisát a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában található dokumentumok adták. Az intézményben végzett kutatás keretei között több mint félszáz fond 1944 októbere és 1945 decembere között képződött iratát tekintettem át. Tételesen kutattam a fő- és alispán, a járási főszolgabírók és főjegyzők, valamint a körjegyzőségek és a községek fennmaradt iratait. Különösen fontos forráshely volt a vármegyei szociális felügyelő iratanyaga, amely a szociális helyzet megismeréséhez nyújtott nélkülözhetetlen információkat. Az általam áttekintett félszáz fondból mindössze tizenhétben találtam a témám szempontjából releváns adatokat. A frontátvonulása eseményeinek rekonstruálásához nagy segítséget nyújtottak a Tiszántúli Református Egyházkerület egyházközségi jelentései is, melyek

⁴ Gaál, 1997.

⁵ Némethné, 1975; Dikán, 1993.

KOSZTYÓ GYULA

többnyire részletesen beszámoltak a háborús károkról, az emberáldozatokról és az élet újraindításának nehézségeiről.⁶

A konszolidáció első lépései

A SZOVJET KATONAI MEGSZÁLLÁS

1944 nyarán a front mind közelebb került Magyarország keleti határaihoz. A román kiugrás romba döntötte a szovjet előrenyomulással szemben a Kárpátok nyújtotta védelemre alapozott német–magyar katonai stratégiát. Szatmár vármegye területén zajlottak ugyan jelentősebb hadműveletek, azonban a harcok inkább Szabolcs területére, Nagykálló és Nyíregyháza környékére helyeződtek át, ezzel együtt a front átvonulásának Szatmár területére nézve is mélyreható következményei lettek.

1944. október elején a szovjet csapatok a második világháború egyik legnagyobb páncéloscsatáját nyerték meg. Október 19-én Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka azt a parancsot adta Plijev altábornagy gépesített lovas hadtestének, hogy másnap Nagyszállás–Nyíregyháza irányába törjön előre, majd október 21-én vegye birtokba a Nagykálló–Nyíregyháza terepszakaszt, estére pedig érje el a Rakamaz–Gáva–Berkesz–Dombrád szakaszt.⁷ Plijev a támadást délről északra, az Érmihályfalva–Debrecen között nyílt résben indította meg. Az offenzíva közben Bököny, Geszteréd és Kállósemjén térségében heves páncélos összecsapásra, utcai harcokra is sor került. Ez a merész előretörés azt eredményezte, hogy október 22-ig a szovjetek megszállták Hajdúböszörményt, Újfehértót, Nagykállót és Nyíregyházát. A nagykállói és nyíregyházi csaták után a szovjet 23. harckocsihadtest tovább haladt észak felé és elfoglalta a Kótaj–Búj szakaszt, sőt egy előre törő osztag elérte Rakamazt és a tiszai átkelőhelyet is.⁸ Nyíregyháza és a tiszai átkelőhely elvesztése megakadályozta a 8. német és a 2. magyar hadsereg visszavonulását és átkelését a Tiszán. Ebben a helyzetben a német Dél hadseregcsoport parancsnoka ellencsapást határozott el, mellyel a főerők visszavonulását és tiszai átkelését kívánta elérni.⁹

⁶ Szabadi, 2016a; Szabadi 2016b.

⁷ Szászi–Vinnai, 1993: 428–430.

⁸ Faludi, 1974: 6.

⁹ Ölvedi, 1980: 151–156.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Az október 23-án meginduló német ellentámadás két irányú volt. Míg a III. páncélos hadtest Hajdúdorog és Hajdúböszörmény felől támadta a szovjet egységek Debrecentől a Tiszáig elnyúló arcvonalát, addig a visszavonuló német csapatok a másik oldalról törtek be Nagykálló–Újfehértó körzetébe.¹⁰ Az offenzíva következtében Plijev és Gorskov altábornagy gépesített lovas hadtestét, valamint Ahmanov altábornagy harckocsihadtestét elvágta a többi szovjet egységtől, s arra törekedtek, hogy felmorzsolják és a Tiszába szorítsák őket. A heves harcok mindkét oldalon jelentős veszteségeket okoztak. A szovjet frontparancsnokság úgy kívánt segíteni a kritikus helyzetbe került egységein, hogy a 27. hadsereget támadásba küldte a német arcvonal áttörésére. A németek azonban a 27. hadsereg minden kísérletét visszaverték, így nem tudták kimenteni a front főerőitől elvágott Plijev-csoportot.¹¹ Mivel nem sikerült a Nyíregyházán bekerített szovjeteiket kiszabadítani és elegendő utánpótlást sem tudtak biztosítani, Malinovszkij azt a parancsot adta Plijevnek, hogy október 26-án törjön ki Nagykálló irányába,¹² foglalja el a települést, és október 27-én érje el a 27. hadsereget.¹³ Nagykállót végül nem tudták elfoglalni, s a bekerítésből is csak nagy áldozatok árán sikerült kitörniük. Ennek következtében Nyíregyháza október 27-én újra a németek kezébe került. A visszaszerzett hídfőn keresztül kimenekítették a 8. német hadsereget, valamint az I. és 2. magyar hadsereget.¹⁴ E kimenekítés fő átvonulási területe Szatmár vármegye volt, melyet november elejére teljesen birtokba vettek a szovjet csapatok.

A „RÉGI-ÚJ” KÖZIGAZGATÁS MEGSZERVEZÉSE

1939–1944 között a Trianon előtti közigazgatási határokat állították vissza. Az 1923. évi XXXV. tc. alapján szervezték meg Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegyét, melynek székhelye Mátészalka lett. 1938 és 1944 között a Vásárosnaményi járás átmenetileg Bereg vármegyéhez került, 1940 végén pedig Mátészalka helyett Szatmár-németi lett Szatmár vármegye székhelye.

¹⁰ Szászi–Vinnai, 1993: 428–430.; Ungváry, 2004: 335.

¹¹ Szászi–Vinnai, 1993: 428–430.

¹² Ungváry, 2004: 335–336.

¹³ Faludi, 1974: 10.

¹⁴ Borus, 1980: 75–83.

KOSZTYÓ GYULA

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye keleti, északkeleti részén fekvő szatmári és beregi községek területi hovatartozása korántsem rendeződött a hadműveletek befejeztével. Szatmár vármegye beregi része már a kárpátaljai harcok idején szétesett, nagyobb része először Csehszlovákiához, majd a Szovjetunióhoz került.¹⁵

Szatmár vármegye közigazgatásának újjászervezése – magyar főispánnal az élen – Szatmárnémetiből indult ki, és az egész megye egységének helyreállításával kezdődött meg, beleértve a ma Magyarországhoz tartozó Fehérgyarmati, Csengeri és Mátészalkai járásokat is. 1944. december 27-én fordulat állt be az említett járások életében, amikor Szatmárnémetiben a Demokratikus Blokk, tekintettel a vármegyében többségben lévő román nemzetiségű lakosságra, román főispánt és román nemzetiségű tisztviselőket választott. Emiatt a trianoni Magyarországhoz tartozó szatmári járások átmenetileg román vezetőség irányítása alá kerültek, s a vármegyei közigazgatás is kétnyelvűvé vált.¹⁶

1944 novemberében, amikor a szovjet csapatok bevonultak Vásárosnaményba, a szovjet járási katonai parancsnok kezdeményezésére létrehoztak egy ideiglenes járási irányító szervet, mely a Közigazgatási Intéző Bizottság nevet viselte. Tagjai főként 1919-es veteránok, valamint Beregszászból elmenekült hivatalnokok voltak. E bizottság vezetőjének – közigazgatási biztosi megnevezéssel – dr. Lengyel Sándor tiszti főorvost választották meg. A Vásárosnaményi járás 1944. november elejétől az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény megkötéséig a szatmári járásoktól független, önálló közigazgatási egységként létezett.¹⁷ Január 22-én a járási főszolgabíró a közigazgatási biztosi státuszt megszüntette és közölte a jegyzőkkel, hogy „a vásárosnaményi járás összes községe továbbra is a vásárosnaményi járáshoz és ezután Szatmár-Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyékhez tartozik”.¹⁸

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága a felszabadult területeknek csak a trianoni Magyarországhoz tartozó részeit vonta be az 1944. december 17. és 20. között végrehajtott nemzetgyűlési választásokba. Szatmár vármegye egyedül Mátészalkáról delegált képviselőket a nemzetgyűlésbe. Már ez is előrevetítette, hogy a magyar közigazgatás csak a trianoni

¹⁵ Dikán, 1993: 441.

¹⁶ Balogh, 2012: 91.

¹⁷ Némethné, 1985: 28.

¹⁸ MNL SZSZBVL, V.236.c. I. 90/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása a jegyzőknek, 1945. január 22.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

határokon belül lesz újjászervezhető. A Debrecenből hazatért szatmári nemzetgyűlési képviselők december végén értekezletre hívták össze a Mátészalkára menekült tisztségviselőket, akiket arról tájékoztattak, hogy Szatmár-Bereg vármegye közigazgatását Mátészalka központtal kell megszervezni. Ennek ellenére továbbra is a Szatmárnémetiben székelő román főispán adta az utasításokat a járások vezetőinek és a községi jegyzőknek. Ugyanakkor az addig is Magyarországhoz tartozó, s többségében magyarok által lakott három szatmári járás leválását siettette, hogy a Szatmár vármegyei új, román tisztikar a Vörös Hadsereg ellátását biztosító beszolgáltatások kivetésénél aránytalanul megterhelte az itteni lakosságot.¹⁹

Szatmár vármegye közigazgatásának az 1938-as keretek között történő megszervezésére az első lépést a Mátészalkai Nemzeti Bizottság tette meg az 1945. január 8-án tartott alakuló ülésén.²⁰ A bizottság kérelemmel fordult a kormányhoz, hogy ha mód van rá, Szatmárnémeti központtal állítsák vissza a magyar vármegyei közigazgatást, amennyiben viszont nincs erre lehetőség, akkor a Csengeri, a Fehérgyarmati, a Mátészalkai és a Bereg vármegyéhez tartozó Vásárosnaményi járásból, Mátészalka központtal állítsák helyre a vármegyét úgy, ahogyan az a trianoni béke után működött.²¹ 1945. január közepén a belügyi államtitkár szóbeli felhatalmazása alapján a Mátészalkai Nemzeti Bizottság megbízta dr. Varga Gyula számvevőségi főtanácsost a vármegyei hivatali szervezet kiépítésével és az alispáni teendők ellátásával. A nemzeti bizottság ugyanis még az alakuló ülésén javaslatot fogadott el a vármegyei tisztségek betöltésére, s azt küldöttek útján közvetlenül eljuttatták a debreceni székhelyű Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz, amely jóváhagyta a javaslatokat. Ennek nyomán Varga Gyula Szatmár vármegye alispánja, míg Papp Gergely a Mátészalkai, Kovács Béla a Csengeri, Kormány Sándor a Fehérgyarmati, Kovássy Szabolcs pedig a Vásárosnaményi járás főszolgabírója (főjegyzője) lett.²²

1945. április 21-én tartották a vármegyei törvényhatósági bizottság (újjá)alakuló ülését Mátészalkán.²³ Ekkor iktatták be az 1945. január 27-én kinevezett Eröss Jánost főispánnak, aki e tisztséget április végéig töltötte

¹⁹ Dikán, 1993: 442.

²⁰ Némethné, 1985: 28.

²¹ Sipos, 1971: 90.

²² Gyarmathy, 1979: 227.

²³ MNL SZSZBVL, IV.754. 4. d. 813/1945. A Szatmár-Bereg vármegyei alispán jelentése, 1945. augusztus 10.

KOSZTYÓ GYULA

be.²⁴ Őt 1945. április 28-tól Balogh István váltotta, aki Erdei Ferenc és Veres Péter biztatására cserélte fel a debreceni Déri Múzeum muzeológusi állását a politikai közszerepléssel.²⁵ Az 1945. május 19-én beiktatott Balogh személyében nyolc hónapig parasztpárti főispánja volt a négy járásból és 136 községből álló vármegyének,²⁶ melynek neve kezdetben Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye volt, majd 1945. július 4-én a 4330/1945. M. E. számú rendelettel Szatmár-Bereg vármegyévé nevezték át.²⁷

A közigazgatási munka megindítása nem volt egyszerű feladat. A berendezkedő szovjet katonai hatalom egyelőre nem kívánt változtatni a társadalmi renden, és a megszállt területen mindent elkövetett annak érdekében, hogy a volt magyar állami szervek mielőbb működőképes állapotba kerüljenek. Az egyik legnagyobb gond a munkaerőhiány volt. Az új vármegyeszékhelyen, Mátészalkán alig maradtak hivatalnokok, az egykori tisztviselők közül mindössze egy számvevőségi főtanácsos, a megyei főlevéltáros, valamint négy vármegyei aljegyző maradt a helyén.²⁸ Nagy volt a tájékozatlanság és az információhiány is. Ebben kiemelt szerepe volt annak, hogy a telefonhálózat alig működött, a közlekedés pedig rossz volt. Ráadásul még Balogh István kinevezett főispán sem kapott konkrét utasításokat Erdei Ferenc belügyminisztertől, csupán ennyit: *„te tudod, majd meglátod, mi volt ott, a régi paraszti hagyományok élnek még ott, ezekre kell építeni. Ezeket próbáld majd összeegyeztetni a mostani igényekkel”*.²⁹ Ilyen körülmények között nehéz feladat várt a főispánra, aki szerint a közigazgatás kaotikus állapotban volt. *„Első dolgom tehát az volt – írta visszaemlékezésében –, hogy valamiképpen megpróbáljunk a közigazgatásba életet lehelni, mert az teljes letargiában vegetált”*.³⁰

²⁴ Dikán, 1993: 442.

²⁵ Uo. 446.

²⁶ *Magyar Közlöny*, 1945. január 4., 1.; *Magyar Közlöny*, 1945. január 27., 1.; *Magyar Közlöny*, 1945. április 28., 1.

²⁷ A 4330/1945. M. E. rendelet a magyar közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről. *Magyar Közlöny*, 1945. július 8., 3.

²⁸ Balogh, 2012: 92.

²⁹ Uo. 90.

³⁰ Uo. 91–92.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A NEMZETI BIZOTTSÁGOK ÉS AZ IGAZOLÓ BIZOTTSÁGOK
MŰKÖDÉSE, A POLITIKAI PÁRTOK SZERVEZÉSE
1945 TAVASZÁN

A frontátvonulás után a közigazgatás és lényegében minden más joghatóság a helyi, települési szintű nemzeti bizottságok kezébe került.³¹ Bár tevékenységüket ideiglenesnek szánták, végül 1948-ig működtek.³²

Leghamarabb, 1944. december 18-án a vásárosnaményi nemzeti bizottság alakult meg azon az ülésen, melyet Tariska István debreceni kommunista funkcionárius szervezett a községháza tanácsstermében.³³ Ebben a járásban egyébként is kiemelkedően gyorsan szerveződtek ezek a bizottságok, március 5-ig minden községében létrejöttek.³⁴ Mátészalkán az 1945. január 8-án visszatért nemzetgyűlési képviselők alakították meg a nemzeti bizottságot. A 25 fős testület mindazon erőket összefogta, melyek addig aktivizálódtak a vármegyében, vagyis megalakulásakor még csak az akkor már működő Független Kisgazdapártot és a Szociáldemokrata Pártot. A két párt 8-8 tagot delegált a bizottságba,³⁵ de helyet biztosítottak az érdekképviselői szerveknek és az egyházak küldötteinek is. Elnöke Jeszenszky Sándor (Független Kisgazdapárt) nemzetgyűlési képviselő, alelnöke Széles Elemér (Szociáldemokrata Párt) nemzetgyűlési képviselő, míg a jegyzője Szász Gusztáv iskolaigazgató, a Nemzeti Parasztpárt mátészalkai szervezetének alapító tagja lett.

Amilyen ütemben megszerveződtek a politikai pártok egy-egy községben, úgy jöttek létre vagy alakultak újjá a nemzeti bizottságok is. Mivel februárban Mátészalkán megalakult a kommunista párt és a parasztpárt, 1945.

³¹ Káli, 2021: 97.

³² A nemzeti bizottságok és az igazoló bizottságok működését, valamint a politikai pártok szerveződését az 1944. december és 1945. június 22. közötti időszakra vonatkozóan, azaz a vármegye törvényhatósági bizottságának tisztújító gyűléséig mutatom be. A korabeli Szatmár-Bereg vármegyéből csak a csengeri és a vásárosnaményi járási nemzeti bizottság iratai maradtak meg, a fehérgyarmati és a mátészalkai járások iratai nem. Megmaradt viszont a Szatmár-Bereg vármegyei nemzeti bizottság iratainak egy része, igaz, töredékesen és gyér számban. A korabeli vármegye községi nemzeti bizottságai mintegy kétharmadának maradt ránk iratai. E viszonylag magas arányt igencsak árnyalja, hogy e községek csupán 45%-a, 32 település őriz olyan iratot, amely 1945-ben keletkezett.

³³ Gyarmathy, 1985: 71.

³⁴ Sipos, 1971: 92.

³⁵ Uo. 90.

KOSZTYÓ GYULA

február 19-én a nemzeti bizottság feloszlatta önmagát és pártonként 4-4 taggal (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt) új nemzeti bizottságot szerveztek.³⁶

1945. február-március folyamán sorra megalakultak a községi nemzeti bizottságok is. 1945 februárjában jött létre a vármegyei nemzeti bizottság, melynek feladatait addig a mátészalkai látta el. A 25 fős vármegyei bizottság összetétele paritásos volt, vagyis a négy járás és Mátészalka öt pártjának egy-egy küldöttje alkotta. Elnöke Jeszenszky Sándor lett, míg ügyvezető elnöke Széles Elemér.³⁷

Már a Mátészalkai Nemzeti Bizottság január 15-i ülésén ismertették a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló 14/1945. M. E. számú rendeletet, s elhatározták a vármegyei törvényhatósági bizottság és a községi képviselő-testületek újjászervezését. A vármegyei nemzeti bizottság a törvényhatósági bizottság létszámát 50 főben állapította meg, és négy helyet biztosított az egyházaknak. Ily módon a négy járás és Mátészalka 10-10 képviselőt küldhetett a megyei törvényhatósági bizottságba.³⁸

A nemzeti bizottságok tanácskozásait rendszertelen időközönként tartották, ugyanakkor 1945 első felében az ülések igen gyakoriak voltak, akadt olyan település – például Olcsvaapáti –, ahol a hét minden napján tanácskoztak.³⁹ A frissen szerveződő testület és a még csak formálódó vármegyei vezetés között nem minden esetben volt harmonikus az együttműködés. Balogh István főispán visszaemlékezése szerint „[a] falu jómódú vagy hangadó vagy tisztességesebbnek számító parasztjaiból alakultak meg a nemzeti bizottságok és vették át a közigazgatás szerepét. Mindenben ezek intézkedtek, olyasmiben is, ami egyébként nem tartozott az adminisztrációs feladataik közé. Egy-egy település mindenhol kis, izolált köztársaságnak tűnt, maga intézte a maga dolgát. [...] A nemzeti bizottságok adtak néha utasítást, azonban elég szélsőségesen értelmezték az autonómiát”.⁴⁰

E bizottságok 1945 első felében szinte mindennel foglalkoztak, ami a hétköznapi élet közigazgatási, gazdasági és társadalmi működéséhez kapcsolódott. Mivel tevékenységük során komplex problémákat kellett megoldani,

³⁶ Dikán, 1993: 444–445.

³⁷ Sipos, 1971: 91.

³⁸ Uo. 92.

³⁹ Lásd MNL SZSZBVL, XVII.110. Az olcsvaapáti nemzeti bizottság iratai.

⁴⁰ Balogh, 2012: 91–92.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

öntevékenyek és kezdeményezők voltak. E korai időszak főbb megoldandó problémái az új képviselő-testületek felállítására, a közbiztonságra és a közellátásra, a gazdasági élet beindítására és a hazatért zsidók helyzetének rendezésére vonatkoztak. Annak ellenére, hogy a nemzeti bizottságok megszerveződtek, az új községi adminisztráció még messze nem volt működőképes. A tisztviselők egy része elmenekült, pótlásuk lassan ment. Ekkor még a politikai pártok is csak formálódtak, szervezés alatt álltak. Mindezek következtében a legtöbb helyen a régi gárda működtette a közigazgatást, miközben az igazoló bizottságok ellenőrizték őket.

A nemzeti bizottságok másik fontos feladata a gazdasági tevékenység megindítása volt. Első körben, már március elején a termelés mielőbbi beindítása érdekében a vármegyei nemzeti bizottság az elhagyott üzemekhez, vagyonokhoz, birtokokhoz vagy vállalatokhoz gondnokokat nevezett ki. Ehhez felmérték az üzemek, ipartelepek számát és állapotát, amit a vármegye alispánja is folyamatosan szorgalmazott.⁴¹ Gebén (ma Nyírkáta) a bizottság bejárta a szeszfőzde területét és megvizsgálta annak helyzetét,⁴² csakúgy, mint Vitkán,⁴³ Nagydoboson,⁴⁴ Vállajon⁴⁵ és még egy tucat más helyen. A felmérés szerint ezek rendbehozatalához legalább egy évre volt szükség, mivel jelentős részüket a visszavonuló katonaság leszerelte, a háborús események megrongálták, vagy a lakosság széthordta a berendezéseket. Vásárosnaményban a bizottság mindent elkövetett, hogy újraindítsa a fűrésztelepet, ahol a helyiek az ártérről összegyűjtött fát bérfűrészeléssel dolgozhatták fel házépítés céljaira. A keletkező hulladékot téli tüzelőnek használták fel.⁴⁶

Az elképzelések szerint a leendő gondnokok kishaszonbérbe kapták volna a vagyont.⁴⁷ Voltak azonban kivételes helyzetek, mint például a gebei

⁴¹ MNL SZSZBVL, V.213. VI. 316/1945. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye alispánjának utasítása, 1945. április 17.

⁴² MNL SZSZBVL, XVII.62. 15. d. sz. n. A gebei nemzeti bizottság jegyzőkönyve a szeszfőzde állapotának felméréséről, 1945. április 12.

⁴³ Uo. sz. n. Jegyzőkönyv a vitkai szeszfőzde állapotfelméréséről, 1945. április 14.

⁴⁴ Uo. sz. n. Jegyzőkönyv a nagydobosi szeszfőzde állapotfelméréséről, 1945. április 14.

⁴⁵ Uo. sz. n. Jegyzőkönyv a vállaji szeszfőzde állapotfelméréséről, 1945. április 26.

⁴⁶ Gyarmathy, 1970: 74.

⁴⁷ MNL SZSZBVL, XVII.62. 15. d. sz. n. A Szatmár-Bereg vármegyei nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. március 6.

KOSZTYÓ GYULA

üzemek működtetése, ahol a nemzeti bizottság azzal az indoklással vette saját kezelésbe a szeszfőzdet, hogy a beindítást első kézből felügyelje.⁴⁸ Minden más gondnokság esetében az üzemek termelésének megindításához a nemzeti bizottság engedélyére volt szükség.⁴⁹

A nemzeti bizottságok folyamatosan napirenden tartották az aránytalan beszolgáltatások során felmerült lakossági panaszokat,⁵⁰ valamint a földosztást is.⁵¹ Eközben igyekeztek listába szedni a munkanélküliek és azon szerelmélyek nevét, akiket ki lehetett rendelni a helyreállítási és műszaki munkálatokhoz, vagy éppen közmunkára.⁵² A járási nemzeti bizottságok állapították meg a rendőrség és a közigazgatási tisztviselők bérét is, amit Vásárosnaményban például havi 300 pengőben határozták meg.⁵³ Sokszor a közlekedési problémák megoldása is a nemzeti bizottságok feladatát képezte. Olcsva és Olcsvaapáti között például a megsemmisült híd helyett kompjáratot kellett építenie a két községnek, melynek munkálatait már februárban megkezdte a két testület.⁵⁴

Gyakorta képezte a nemzeti bizottságok üléseinek tárgyát a zsidóság vagyionának sorsa, valamint az izraelita közösségek háború utáni helyzete. Mérken – ahol már áprilisban lefoglalták és elárverezték a volt helyi Volksbund-vezető ingóságait⁵⁵ – a jegyző azt javasolta a bizottságnak, hogy a deportált zsidók számára gyűjtsenek természetbeni és pénzbeli adományokat, s ezt a templomban is hirdessék ki. A testület ezt határozatban támogatta.⁵⁶ Egy másik alkalommal Vásárosnaményban az egyik bizottsági tag, Grünberger Sándor azért hívta össze az ülést, hogy tiltakozzon a rémhír

⁴⁸ Uo. sz. n. A gebei nemzeti bizottság jegyzőkönyve a szeszfőzde állapotának felméréséről, 1945. április 12.

⁴⁹ MNL SZSZBVL, XVII.99. 21. d. sz. n. A mérki nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. május 9.

⁵⁰ Ezekről lásd a szovjet beszolgáltatásokkal foglalkozó fejezetet.

⁵¹ MNL SZSZBVL, XVII.114. 21. d. sz. n. A porcsalmi nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. március 30.

⁵² MNL SZSZBVL, XVII.63. 16. d. sz. n. A csengeri járási nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. július 3.

⁵³ MNL SZSZBVL, XVII.64. 16. d. sz. n. A vásárosnaményi járási nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. február 19.

⁵⁴ MNL SZSZBVL, XVII.109. 21. d. sz. n. Az olcsvai nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. február 16.

⁵⁵ MNL SZSZBVL, XVII.99. 21. d. sz. n. A mérki nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. április 25.

⁵⁶ Uo. sz. n. A mérki nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. június 24.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

miatt, amit a deportálásból hazatért zsidókról terjesztettek a helyiek. A mátészalkai szovjet katonai parancsnokságon ugyanis valaki azt hallotta – és persze rögtön tovább is adta –, hogy „a zsidóság azon van, hogy Magyarország angol ellenőrzés alá kerüljön”, amit Grünberger határozottan visszaautasított és követelte a nemzeti bizottságtól, hogy a rémhír terjesztőit vonják felelősségre. Az ilyen alaptalan híreszteléseknek azonban gyakorlati következményei is voltak, ugyanis a hazatért zsidókat a szovjet katonai parancsnok szigorúan figyeltette, időközönként kihallgatta. Grünberger azzal érvelt, hogy „a zsidóság az elmúlt esztendőök alatt, de különösen a deportálásuk alatt oly sokat szenvedett és minden vagyonából ki lett forgatva, így különösen rosszul esik az és fájdalmas, hogy még most is megkülönböztetteknek kell érezniük [magukat] és olyan vádakhoz hoznak fel a zsidóság ellen, melyben a zsidóság ártatlan”.⁵⁷ Tarpán is volt példa zsidóellenes izgatásra. Az egyik községi tanárnő arról beszélt a tanulóknak, hogy „senki ne vegyen Klein Sándortól cukrot, mert meg fogja mérgezni a cukorral a lakosságot”.⁵⁸

A nemzeti bizottságok működéséhez szervesen kapcsolódott az igazoló bizottságok munkája, amit Szatmár-Bereg vármegyében az iratok töredékessége miatt rendkívül nehéz rekonstruálni.⁵⁹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. január elején adta ki a 15/1945. M. E. sz. rendeletét, amely a közalkalmazottak igazolását írta elő addig, amíg a felállítandó népbíróóságok a népellenes cselekmények elkövetőit és a háborús bűnösöket felelősségre nem vonják. A rendelet értelmében a kormány által kinevezett főispánokat igazoltnak tekintették, és felhatalmazták őket arra, hogy a járásbíróóságok

⁵⁷ MNL SZSZBVL, XVII.64. 16. d. sz. n. A vásárosnaményi járási nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. május 18.

⁵⁸ MNL SZSZBVL, XVII.408. 1. d. Tarpa. sz. n. Jegyzőkönyv Klein Sándor tarpai lakos panaszáról, 1945. február 20.

⁵⁹ Az akkori vármegye Fehérgyarmati, Mátészalkai, Csengeri és Vásárosnaményi járásában működött igazoló bizottság. A csengerinek sajnos nem maradtak meg dokumentumai, ellenben a mátészalkai gyűjtemény igen gazdag. Ugyanakkor a bizottságok munkájának megismerését igencsak megnehezíti, hogy a három járási bizottság iratait döntő többségükben az igazoltak nyilatkozatai teszik ki, jóval ritkábban fordulnak elő tárgyalási és tanúkihallgatási jegyzőkönyvek. Sokszor csak az igazolásra kijelölt személyek névsorával találkozhatunk az iratok között. Ilyen körülmények között nehéz azonosítani az igazoltakat. Ráadásul csak 1947-től tüntették fel az egyes ügyiratokon az „igazolt” szót. Az általunk vizsgált, 1945 első felében keletkezett ügyiratokban nincsenek benne az igazoló bizottságok által kiadott határozatok, ami megnehezíti az igazoló eljárás hatékonyságának megítélését.

KOSZTYÓ GYULA

székhelyein igazoló bizottságokat hozzanak létre.⁶⁰ Mátészalkán 1945 januárjában még csak a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt működött, így a főispán – ekkor még Eröss János – e két párt vezetőivel tárgyalt. Megállapodtak abban, hogy az igazoló bizottságba mind a két párt 10-10 jelöltet ajánl, valamint a politikai pártokhoz nem tartozó, de politikailag megbízható egyének közül öt személyt jelöltek ki. Így kezdte meg működését a mátészalkai igazoló bizottság, melynek működése ellen a Magyar Kommunista Párt mátészalkai szervezete a főispánnak címzett levelében szinte azonnal szót emelt. Szender Ferenc pártelnök a főispántól kérte a megalakult MKP képviselőinek „bekapcsolását” az igazoló bizottság munkájába, amit az ekkor még elutasított. Április 19-én Rinyu György, a helyi kommunista pártszervezet titkára, valamint Szatmár, Ugozca és Bereg k. e. e. vármegye kommunista párttitkára élt bejelentéssel, kérve az igazoló bizottság azonnali feloszlását, mivel abban sem a Nemzeti Parasztpárt, sem a Magyar Kommunista Párt nem volt még képviselve. Lépésük nem volt hatástalan: néhány nap múlva feloszlatták a bizottságot és az öt párt által ajánlott személyek közül megválasztották (kisorsolták) azt az öt – pártonként 1-1 – főt, aki a mátészalkai igazoló bizottság tagja lett. A bizottság összetétele 1945 nyarára ismét megváltozott, ekkor fölénybe kerültek a szociáldemokraták és a nemzeti parasztpártiak. Egy kimutatás szerint 1945 júliusában a Szociáldemokrata Pártnak és a Nemzeti Parasztpártnak két-két, míg a Magyar Kommunista Pártnak, a Független Kisgazdapártnak és a Polgári Demokrata Pártnak egy-egy tagja volt az igazoló bizottságban. Foglalkozásukat tekintve egy-egy gépész, kőműves, földműves és kereskedő volt közöttük, míg két személy hivatása ismeretlen.⁶¹ A mátészalkai igazoló bizottság látta el a megyei igazoló bizottság feladatait és a Csengeri járásban is diszponált. Fehérgyarmaton a járási igazoló bizottság 1945. február 7-én alakult meg a Független Kisgazdapárt és a Magyar Kommunista Párt 10-10 tagjának részvételével.⁶²

Jelenleg nem rendelkezünk olyan összesítéssel, amiből megtudhatnánk, hogy Szatmár-Bereg vármegye tisztviselőinek hány százaléka menekült el

⁶⁰ MNL SZSZBVL, XVII.407. A mátészalkai igazoló bizottság iratai. Törzslap, fondtörténet.

⁶¹ MNL SZSZBVL, XVII.407. 5. d. sz. n. Kimutatás a Szatmár vármegye területén működő igazoló bizottság tagjairól, 1945. július 28.

⁶² MNL SZSZBVL, XVII.62. 15. d. 1/1945. Jegyzőkönyv a fehérgyarmati járási igazoló bizottság szervezéséről, 1945. február 7.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

állomáshelyéről a harci események idején. Ezzel kapcsolatban mindössze egy megközelítőleg utalás olvasható Balogh István főispán visszaemlékezésében: „*a községekben csak két-három helyen maradt ott a vezető jegyző és a református pap*”.⁶³ A helyükön maradt, továbbá a később hazatérő vármegyei, járási és községi tisztviselőket és alkalmazottakat igazoló eljárásnak vetették alá, melynek során a korábbi politikai nézeteiket és magatartásukat vizsgálták. De nemcsak nekik kellett átesniük ezen az ellenőrzésen: több rendelet is foglalkozott az érintettek körével, többek között az állami és felekezeti iskolák tanítóinak, a különböző intézmények, hivatalok, ipari és kereskedelmi vállalatok, társadalmi szervezetek, közjóléti szövetkezetek alkalmazottainak, a „szabadúszó” értelmiségieknek (magánorvosoknak, gyógyszerészeknek, ügyvédeknek), de még a hatósági igazolvánnyal rendelkező iparosoknak és kereskedőknek is igazolniuk kellett magukat. Az eljárást az igazoló bizottság indította el, s azok is igazolási eljárás alá estek, akik távol, egyebek között kényszermunkán voltak a Szovjetunióban. Gulácson például igazolási eljárás alá vonták Fodor László református tanítót és Tiba Tibort, holott ekkor ők is kényszermunkán voltak.⁶⁴ Első körben az igazoló bizottság hirdetményt tett közzé, melyben közölték az igazolásra kötelezett személyek nevét. Felhívták a lakosságot, hogy „*mindazok, akik az igazolás alá vont valamelyik közalkalmazottnak olyan magatartásáról vagy cselekményeiről bírnak tudomással, mely a magyar nép érdekét sértette vagy sérti, ezt és a vonatkozó bizonyítékokat tanúkkal a bizottság elnökének [...] jelentsék be*”.⁶⁵ Minden igazolás alá vont személy igazoló nyilatkozatot készített saját korábbi hivatali működéséről. Az ezekben szereplő állításokat a korabeli viszonyok között nehéz volt gyorsan ellenőrizni. Ezek közé tartoztak például a politikai semlegességre vonatkozó, vagy éppen az 1944-es holokauszt eseményeivel kapcsolatos önfelmentő megjegyzések. Szinte minden igazolás elmaradhatatlan formulája volt, hogy „*[p]olitikai pártnak tagja nem voltam s nem vagyok, politizálással nem foglalkoztam, csak hivatásomnak és családomnak éltem. Népellenes törvények és rendeletek végrehajtásában részt nem vettem*”.⁶⁶ Egy cégény-

⁶³ Balogh, 2012: 91–92.

⁶⁴ MNL SZSZBVL, XVII.408. I. d. 73/1945. A gulácsi körjegyző kimutatása az igazolásra kötelezett személyekről, 1945. február 11.

⁶⁵ Uo. Beregsurány, sz. n. A vásárosnaményi igazoló bizottság hirdetménye közalkalmazottak igazolásáról, 1945. március 17.

⁶⁶ MNL SZSZBVL, XVII.406. I. d. Fehérgyarmat, sz. n. Veréb Mária községi tanító igazolási nyilatkozata, 1945. január 20.

KOSZTYÓ GYULA

dányádi református tanító azt írta, hogy „[a] zsidótörvényeket elítélem, annak barbár voltáról többek előtt vallomást tettem”.⁶⁷ Voltak, akik az „önálló jogkör” hiányára hivatkoztak nyilatkozatukban, és közölték, hogy minden tettüket a hivatali előljárujuk utasítására végezték.⁶⁸

Abban az esetben, ha nem érkezett lakossági bejelentés vagy panasz az illető személyre, akkor azonnal igazoltnak nyilvánították. Ezt az az igazoló bizottság mondta ki, amelyet minden hivatal, intézmény, üzem vagy hatóság igazolására külön-külön, megbízható, behívott és megbízatásuk előtt esküt tett egyénenként a járási igazoló bizottság hozott létre. Így például külön igazoló bizottság ellenőrizte egy-egy járásban a körjegyzői hivatalt vagy éppen a pénzügyigazgatósági alkalmazottakat.⁶⁹ Abban az esetben viszont, ha egy igazolás alatt álló személyre terhelő bejelentés, esetleg komoly panasz, vád érkezett, akkor rá tanúkihallgatások és tárgyalások sora várt. A tanúkihallgatásokat a rendőrség járási politikai osztályain folytatták le.⁷⁰ Azok ügye, akikre nézve súlyosan terhelő vallomások érkeztek, átkerült a népbírósághoz, erre azonban Szatmár-Bereg vármegyét illetően az általunk vizsgált időszakban csak elvétve került sor.

Nincsenek összesített adataink arról, hogy a vármegyében 1945–1948 között lezajlott igazolási eljárások végül a lakosság hány százalékát érintették, valamint arról sem, hogy a hivatalnokok hány százalékát bocsátották el állásukból vagy küldték tovább ügyüket a népügyészséghez. Mindössze a Mátészalkai, a Csengeri és a Vásárosnaményi járásból maradt fenn egy-egy kimutatás az igazolások részeredményéről, melyek végkövetkeztetések levonására nem elegendőek, pusztán tájékoztató jelleggel bírnak. A Mátészalkai és a Csengeri járásban 1945 januárjától július 15-ig 78 községi és városi tisztségviselő igazolási eljárását folytatták le, közülük mindössze egy főt nem igazoltak, ügyét át is tették az ügyészséghez. Az igazolás alá vont 77 hivatalnok közül 51 fő (65%) megtarthatta állását, 27 főt (35%) ellenben

⁶⁷ Uo. Cégyénydányád, sz. n. Polgár Ferenc református tanító igazolási nyilatkozata, 1945. február 10.

⁶⁸ Uo. Fehérgyarmat, sz. n. Varga Sándor járásbírói díjnok igazolási nyilatkozata, 1945. január 23.

⁶⁹ MNL SZSZBVL, XVII.408. 2. d. sz. n. Jegyzőkönyv a behívott igazoló bizottsági tagok eskütételéről, 1945. május 28.

⁷⁰ MNL SZSZBVL, XVII.406. 2. d. Fehérgyarmat, sz. n. Bernáth Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. április 7.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

áthelyeztek.⁷¹ Az igazoló bizottság elnökének jelentése szerint „állásából elbocsátva senki sem lett” az általunk tárgyalt időszakban, azaz 1945 első felében.⁷² Fennmaradt egy összesítés a Vásárosnaményi járási igazoló bizottság munkájáról is.⁷³ Eszerint 1945. február 1. és 1945. szeptember 29. között 514 főt vont eljárás alá a járási igazoló bizottság, akiknek elenyésző hányadát, mindössze 4%-át (20 főt) utasította el a bizottság, ami egyúttal az érintettek állásvesztésével járt. A húsz fő között foglalkozásukat tekintve volt mozdonyvezető, hivatali altiszt, miniszteri tanácsos, révész, pénzügyőri fővigyázó, tanító, jegyzőgyakornok, körjegyző, körorvos, községi díjnok és postakiadó. Két további személyt feddésre ítélték, ami hivatali áthelyezéssel járt. Az állásvesztéssel sújtottak között volt a gelénesi községi bíró is, aki 1945 februárjában olyan kérelmeket íratott alá a lakosokkal, melyekben a község Kárpátontúli Ukrajnához csatolását kérték. Ezt azonban nem magától tette: elmondása szerint a beregszászi kommunisták utasították arra, hogy minél több helybelivel írassa alá a nyomtatványt, mert akkor a férfi családtagjaik hazatérhetnek a fogságból.⁷⁴ A bíró esete jól mutatja a korabeli közállapotok kiszámíthatatlanságát.

1945 elején nagy lendülettel indult meg a politikai élet szervezése is Szatmár-Bereg vármegyében. A pártok alakulását alapjaiban határozta meg a terület foglalkoztatási struktúrája. A szatmári és beregi részek túlnyomóan mezőgazdasággal foglalkozó lakossága természetesen a parasztpártok felé orientálódott. Így a parasztság elsősorban a Független Kisgazdapárt, valamint a Nemzeti Parasztpárt taglétszámát gyarapította. A korszerű ipar és az ezzel összefüggő munkásmozgalmi hagyományok hiánya viszont komoly akadályok elé állította a munkáspártokat.⁷⁵

A politikai pártok az 1945. január végétől március elejéig tartó időszakban szerveződtek. A vármegye legerősebb politikai pártjának a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt számított. Előbbinek komoly ha-

⁷¹ MNL SZSZBVL, XVII.407. 5. d. 425/1945. A mátészalkai igazoló bizottság kimutatása az igazolás alá vont személyekről, 1945. július 27.

⁷² Uo. A mátészalkai igazoló bizottság elnökének kimutatása a le nem igazolt és elbocsátott személyekről, 1945. július 27.

⁷³ MNL SZSZBVL, XVII.408. 2. d. sz. n. Névjegyzék az igazolás alá vont és elutasított személyekről a Vásárosnaményi járásban, 1945. szeptember.

⁷⁴ Uo. 418/1945. A vásárosnaményi járási igazoló bizottság határozata, 1945. május 15.

⁷⁵ Dikán, 1993: 453.

KOSZTYÓ GYULA

gyománnyai voltak Szatmárban, hiszen Bajcsy-Zsilinszky Endre Tarpát és vonzáskörzetét valósággal kisgazdapárti központtá építette ki. Egy kisgazdapárti felmérés szerint Szatmár-Bereg vármegye 30 községében működött pártszervezet a háború előtt,⁷⁶ melyek a háború után könnyen és gyorsan újjászerveződtek. A Vörös Hadsereg jelenlétében a párt eleinte óvatosan politizált, 1945 nyarától azonban – főleg a közigazgatási pozíciók megszerzése miatt – erősen kieleződött viszonya a Magyar Kommunista Párttal és a Szociáldemokrata Párttal. A kisgazdák ugyanis 1945 nyarára gyakorlatilag kiszorultak a közigazgatás megyei és járási szintjéről, amit nem tudtak elfogadni. Ennek ékes példája a vármegyei törvényhatósági bizottság tisztújító közgyűlése volt. A közgyűlés előtt a pártok több pártközi értekezletet tartottak, melyek eredményeként egy jegyzőkönyvben rögzített megállapodás született a tisztségek elosztásáról, amit minden párt elfogadott és aláírt. Néhány nappal később azonban a kisgazdák leszavazták a szociáldemokrata párt jelöltjeit, ám sikertelenül, mivel a kommunista, a szociáldemokrata és a parasztpárt támogatta a jelölteket. Ráadásul a főispán sem kisgazda lett: 1945 áprilisában Balogh István a Nemzeti Parasztpárt sorai-ból került a főispáni székbe.⁷⁷

A Nemzeti Parasztpárt 1945. február 21-én alakult meg Mátészalkán. Az alakuló ülésen Tóth Jánost választották meg a párt elnökének, majd a párt soraiból azonnal jelölteket állítottak a vármegyei nemzeti bizottságba, név szerint Tóth János pártelnököt, Kerekes Imre titkárt, valamint Szász Gusztáv és Mészáros András választmányi tagokat.⁷⁸

A Szociáldemokrata Párt társadalmi bázisát Szatmár-Bereg vármegyében is a kisiparosok, a kiskereskedők és a tisztviselők, főleg vasutasok adták. A parasztság körében számottevő befolyásuk nem volt.⁷⁹ Helyi kezdeményezésre már 1944 végén megszervezték a pártot, melynek élén szinte mindenhol helyi vezetők álltak, ami a szervezés szempontjából biztató volt.⁸⁰ 1945 nyarára a Szociáldemokrata Párt birtokolta a vármegyei közigazgatás legtöbb pozícióját.⁸¹ Ráadásul 1945 nyarán Mezei Sándor vármegyei rend-

⁷⁶ Sipos, 1971: 95.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ MNL SZSZBVL, XVII.62. 15. d. sz. n. Jegyzőkönyv a Nemzeti Parasztpárt má-tészalkai szervezetének megalakulásáról, 1945. február 21.

⁷⁹ Dikán, 1993: 455.

⁸⁰ Sipos, 1971: 94.

⁸¹ Dikán, 1993: 455.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

őrkapitány is a szociáldemokraták sorából került ki, augusztustól pedig Gál Elek személyében az alispánt is a párt adta. Az 1945. őszi választásokig a szociáldemokraták helyzete stabil és domináns volt a közigazgatás működtetésében.

Az iparosítás hiánya és a lakosság túlnyomó többségének a földhöz való erős kötődése eredményeként a kommunista mozgalom gyökerei gyengék voltak a vármegyében. Emiatt a megyeszékhelyen is csak 1945. január végén szerveződött meg a párt. Sok helyen a földosztás ígéréstével igyekeztek népszerűségüket növelni. Ennek is köszönhető, hogy májusra a kommunistáknak már 60 községben volt pártszervezete, 1945. június elejére pedig megszerveződött a Szatmár megyei pártbizottság is.⁸² A párt azonban folyamatos káderhiánnyal küzdött, ami erősen behatárolta működését, népszerűségét 1945 első felében.

1945. június 22-én tartották a vármegyei törvényhatósági bizottság tisztújító közgyűlését, ahol a 15 választott megyei tisztségviselőből hét volt szociáldemokrata, csakúgy, mint a vármegyei főjegyző (augusztustól az alispán), valamint a négy járási főjegyző. 1945 nyarára a községi önkormányzatok tisztségviselői párttagságukat nézve – kevés kivétellel – szintén a kispártiak és a szociáldemokraták között oszlottak meg. A kommunista párt 1945 első felében csekély befolyással bírt a községi vezetők körében, miközben a vármegyei pozíciók közül egyetlenként csupán a vármegyei tiszti főügyészi státuszt mondhatta magáénak, mivel 1945 nyarán még a kommunista vármegyei rendőrkapitányt, Bernáth Józsefet is a szociáldemokrata Mezei Sándor váltotta. 1945 nyarára az a politikai helyzet állt elő Szatmár-Bereg vármegyében, hogy a megyei és járási vezetés egyértelműen a szociáldemokraták kezébe került, miközben községi szinten a Független Kispárt befolyása volt megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor a kommunista párt mindent elkövetett a népszerűségének és támogatottságának növelése érdekében.

⁸² Sipos, 1971: 94.

KOSZTYÓ GYULA

Törekvések a közbiztonság megszilárdítására

A KÖZBIZTONSÁG ÁLLAPOTA A SZOVJET KATONAI MEGSZÁLLÁS KEZDETÉN

Miután a magyar és német csapatoknak sikerült Nyíregyházát visszafoglalniuk a szovjetektől, megnyílt a lehetőségük, hogy Szatmár vármegyén keresztül visszavonuljanak Észak-Erdélyből. Bár a Vörös Hadsereg érdemi ellenállással nem találkozott Szatmár-Beregben, a frontátvonulás és a szovjet megszállás időszakát a katonák visszaélései, önkényeskedései és fosztogatásai miatt mégis a féktelen erőszak jellemezte.

A Vörös Hadsereg megjelenésével hónapokra megszűnt a köz- és vagyonbiztonság. A szovjet megszállás már az első napokban a lakosság terrorizálásával járt. A nyírvasvári körjegyző szerint a község „*a poklok legborzalmasabb kínját éli át*”.⁸³ Hasonlóról panaszkodtak a hodászi lakosok is: az oroszok „*erőszakosan és túrhetetlenül viselkednek, rémületben tartják az egész környéket*”.⁸⁴

Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyében 1945. január 4-én a szovjet katonai parancsnokság utasítására kijárási tilalmat vezettek be. Ennek értelmében este kilenc órától reggel öt óráig polgári egyéneknek szigorúan tilos volt az utcán tartózkodni. Kivételt képeztek a katonai személyek, valamint a polgárőrök, akik a kijárási tilalmat ellenőrizték.⁸⁵ Az erőszakos cselekmények gócpontjai elsősorban a fő átvonulási útvonalak mentén fekvő községek voltak. „*Az utcákon járni sem lehetett*”, írta beszámolójában a csengeri református lelkész.⁸⁶

Az erőszakos események kiváltója igen gyakran az alkohol volt, annak ellenére, hogy a lakosság – elővigyázatosságból – több községben is elrejtett

⁸³ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése a mátészalkai járási főszolgabírónak, 1944. november 28.

⁸⁴ Uo. 6144/1944. Hodászi lakosok garázdálkodó orosz katonák miatti panaszáról felvett jegyzőkönyv, 1944. november 22.

⁸⁵ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 273/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 6.

⁸⁶ Szabadi, 2016b: 295. Pótor Sámuel csengeri lelkész és Bélteky Sándor gondnok jelentése a háborús károkról, dátum nélkül.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

mindenféle szeszestilt a szovjetek megérkezése előtt.⁸⁷ Ez azonban nem akadályozta a megszállókat abban, hogy rendszeresen raboljanak maguknak alkoholt a helyiektől. Hodászon bort loptak, majd miután lerészegedtek, a nők keresésére indultak.⁸⁸ Viszonylag sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szovjet katonai közigazgatás szesztilalmat vezessen be. „Az orosz katonai parancsnoktól vett rendelet értelmében italt kiszolgálni sem üzletekben, sem magánlakásokban sem nappal, sem éjjel senkinek nem szabad. Aki nem tartja be a rendelkezést, azt az orosz katonai parancsnokság fogja felelősségre vonni” – olvasható az egyik utasításban.⁸⁹

A szovjet megszállás első napjaiban, heteiben a katonák által mind a polgári lakossággal, mind pedig a közigazgatás képviselőivel szemben elkövetett fizikai bántalmazás, erőszak általános jelenséggé vált. Néhol már a szovjet katonák előőrseinek átvonulását is erőszak kísérte. A Cégénydányádon átvonuló katonák éjszaka, az ablakokon keresztül törtek rá a helyiekre, akiket borzasztóan megverték, majd kiraboltak.⁹⁰ Zabrálásakor többször is előfordult, hogy a megszálló katonák megverték a civileket. Nyírmeggyesen egy a szovjet katonák élelmiszerrablását megakadályozni igyekvő helyi lakos mellkasát verték puskacsővel, majd lelövésével fenyegették.⁹¹

A beszállásolt katonák gyakran a házigazdájukat is bántalmazták. Hodászon rátörték az ajtót a szomszédokra, ahol lövöldözni kezdtek, majd a házigazdát megpofozták és puskatussal verték, mert a feleségét nem találták otthon.⁹² Gyakran előfordultak spontán bántalmazások is. Szamoskérén a nőket védő férfiak csaptak össze az orosz katonákkal. A szamoskéri református lelkész arról számolt be, hogy „[i]gen sok esetben a férfiak ölre mentek és verekedéssel védték meg a nőket”.⁹³ Mátészalkán az egyik éjszaka ismeret-

⁸⁷ Uo. 291. Gáborjáni Szabó Szabolcs csaholci lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 26.

⁸⁸ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6144/1944. Hodászi lakosok garázdálkodó orosz katonák miatti panaszáról felvett jegyzőkönyv, 1944. november 22.

⁸⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 274/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 6.

⁹⁰ Szabadi, 2016b: 290. Király István cégénydányádi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 18.

⁹¹ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 6155/1944. Jegyzőkönyv Szentmiklósi Ferenc és Papp Jusztinia nyírmeggyesi lakosok panaszáról, 1944. december 21.

⁹² MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6144/1944. Hodászi lakosok garázdálkodó orosz katonák miatti panaszáról felvett jegyzőkönyv, 1944. november 22.

⁹³ Szabadi, 2016b: 365. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 27.

KOSZTYÓ GYULA

len személyek a rendőrkapitányt verték meg. Ennek kapcsán Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye szovjet katonai parancsnoka nyomozást indított, és kiderült, hogy orosz katonák bántalmazták a parancsnokot, akit súlyos sérülései miatt azonnal kórházba kellett szállítani.⁹⁴

A szovjet megszállás állandó kísérője volt a nőkkel szembeni erőszak. A lerészegedett orosz és román katonák rendre nőket követeltek és zaklattak. Nyolc, Hodászra beszállásolt szovjet katona italozás közben döntött arról, hogy benéznek a szomszédos házakba, ahol a nőket keresték. Több házba is betörték, de sehol sem találták otthon az asszonyokat és lányokat, mivel ők már korábban elmenekültek. „A nők már nem mernek otthon maradni a lakásukon” – panasztak a hodásziak,⁹⁵ a kisszekeresi lelkész szerint pedig „[a] gyülekezet női tagjai sokat bujkáltak, éjszakánként nem lehettek házaikban”.⁹⁶ Mivel a katonák sok esetben nem találták odahaza a nőket, dühükben az otthon tartózkodó férjeket verték meg. A Kántorjánosihoz tartozó egyik majorságban három orosz katona garázdálkodás közben követelte a nők előállítását.⁹⁷ A győrteleki lelkészre és családjára éjjel tört rá három részeg orosz katona, akik a lelkész feleségét, lányát és ott tartózkodó sógornőjét kizavarták az ágyból, majd fogdosták és molesztálták őket, s csak a megfélemlített nők jajveszékélése miatt álltak el a megerőszkolástól.⁹⁸ „Zsana”⁹⁹ – ordították a lelkészi lakban randalírozó részeg orosz katonák Túrístvándiban.¹⁰⁰

Ahol nem tudtak vagy nem érkeztek elmenekülni, elrejtőzni a nők, és a megszállókban is volt hajlandóság az erőszakra, ott bizony komoly bántalmazások történtek. „A nők erkölce nincs biztosítva. Minden éjjel hol itt, hol ott, de legtöbbször a község sok helyén hallhat jajveszékélést, mert a katonák üldözik őket” –

⁹⁴ MNL SZSZBVL, V.159.c. III/1945. A mátészalkai járási rendőrparancsnokság jelentése, 1945. február 16.

⁹⁵ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6144/1944. Hodászi lakosok garázdálkodó orosz katonák miatti panaszáról felvett jegyzőkönyv, 1944. november 22.

⁹⁶ Szabadi, 2016b: 329. Czövek Károly kisszekeresi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 1.

⁹⁷ MNL SZSZBVL, IV.766. III. 6247/1944. A kántorjánosi körjegyző jelentése, 1944. november 24.

⁹⁸ Szabadi, 2016b: 312. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

⁹⁹ Feleség, asszony oroszul.

¹⁰⁰ Szabadi, 2016b: 390. Nyiri István túristvándi gondnok és Hadházy Pál lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

írta drámai hangvétellé levelében a nyírvasvári körjegyző.¹⁰¹ A nyírmeggyesi körjegyző pedig arról tett jelentést, hogy „[é]jjel egyes családokra rámentek s védtelen asszonyokat és lányokat megtámadtak, úgyhogy azoknak egész éjjel lakásuktól távol kellett tartózkodniuk”.¹⁰²

A szovjet katonai erőszaknak súlyos sérültjei és halálos áldozatai is voltak Szatmár-Beregen. Kocsordon egy 17 éves lányt egyszerűen tarkón lőtték a magukról megfélemezett orosz katonák, amikor a lány megpróbált ellenállni. Ő szerencsére túlélte az esetet.¹⁰³ Majtisban egy részeg román katona fegyverével tarkón vert egy családapát – a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint feltételezhetően Józsa Lajos cipészt –, aki lányát védte a megbecstelenítéstől. A férfi azonnal meghalt.¹⁰⁴ Győrtelekben két lányt erőszakoltak meg az átvonuló, részeg orosz katonák.¹⁰⁵ Szamoskéren két nőt egy tucat orosz katona erőszakolt meg.¹⁰⁶ Mátyusban szintén két részeg orosz katona garázdálkodott, ami egy 15 éves és egy 20 éves helyi lány megölésével végződött.¹⁰⁷

A szovjet hadseregről terjedő rémhírek hatására még a Vörös Hadsereg megérkezése előtt több községben működésbe léptek bizonyos önvédelmi reflexek. A felnőttek elbújtatták gyermekeiket, fiatal lányukat, a férfiak pedig feleségeiket. Győrteleken a fiatal lányokat, fiatal asszonyokat és a volt leventéket félreeső falvakba menekítették.¹⁰⁸ „Az asszonyokat és lányokat a legnagyobb óvatosságra, elrejtőzésre alkalmas hely előkészítésére, és mindenek felett a kíváncsiságtól való tartózkodásra intettük” – írta utóbb a kispaládi református lel-

¹⁰¹ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

¹⁰² MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2201/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. december 22.

¹⁰³ Szabadi, 2016b: 330. Bányai N. Zoltán kocsordi lelkész, Pótor Dániel iskolai igazgató és Szabó Endre gondnok jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

¹⁰⁴ Szabadi, 2016b: 340. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.

¹⁰⁵ Uo. 310. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

¹⁰⁶ Uo. 365. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 27.

¹⁰⁷ Uo. Horváth Zoltán mátyusi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 30.

¹⁰⁸ Uo. 310. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

KOSZTYÓ GYULA

kész.¹⁰⁹ Szamoskéren a szalmacsomók tetejébe vágott üregekben és a határban lévő kukoricakóró-csomókban bújtatták a nőket.¹¹⁰ Tunyogon is csak bujkálással menekültek meg a község lányai, asszonyai.¹¹¹ Túristvándiban a nők a Túr partján rejtőzködve vészelték át ezeket a vészterhes napokat.¹¹²

A szovjet katonai erőszak áldozatává vált a (helyben maradt) magyar közigazgatási apparátus is, amely napi szinten szenvedte el a megfélemlítést és a megaláztatást. Mindezekre a leggyakrabban akkor került sor, amikor a szovjet tisztok vagy közkatonák a községházakon megjelenve beszélgetést, ellátást, fogatot, lovat vagy kézi munkaerőt követeltek, amit nem minden esetben sikerült azonnal teljesíteni. *„Minden percben érkezik a községházára orosz katona, aki szekeret kér, embereket kér, azonban kérésüket teljesíteni már nem tudjuk, nem azért, mert nem akarjuk, hanem mert nincsen szabad emberünk és szabad fogatunk. Természetesen a vége ütés, szidás és este pedig a rablás között a nők üldözése. [...] A községháza helyiségében a legrenitensebben viselkednek. Szidják a magyarságot, mert ellenségük”* – írta panaszában a nyírvasvári körjegyző.¹¹³ Hasonló helyzet alakult ki Tarpán is, ahol a munkaerőhiánnyal küzdő, végletekig leterhelt községi hivatal helyzetéről a következők olvashatók a tarpai nemzeti bizottság jegyzőkönyvében: *„Vezetőjegyző előadja, hogy az adómunkálatok végzésére egyáltalán nincs munkaereje [...] Senki sincs, aki az adóügyi munkálatokkal foglalkozna, mert az a három munkaerő, akik rendelkezésre állnak, teljesen el vannak foglalva a közigazgatási ügyek intézésével, annyival is inkább, mert az orosz katonai parancsnokság által kiszabott termények kivetésével, beszolgáltatásával, a szállításhoz kirendelt szekerek ellenőrzésével, zsákok összeszedésével járó munkálatok állandóan minden munkaerőt igénybe vesznek”*.¹¹⁴ Nyírmeggyesen sem volt nyugtuk a hivatali dolgozóknak, ahol az orosz katonák a körjegyzőtől élelmet, a bírótól pedig lovat követeltek. A körjegyző azonban a mátészalkai orosz

¹⁰⁹ Uo. 325. Tóth Ferenc kispaládi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május 14.

¹¹⁰ Uo. 365. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 27.

¹¹¹ Uo. 388. Vadon Sándor tunyogi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 15.

¹¹² Uo. 391. Nyiri István túristvándi gondnok és Hadházy Pál lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

¹¹³ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

¹¹⁴ MNL SZSZBVL, V.213. 4. d. 157/1945. A tarpai nemzeti bizottság ülésén készült jegyzőkönyv kivonata, 1945. március 6.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

katonai parancsnok írásbeli rendeletére hivatkozva – miszerint a katonák nem követelhettek ad hoc élelmiszert maguknak – visszautasította a követeléseket. Ez az ellenszegülés feldühítette a követelőző orosz katonát. A jegyző későbbi beszámolója szerint „[m]egfenyegetett és azzal biztatott, hogy engem is felültet a szekérre és visz a többiekkel. Közben a géppisztolyát forgatta és több ízben azt a kijelentést tette, mindet kilövellőzi a faluban lévő civileket”.¹¹⁵ A fenyegetés azért sem tűnt megalapozatlannak, mert a Matolcs és Tunyog irányából érkező szovjetek már 12 szekérnyi civilt hurcoltak magukkal. Végül 16 kg hús, 8 kg szalonna, 3 kenyér és két első osztályú ló átadásával a jegyzőnek és a bírónak sikerült elkerülnie a letartóztatást.

Őrizetbe vételt helyeztek kilátásba arra az esetre is, ha egy-egy jegyző a beszolgáltatás során mulasztást követett el. „Az orosz katonai parancsnok kijelentése szerint azt az alkalmazottat, akinek mulasztása miatt a beszolgáltatás nem történik meg, minden további nélkül el fogja vitetni” – olvasható a fehérgyarmati járási főszolgabíró községi jegyzőkhöz írt utasításában.¹¹⁶ Sajnos a tisztviselői kar megfélemlítése nem állt meg a fenyegetésnél. 1944. december közepén például a szovjet katonák magukkal vitték Uzsoky András lónyai körjegyzőt, akit még 1945 márciusában is eltűntként tartottak számon.¹¹⁷

A szovjet katonai parancsnokságok is folyamatos nyomás alatt tartották a jegyzői kart követeléseikkel, illetve az azok elmulasztása esetén kilátásba helyezett retorziókkal. A zsidók és az elmenekült nagybirtokosok után hátrahagyott „gazdátlan javak” hibás, téves összeírása például azonnal a jegyzőkkel szembeni rögtönítélő bírósági eljárást vont maga után.¹¹⁸ A vármegyei vezetés e szovjet presszió kapcsán lényegében magára hagyta a járási és községi közigazgatást, amit számos példa bizonyít. Mi több, sok esetben ellentmondást nem tűrő módon az alispán és a főispán minden felelősséget áthárított a járási és községi közigazgatás szereplőire. A vármegye alispánja a roppant neuralgikus beszolgáltatás végrehajtása kapcsán folyamatosan nyomatékosította: „Felhívom főszolgabíró urat, hogy a rendeletet késedelem

¹¹⁵ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2201/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. december 22.

¹¹⁶ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása a körjegyzőkhöz, 1945. február 16.

¹¹⁷ MNL SZSZBVL, IV.770. I. d. 507/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. március 14.

¹¹⁸ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6327/1944. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása a hodászi és a nyírmeggyesi körjegyzőkhöz, 1945. január 6.

KOSZTYÓ GYULA

nélkül hajtsa végre s a végrehajtásból származó minden késedelemért vagy mulasztásért főszolgabíró úr saját személyében marad felelős az orosz szovjet katonai parancsnoksággal szemben".¹¹⁹

Máskor a helyi köztisztviselőknek életveszélyes feladatokat kellett végrehajtaniuk. Vitkán a vármegyei vezetés – feltételezhetően a szovjet katonai parancsnokság nyomására – a körjegyzővel és a hivatali személyzettel gyűjtette össze azt a félszáz gránátot, amit német katonák hagytak hátra az egyik közeli dűlőben. Hiába tiltakozott a körjegyző, hogy „*hozzáértés hiányában összeszedni nem tudjuk*”, kérését a járási főszolgabíró elutasította, csakúgy, mint a katonai szakértők kiküldését.¹²⁰ A jegyző az embert próbáló feladatot végül munkatársaival együtt végrehajtotta, igaz, a gránátoknak csak egy részét sikerült összegyűjteniük és beszállítaniuk a vármegyei katonai parancsnokságra. „*Azok annyira le vannak fagyva, hogy felfeszíteni nem lehet, mert a biztosító zár van odafagyva és ha azt felfeszítik feltétlenül felrobban. Amint a fagy engedi, azokat is összeszedjük és beszállítjuk*” – írta indoklásában a körjegyző.¹²¹ A mátészalkai járási főszolgabíró azonban nem fogadta el a körjegyző jelentését és még aznap utasította, hogy a „*község határában lévő odafagyott gránátokat azonnal szedje össze*”.¹²² Ennek az utasításnak a körjegyző valószínűleg már nem engedelmeskedett, mivel a – töredékes – források szerint a gránátokat 1945 áprilisában, a Nyírmadán beszállásolt román katonák szedték össze.¹²³

Sajnos nem maradt fenn olyan forrás, amelyből megtudhatnánk, hány fő vesztette életét erőszakos cselekmények következtében a vármegye elfoglalásának harcaiban, illetve 1945-ben, a megszállás első évében. Az áldozatok számának meghatározásában csupán a halotti anyakönyvekre hagyatkozhatunk.¹²⁴ Ezek alapján – a jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint – Szatmár-Beregben 1944. október 15. és 1945. december 31. között összesen 59 halálos áldozatot követeltek a harci cselekmények, valamint a megszállást követő incidensek.

¹¹⁹ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 56/1945. Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye alispánjának utasítása a járási főszolgabíróknak, 1945. január 22.

¹²⁰ MNL SZSZBVL, IV.767. III. 6160/1944. A vitkai körjegyző jelentése, 1944. november 27.

¹²¹ Uo. A vitkai körjegyző jelentése, 1945. január 26.

¹²² Uo. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása a vitkai körjegyzőnek, 1945. január 26.

¹²³ Uo. A vitkai körjegyző jelentése, 1945. április 14.

¹²⁴ Lásd adatbázisokonline.mnl.gov.hu, 2020.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A front átvonulása során, tehát 1944. október 15. és 1944. november 1. között a fegyveres küzdelmek következtében Szatmár-Beregben 27 fő hunyt el, az anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint közülük tíz fő „kivégzés”, „akasztás” vagy „gyilkosság” következtében vesztette életét. Két főt Vitkán, egy főt Nyírvasváriban, két személyt Komlódtótfalun, egy főt Kisnaményban, egyet Barabáson lőttek főbe, egyet pedig Jáankmajtison vertek agyon, míg két személyt ítélet nélkül akasztottak fel Beregsurányban. További tízen lövedéktől, négy fő gránátrobbanás, egy pedig közelharcban szerzett nyakmetszés következtében vesztette életét. Két további személy neve mellett a halál okaként – a sérülés konkrét körülményeit nem részletezve – „elvézés” szerepel az anyakönyvben. A vármegyén átvonuló harci cselekmények során elhunyt 27 személyből 23 férfi volt, 4 pedig nő. Fehérgyarmaton egy eltévedt puskagolyó ölte meg az egyik helyi nőt, Mérken és Ópályiban gránátrobbanás végzett egy-egy fiatal lánnyal, míg Komlódtótfaluban szovjet katonák lőttek főbe egy harmincéves helyi nőt. A harcok következtében elhunytak átlagos életkora 24 év volt, a legidősebb áldozat egy 88 éves barabási férfi, a legfiatalabb pedig egy szatmárökörítői 2 éves kisfiú volt, vele valószínűleg egy eltévedt puskagolyó végzett.

A front elvonulása után, a szovjet megszállás első évében, pontosabban 1944. november 2. és 1945. december 31. között további 32 fő vesztette életét. Ők mind a vármegyében még ott tartózkodó katonák túlkapásaihoz, vagy a háborús lövedékek, robbanószerke utólagos pusztításához köthető okok miatt haltak meg. A halotti anyakönyvekből tudjuk, hogy a megszállás időszakában három alkalommal fordult elő szovjet katonák által elkövetett gyilkosság: egy főt Aranyosapátiban, egy főt Gulácson, egyet pedig Cégénydányádon lőttek főbe. Őt személy halotti anyakönyvi bejegyzésében szerepel a halál okaként a „*lelövés*” vagy „*lövés*”, a halálozás konkrét kontextusának feltüntetése nélkül, további négy személy esetében pedig az, hogy a községből egyszerűen „*eltűnt*”. Rengeteg civil áldozatot követeltek a fel nem robbant kézigránátok és aknák is. Csak 1945-ben 20 halálesetről tudunk, amikor gránát- vagy aknarobbanás végzett gyanútlan dolgozó civilekkel vagy játszadozó gyerekekkel. Mérken és Mátészalkán egy-egy fiatal testvérpár is az áldozatok között volt, előbbi helyen egy 14 éves kislányt és egy 11 éves kisfiút, utóbbin egy 8 és egy 5 éves kisfiút ölt meg a felrobbanó akna. Nyírvasváriban egyszerre négy, zömmel tizenéves fiú életét egy működésbe lépő kézigránát oltotta ki. A fel nem robbant kézigránátok és aknák még hosszú éveken keresztül szedték áldozataikat Szatmárban. 1949-ben kézigránát okozott halált, 1950 júniusában pedig hét nagyecsed-i fiatal vesz-

KOSZTYÓ GYULA

tette azonnal életét vagy szerzett halálos sérülést, amikor legeltetés közben felrobbant egy gránát.

A KÖZBIZTONSÁG JAVÍTÁSÁT CÉLZÓ INTÉZKEDÉSEK

A közrend és közbiztonság mielőbbi helyreállítása az 1944. december 21–22-én megalakult debreceni ideiglenes nemzetgyűlésre és az ideiglenes nemzeti kormányra várt, pontosabban Erdei Ferenc belügyminiszterre, aki azonnal megkezdte a tárgyalásokat a szovjet katonai hírszerzés vezetőjével, Kuznyecov vezérezredessel.¹²⁵ Eközben a lakosság és a helyi jegyzők folyamatosan jelezték a vármegyei vezetésnek a szovjet katonák által elkövetett erőszakos cselekményeket. *„Tisztelettel kérik, hogy a hatóságok szíveskedjenek valamilyen intézkedést tenni, hogy békességesen viselkedjenek a falusi lakossággal szemben, aki mindent megtesz úgy az orosz, mint a román katonákért, s nem érdemi meg az ilyen zaklatásokat és kellemetlenségeket”* – írták például panaszukban a hodásziak.¹²⁶ Kántorjánosiból is kérte a körjegyző a járási főszolgabírót, hogy sürgősen küldjön ki járórt a garázdálkodó szovjet katonák megfékezésére.¹²⁷ *„Mi módon járjunk el, hogy ezektől a zaklatásoktól és erőszakoskodásoktól megszabaduljunk”* – érdeklődött a megoldás iránt a nyírmeggyesi körjegyző a járási főszolgabírónál.¹²⁸

A magyar közigazgatás – már ahol helyben megmaradt – a hadi események és az erőszakos események láttán gyakorlatilag lefagyott. *„A községekben csak két-három helyen maradt ott a vezető jegyző és a református pap. [...] A meglévő közigazgatás semmit sem mert csinálni, mert utasításokhoz volt szokva, anélkül meg nem vállalkozott semmire”* – írta visszaemlékezésében Balogh István főispán a tehetetlen adminisztrációról.¹²⁹ Ebben a légkörben a polgári közigazgatás hatékony, felfegyverzett karhatalom formájában, „fentről” várta a megoldást.

¹²⁵ Müller, 2012: 11.

¹²⁶ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6144/1944. Hodászi lakosok garázdálkodó orosz katonák miatti panaszáról felvett jegyzőkönyv, 1944. november 22.

¹²⁷ MNL SZSZBVL, IV.766. III. 6247/1944. A kántorjánosi körjegyző jelentése, 1944. november 24.

¹²⁸ Uo. VIII. 2201/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. december 22.

¹²⁹ Balogh, 2012: 91–92.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A polgárőrség

Miután a korábbi karhatalom, a rendőrség és a csendőrség szinte mindenhol elmenekült, a vagyon- és a közbiztonság gyakorlatilag megszűnt a vármegyében. Ennek helyreállítását a lakosság az erélyes, fegyveres karhatalom újjászervezésétől és fellépésétől remélte. A helyi jegyzők a szovjet megszállás elején – naivan – a csendőrség visszaállítását szorgalmazták, majd a polgárőrségtől, valamint a rendőrségtől várták a határozott beavatkozást.

A szovjet megszállás első napjaiban a járási vezetők utasítása alapján ideiglenes polgárőrsek teljesítettek szolgálatot. *„Felhívom az elöljáróságot, hogy a rendet minden körülmények között és feltétlenül tartsa fenn, a közrendről addig is ideiglenes polgárőrség felállításával gondoskodjék és a zavaró elemek működését feltétlenül akadályozza meg”* – írta utasításában a vásárosnaményi közigazgatási biztos.¹⁵⁰ E kezdetleges polgárőrség mellett olykor szovjet katonák is vállalkoztak járőrszolgálatra, bár működésüket nem igazán a hatékonyság motiválta, sokkal inkább az érte járó szeszecsal. Nyírmeggyesen az éjjeli őrszolgálatot ellátó orosz katonák folyamatosan részegek voltak, amiben a szolgálat ellátásáért rendszeresen megkapott öt liter bornak is szerepe lehetett. A szovjetek 1945. január végéig teljesítettek így éjjeli őrszolgálatot, ezt követően ugyanis a község már nem tudta finanszírozni az orosz tolmács díját és a katonák napi öt literes borszükségletét.¹⁵¹

A belügyminiszter utasítása szerint az államrendőrség teljes megszerzéséig a polgárőrség és ahol az létrejött, a rendőrség látta el a rendvédelmet. Az ezzel kapcsolatos szervezési és eljárási feladatokat az önkormányzati testületeknek és a nemzeti bizottságoknak kellett végrehajtaniuk. Az utasítás szerint a főispán felelt azért, hogy a polgárőrség és a nyomokban megszervezett rendőrség működése *„a kormányprogram szellemében”* történjen.¹⁵²

Amikor a német és magyar alakulatok el-, a szovjetek pedig bevonultak, a polgárőrség a legtöbb helyen azonnal megszerveződött. A szervezést

¹⁵⁰ MNL SZSZBVL, V.213. III. 155/1944. Bereg vármegye közigazgatási biztosának levele Tarpa község elöljárójához, 1944. december 4.

¹⁵¹ MNL SZSZBVL, V.180.b. 3. k. A nyírmeggyesi községi képviselőtestület rendkívüli közgyűlése, 1945. január 21.

¹⁵² MNL SZSZBVL, IV.757. sz. n. Részlet az 5001/1945. BM. rendelet 4. számú mellékletéből. 1945.

KOSZTYÓ GYULA

Szatmár vármegye főispánja az 1944. december 20-án kiadott rendeletével utólag szentesítette. A rövid utasítás szerint a polgáróság létszáma nem haladhatta meg az összlakosság egy százalékát, tagsága pedig csak megbízható személyekből állhatott.¹³³ A legtöbb esetben a polgárőrök önként jelentkeztek a felhívásra, volt azonban, ahol behívókkal keresték meg a férfilakosságot.¹³⁴ Ez történt Fehérgyarmaton is, ahol 1944. december 18-án a polgármester hívta össze a település férfijait a polgáróság megszervezését célzó megbeszélésre.¹³⁵ A legtöbb esetben a városi polgármesteri és a község jegyzői hivatal volt a polgáróság központja.

A polgáróság többnyire 18 és 60 év közötti férfiakkól állt,¹³⁶ bár voltak ettől eltérő esetek is. A cégénydányádi körjegyzőségben „a község valamennyi” 18–60 év közötti lakosa, tehát akár nők is teljesíthettek szolgálatot.¹³⁷ Némileg más volt az életkorra vonatkozó követelmény Magyarországon, ahol csak a 22–60 év közöttiek lehettek polgárőrök.¹³⁸ Nábrádon is sajátos szabályok voltak érvényben. Itt ugyanis a község minden 18–60 év közötti, munkaképes és egészséges férfia polgárőr volt, akik soros beosztásban látták el a szolgálatot.¹³⁹

Társadalmi státuszukat tekintve a tagság igen heterogén volt. Fehérgyarmaton december közepén még félszáz, 1945 februárjában már száz fő teljesített őrseget, akik között ügyvéd, földműves, kisbirtokos, nyugalmazott csendőr és gépkocsiszerelő egyaránt előfordult.¹⁴⁰ A falvakban főleg a földművesek közül kerültek ki a polgárőrök.¹⁴¹ Mátészalkán viszont nem lehetett bárkiből polgárőr, ugyanis a szovjet katonai parancsnok szóbeli uta-

¹³³ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 6315/1944. Szatmár vármegye főispánjának rendelete a polgáróság megszervezéséről, 1944. december 20.

¹³⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 40/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 7.

¹³⁵ Uo. sz. n. A fehérgyarmati polgáróság vezetőjének behívó parancsa polgárőri szolgálatra, 1945. február 18.

¹³⁶ Uo. 255/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró kimutatása a járás községeiben szerveződött polgárőrsegekről, 1945. február 14.

¹³⁷ Uo. A cégénydányádi körjegyző jelentése, 1945. február 10.

¹³⁸ Uo. 96-b/1945. A nagyari körjegyző jelentése, 1945. február 10.

¹³⁹ Uo. A nábrádi körjegyző jelentése, 1945. február 12.

¹⁴⁰ Uo. VIII. 105/1944. A fehérgyarmati polgáróság vezetőjének levele a járási főszolgabíróhoz, 1944. december 13.; uo. VIII. 255/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró kimutatása a járás községeiben szerveződött polgárőrsegekről, 1945. február 14.

¹⁴¹ Uo. VIII. 131/1945. A kisnaményi körjegyző jelentése, 1945. február 6.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

sítása alapján a tanítókat, papokat, jegyzőket és bírókat felmentették a szolgálat alól, ennek pontos okát azonban nem ismerjük, felmentésük feltehetően a közfunkciójukkal függött össze.¹⁴² A matolcsi körjegyzőségben a tagság egyik felét kisbirtokosok, míg a másik felét tanítók tették ki.¹⁴³ Politikai szempontból a polgárórség tagjai zömmel a Független Kisgazdapárt soraiból kerültek ki.¹⁴⁴

Bár a polgárórség elsősorban fegyver nélküli karhatalom volt, a front átvonulásának első napjaiban néhol mégis előfordult, hogy fegyveresen teljesítettek őrszolgálatot. Tiszabecsen és Kispaládon négy-négy, Botpaládon és Magosligenen három-három fegyverrel rendelkező polgárőr működött a megszállás első napjaiban.¹⁴⁵ Rövid időn belül, első hullámban közvetlenül a szovjet bevonulás után azonban a szovjet katonai közigazgatás elkobozta a fegyvereket a polgárőröktől is. A vásárosnaményi járási szovjet katonai parancsnok utasítását tolmácsoló vásárosnaményi járási főszolgabíró írásban szólította fel a községi jegyzőket, *„intézkedjenek, hogy a polgárórségek parancsnokai minden fegyvert, lőszert és robbanó anyagot haladéktalanul összeszedjenek, azokat a községi elöljáróságokon gyűjtsék össze és az elöljáróságok a kérdéses anyagokat szállítsák be haladéktalanul a vásárosnaményi szovjet katonai parancsnoksághoz. Ugyan ez vonatkozik a polgárórségek fegyvereire is, azokat is be kell Vásárosnaményba hozni, tehát a járás egyetlen községében sem viselhet a polgárórség fegyvert”*.¹⁴⁶ Bár az utasítás egyértelmű volt, a lakosság sok helyen figyelmen kívül hagyta a felhívást, amit egyébként minden községben kidoboltattak. *„Felszólítottam mindennemű katonai fegyvert, lőszert, valamint felszerelési tárgyak pontos beszolgáltatására, azonban a felhívásnak fogamatja nem lett”* – írta a tarpai jegyző a főszolgabírónak küldött jelentésében.¹⁴⁷

A fegyverelkobzás második hullámára a rendőrség szervezésekor került sor, amikor Bernáth József vármegyei rendőrfőkapitány rendeletében azzal indokolta a még lakossági kézben lévő fegyverek beszolgáltatását,

¹⁴² MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 6163/1944. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása, 1944. november 30.

¹⁴³ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 255/1945. A matolcsi körjegyző jelentése, 1945. február 9.

¹⁴⁴ Uo. A fehérgyarmati járási főszolgabíró kimutatása a járás községeiben szerveződött polgárórségekről, 1945. február 14.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 174/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. január 25.

¹⁴⁷ Uo. 144/1945. A tarpai jegyző jelentése, 1945. március 13.

KOSZTYÓ GYULA

hogy „[f]eladatom a polgárórség szerveinek és vezetőinek felülvizsgálata és szervezése. [...] a községi rendőrségünk fegyverrel való ellátása és felállítása alatt önálló magyar hadseregünk felszerelésének pótlása céljából mindennemű fegyver és hadianyag összegyűjtendő”.¹⁴⁸ A lakosság ekkor már tömegesen szolgáltatotta be a nála lévő katonai eredetű fegyvereket és lőszereket, melyek összegyűjtésében a rendőrség is közreműködött.¹⁴⁹

A polgárőrök szolgálatukat saját, civil ruhájukban látták el. „Az új közbiztonsági szerv sem fegyverrel, sem felszereléssel nincs ellátva, szolgálatát saját polgári ruhában teljesíti” – írta jelentésében a fehérgyarmati főjegyző.¹⁵⁰ A civil lakoságtól a bal karon hordott fehér karszalag különböztette meg őket. „Az új polgárórség tagjai szolgálatuk alatt a bal karukon a község pecsétje által ellátott karszalagot viselnek” – jelentette a kölcsei körjegyző.¹⁵¹ Bár a belügyminiszteri rendelet nemzeti színű karszalagot írt elő, azt a gyakorlatban az anyaghiány miatt sehol sem tudták előteremteni, ezért kellett a polgárőröket fehér karszalaggal ellátni.¹⁵² A karszalagon váltakozva fordult elő magyar, orosz, román nyelven a Milícia, a Polgárórség és a Rendőrség felirat. Tiszabecsen, Kispaládon és a nábrádi körjegyzőségben a karszalagokat körjegyzői pecséttel is ellátták, s az alábbi szöveg szerepelt rajtuk: „Annak tulajdonosa szolgálatban lévő polgárőr, aki jogosult bárkit megállítani, leigazoltatni és katonai parancsnokság elé állítani”.¹⁵³ Fehérgyarmaton az átvonuló szovjet katonák folyamatos vegzálása miatt a polgárőrök orosz nyelven kiállított igazolványt is kaptak.¹⁵⁴ Előfordult, hogy néhol – mint például a kismaményi körjegyzőségben – a fehér helyett vörös karszalagot viseltek a polgárórség tagjai.¹⁵⁵

A polgárőrök semmiféle bérezést nem kaptak. Csak elvétve, a megalakulás első heteiben akadt rá példa, hogy csekély javadalmazásban részesültek. Szatmárcsekén például elvileg havi 50 pengőt kaptak, de ezt is mindössze

¹⁴⁸ Uo. 1/1945. Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye rendőrfőkapitányának rendelete a polgárórségek felállításáról és a fegyverek beszolgáltatásáról, 1945. március 5.

¹⁴⁹ Uo. 174/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. január 25.

¹⁵⁰ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 255/1945. A fehérgyarmati főjegyző jelentése, 1945. február 7.

¹⁵¹ Uo. 134/1945. A kölcsei körjegyző jelentése, 1945. február 8.

¹⁵² Uo. 255/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 14.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Uo. 105/1944. A fehérgyarmati polgárórség vezetőjének levele a járási főszolgabíróhoz, 1944. december 13.

¹⁵⁵ Uo. 131/1945. A kismaményi körjegyző jelentése, 1945. február 6.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

egy alkalommal fizették ki nekik.¹⁵⁶ Tiszabecsen a tiszaujlaki szovjet katonai parancsnok utasítására a „*milicia*” vezetőjének havi 400 pengőt kellett, hogy fizessen a képviselő-testület, de erre ott is csak az első hónapban került sor.¹⁵⁷ Mivel bérezés nem volt, néhol jelentkezők hiányában nehéz volt megalakítani a polgárőrséget. Nábrádon például a lakosság ezért nem vállalta a polgárőri szolgálatot.¹⁵⁸ Hasonló volt a helyzet a kishaménynyi körjegyzőségben is, ahol a körjegyző szerint a bérezés elmaradásának az lett a következménye, hogy a polgárőrök „*hiányosan állnak ki és közöttük a függelem nincs meg*”.¹⁵⁹ Néhol a bér helyett másfajta kompenzációval csalogatták az embereket a polgárőrséghez. Tiszabecsen és Fehérgyarmaton például mentesültek a közérdekű munkaszolgálat alól azok, akik beléptek polgárőrnek.¹⁶⁰

Noha a polgárőrség a járási főszolgabíróknak volt alárendelve,¹⁶¹ mégis gyakran kapott utasításokat a szovjet katonai parancsnokságoktól is.¹⁶² A feladataik közé főként a kijárási tilalom ellenőrzése tartozott. Ők végezték az idegenek, a csavargók, a házaló kereskedők és a polgári ruhában lévő katonaszökevények megfigyelését, igazoltatását és szükség esetén ők kísérték be a gyanús személyeket a szovjet katonai parancsnokságra.¹⁶³ Napi feladatokhoz tartozott a településen áthaladó szekeresek és gyalogosok átvonulási engedélyének ellenőrzése is. A szovjet katonai parancsnokságtól kapták azt a feladatot, hogy a község határában lévő erdőket fésüljék át és az esetleg ott talált bujkáló egyéneket kísérik be a járási katonai parancsnokságra.¹⁶⁴ A fegyverek összegyűjtését is a polgárőröknek kellett végrehajta-

¹⁵⁶ Uo. 255/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró kimutatása a járás községeiben szerveződött polgárőrségekről, 1945. február 14.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Uo. 96-b/1945. A nábrádi körjegyző jelentése, 1945. február 12.

¹⁵⁹ Uo. 131/1945. A kishaménynyi körjegyző jelentése, 1945. február 6.

¹⁶⁰ Uo. 255/1945. A fehérgyarmati főjegyző jelentése, 1945. február 7.; uo. A fehérgyarmati járási főszolgabíró kimutatása a járás községeiben szerveződött polgárőrségekről, 1945. február 14.

¹⁶¹ MNL SZSZBVL, V.213. III. sz. n. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1944. november 20.

¹⁶² MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 255/1945. A fehérgyarmati főjegyző jelentése, 1945. február 7.

¹⁶³ MNL SZSZBVL, V.159.c. XII. A Belügyminisztérium 5006/1945. számú rendelete az újonnan létesült közbiztonsági szervek tevékenységének kiterjesztéséről, 1945. február 1.

¹⁶⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 40/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 7.

KOSZTYÓ GYULA

niuk.¹⁶⁵ Elvégzett munkájukról a polgárőrség helyi vezetője minden csütörtökön összefoglaló jelentést készített a községi jegyzőnek. A jegyző ez alapján tette meg szombatonként heti jelentését a járási főszolgabírónak, aki továbbította azt az alispánnak.¹⁶⁶ A felsőbb utasítások szerint akkor is be kellett küldeniük a jelentést, ha az nemleges volt és semmi érdemleges esemény nem történt, miközben Varga Gyula alispán folyamatosan értetlenkedett, miért készítenek a polgárőrök nemleges jelentéseket működésükről, amikor hatalmas volt a papírhiány.¹⁶⁷

A polgárőri szolgálat általában 24 órás őrjáratot jelentett.¹⁶⁸ A járőrök 4 főből álltak, de voltak helyek, ahol egyszerre akár tízen is végezték a szolgálatot.¹⁶⁹ „A szolgálat polgári ruhában 24 óráig terjed megszakítás nélkül” – írta jelentésében a fehérgyarmati polgárőrség vezetője az alkalmanként szolgálatot ellátó nyolc polgárőr szolgálati idejéről.¹⁷⁰

A polgárőrség hatékonyságát illetően a rendelkezésre álló források rendkívül ellentmondásosak. A dokumentumok egyik (kisebb) része szerint a polgárőrség működése hatékony volt. „Feladatuknak rendesen megfelelték” – összegezte a tiszabecsi körjegyző a tapasztalatait,¹⁷¹ a fehérgyarmati járási főszolgabíró azt írta, hogy „[a]z új szervek eddigi feladatuknak megfelelték, mert általuk sikerült a nyugalmat és a közrendet biztosítani”,¹⁷² míg a matolcsi körjegyző szintén azt jelentette, hogy a polgárőrség „[e]ddigi feladataiknak megfelelt”.¹⁷³

A források másik, nagyobb hányada szerint viszont a polgárőrség rendkívül gyenge teljesítményt nyújtott. A szervezet számos rá bízott feladatot nem tudott érdemben teljesíteni, nem volt képes például megakadályozni

¹⁶⁵ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 174/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. január 25.

¹⁶⁶ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 255/1945. Szatmárcseke nagyközség jegyzőjének jelentése, 1945. február 7.

¹⁶⁷ Uo. 160/1945. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye alispánjának utasítása az újonnan létrejött közbiztonsági szervek tevékenységének kiterjesztéséről, 1945. február 1.

¹⁶⁸ Uo. 255/1945. A nagyszekeresi körjegyző jelentése, 1945. február 6.

¹⁶⁹ Uo. 105/1944. A fehérgyarmati polgárőrség vezetőjének levele a járási főszolgabíróhoz, 1944. december 13.

¹⁷⁰ Uo. sz. n. A fehérgyarmati polgárőrség vezetőjének behívó parancsa polgárőri szolgálatra, 1944. december 18.

¹⁷¹ Uo. 255/1945. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. február 7.

¹⁷² Uo. A fehérgyarmati járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 14.

¹⁷³ Uo. A matolcsi körjegyző jelentése, 1945. február 9.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

a szovjet katonák erőszakoskodásait. Tiszaszalkán a polgárőrség vezetője csak annyit mondott az orosz katonák fosztogatása és erőszakoskodása miatt segítségét kérő civileknek, hogy ő nem áll a puskacsó elé.¹⁷⁴ Hasonló tapasztalatokról számolt be a nyírvasvári körjegyző is.¹⁷⁵ Akadtak esetek, amikor a polgárőrök magukat is képtelenek voltak megvédeni. Fehérgyarmaton az átvonuló szovjet csapatok folyamatosan vegzálták őket, és még működésük létjogosultságát is megkérdőjelezték: „a városban átvonuló megszálló orosz csapatok tagjai igazoltatják a polgárőrséget és nem engedik annak működését”.¹⁷⁶ A vásárosnaményi főszolgabíró tömör megjegyzése szerint a „[p]olgárőrségek nem megfelelőek”.¹⁷⁷

A polgári közigazgatás vezetői a polgárőrség gyengeségének okát a fegyvertelenségükben találták meg. Gyakorta panaszkodtak, hogy fegyverek hiányában a polgárőrség a beszolgáltatás végrehajtásakor például képtelen hatékonyan fellépni. A nagyszekeresi jegyző szerint „[a]z előjárásnak fegyveres karhatalom nem áll rendelkezésére, hogy a renitens beszolgáltatásra kötelezetteket kötelességeik teljesítésére rábírja, erőszak alkalmazásától pedig húzódozik”.¹⁷⁸ Egy másik jelentésében arról írt, hogy a polgárőrség tagjai „[f]egyverrel nem rendelkeznek, amely sajnos a közbiztonság rovására van [...]. A jelenlegi polgárőrség feladatainak fegyver hiányában csak nagyon hiányosan tudott megfelelni”.¹⁷⁹ Hasonló gondokról számoltak be Jánkról is, ahol „a polgárőrség eddigi feladatát csak részben tudta teljesíteni és ez sem a jóakarat, sem az ellenőrzés hiányán nem múlt csupán a fegyver és felszerelés, valamint a fenti feladatok elvégzéséhez feltétlenül szükséges előzetes kiképzés és szaktudás hiányán”.¹⁸⁰ Néhol múlhatatlanul szükség lett volna a polgárőrség felfegyverzésére, mint például Tiszabecsen, ahol „a csehek min-

¹⁷⁴ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 175/1945. A Magyar Államrendőrség Járási Kapitányság Vásárosnaményi Bűnügyi Osztályának jelentése, 1945. május 16.

¹⁷⁵ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

¹⁷⁶ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 105/1944. A fehérgyarmati polgárőrség vezetőjének levele a járási főszolgabíróhoz, 1944. december 13.

¹⁷⁷ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 297/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 6.

¹⁷⁸ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. A nagyszekeresi körjegyző jelentése, 1945. február 15.

¹⁷⁹ Uo. VIII. 255/1945. A nagyszekeresi körjegyző jelentése, 1945. február 6.

¹⁸⁰ Uo. A jánki körjegyző jelentése, 1945. február 9.

KOSZTYÓ GYULA

dennap zaklatják a lakosságot".¹⁸¹ A Vásárosnaményi járásban a betörő ukránok visszaszorítását várták a felfegyverzett polgárőröktől.¹⁸²

A polgárőrség elégtelen hatékonysága azzal is összefüggött, hogy a szervezet nem minden községben alakult meg. Emiatt egy-egy község polgárőrei rendkívül leterheltek voltak, hiszen több más településen is kénytelenek voltak ellátni a rendvédelmi feladatokat. Ez a Fehérgyarmati járásban mindennapos probléma volt.¹⁸³ A polgárőrséget kritizálók azt is kifogásolták, hogy a karhatalom nem rendelkezik detektívekkel, nyomozókkal, s ennek hiányában az erőszakos esetek felderítésére, kivizsgálására esély sem mutatkozott.¹⁸⁴

A fenti hiányosságok miatt akadtak, akik a polgárőrség helyett a csendőrség azonnali visszaállítását szorgalmazták. A nábrádi körjegyző szerint *„nagyobb hibák nem történnék, [...] azonban a közbiztonság kifogástalanul való ellátása céljából kívánatos lenne a csendőrség minél előbbi felállítása, mert ez az egyedüli közbiztonsági szerv, amely kötelességét teljes mértékében látja el*".¹⁸⁵ Sőt akadt olyan jegyző, aki név szerinti javaslatot tett a járási főszolgabírónak, hogy kik azok a csendőrök, akik segítségével újjá lehetne szervezni a csendőrséget. A kismaményi körjegyző egyenesen arról írt, hogy *„[a] közbiztonságot csak abban az esetben látom megállapíthatónak és megfelelőnek, ha a volt gacsályi csendőrség többel nem, 4-5 fővel vissza lenne állítva, mert egyébként semmi néven nevezendő eszköz az előjárásának a gyors 5-6 órás határidővel ellátott rendelkezések végrehajtására nincsen. Sajnos a lakosság jó része karhatalom hiányában kötelezettségének eleget nem tesz. Egyedüli megoldás a csendőrőrs felállítása Gacsályban*".¹⁸⁶

Összességében megállapítható, hogy a kortársak egyfajta ellenőrző szervként tekintettek a polgárőrségre, és nem úgy, mint a közbiztonságot garantálni képes rendvédelmi szerve. Éppen ezért a helyi közigazgatás vezetői folyamatosan kérték az alispántól a polgárőrség felfegyverzését, de olyanok is voltak, akik a csendőrség azonnali visszaállításában látták a közbiztonság helyreállításának megoldását.¹⁸⁷

¹⁸¹ Uo. 445/1945. A vármegyei rendőrőfkapitány levele a fehérgyarmati járási főszolgabíróhoz, 1945. február 9.

¹⁸² MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 292/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 8.

¹⁸³ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 255/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró ki-mutatása a járás községeiben szerveződött polgárőrsegekről, 1945. február 14.

¹⁸⁴ Uo. A fehérgyarmati járási főszolgabíró, 1945. február 14.

¹⁸⁵ Uo. 96-b/1945. A nábrádi körjegyző jelentése, 1945. február 12.

¹⁸⁶ Uo. 131/1945. A kismaményi körjegyző jelentése, 1945. február 6.

¹⁸⁷ Uo. 255/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 14.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A rendőrség

A rendőrség szervezése 1945. február közepén kezdődött meg Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyében. Ennek első lépéseként kinevezték Bernáth József vármegyei rendőrfőkapitányt, akinek a belügyminiszter azt az utasítást adta, hogy „*a fenti területen a polgárőrség szerveit vizsgálja felül*”.¹⁸⁸ Márciusban még csak néhány községben működött a rendőrség, áprilistól viszont már tömegesen szerveződtek. 1945. május 31-én bízta meg a vármegyei törvényhatósági bizottság a rendőrséget és a detektívtestületet toborzó bizottságot, hogy járásonként kezdje meg a munkát. A javaslatok azonban csak a nyár végére születtek meg, s a belügyminiszteri jóváhagyások is sokat késtek.¹⁸⁹

A rendőrség szervezése a gyakorlatban sem mindenütt haladt gördülékenyen, ami leginkább a létszámhiány és a szervezés lassúságának következménye volt. Kisar és Nagyar községekben a rendőrség megalakulását jelentéktelen vita késleltette, a két község ugyanis azon vitázott, hogy melyikben legyen a rendőrparancsnokság székhelye.¹⁹⁰ A kisnaményi körjegyzőségben főként a létszámhiány miatt haladt nehézkesen a szervezés.¹⁹¹ A fehérgyarmati rendőrség is lassan szerveződött, csak április közepén alakult meg tizenhárom rendőrrel,¹⁹² míg Vásárosnaményban március elején kezdte meg működését huszonnyolc fővel.¹⁹³ Szintén későn jött létre a rendőrség a beregsurányi körjegyzőségben, amit a körjegyző azzal indokolt, hogy „*megfelelő emberek nem állnak rendelkezésre*”.¹⁹⁴ A matolcsi és a kömörői körjegyzőségekben hét-hét rendőrrel kezdték meg a működést.¹⁹⁵ Zajtán és

¹⁸⁸ MNL SZSZBVL, IV.757. I. d. 718/1945. A belügyminiszter rendelete Bernáth József kinevezéséről, 1945. február 12.

¹⁸⁹ Gyarmathy, 1979: 234.

¹⁹⁰ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 543/1945. A nagyari körjegyző levele a fehérgyarmati járási fősztolgabíróhoz, 1945. március 7.

¹⁹¹ Uo. 585/1945. A kisnaményi körjegyző levele a fehérgyarmati járási fősztolgabíróhoz, 1945. március 26.

¹⁹² Uo. A fehérgyarmati főjegyző levele a fehérgyarmati járási fősztolgabíróhoz, 1945. április 13.

¹⁹³ MNL SZSZBVL, V.236.c. XII. 357/1945. A vásárosnaményi vezetőjegyző jelentése, 1945. május 6.

¹⁹⁴ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 163/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. március 14.

¹⁹⁵ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 585/1945. A matolcsi körjegyző levele a fehérgyarmati járási fősztolgabíróhoz, 1945. április 13.; uo. A kömörői körjegyző levele a fehérgyarmati járási fősztolgabíróhoz, 1945. április 12.

KOSZTYÓ GYULA

Rozsályban mindössze egy-egy rendőr tevékenykedett,¹⁹⁶ Pátyodon hat nemzetőr és két rendőr teljesített szolgálatot, csakúgy, mint Szamosangyaloson.¹⁹⁷ Csengerben a rendőrök mindössze 7%-ának volt lőfegyvere.¹⁹⁸ Cégenydányádon április első napjaiban hat fővel alakult meg a rendőrség.¹⁹⁹

Rendőrőrs-parancsnokságok	Érintett települések
Vásárosnaményi rendőrőrs-parancsnokság	Vásárosnamény, Gergelyiugornya, Jánd, Tákos, Tizzaszalka, Tiszavid
Lónyai rendőrőrs-parancsnokság	Lónya, Tizsakerecseny, Mátyus, Tiszaadony
Barabási rendőrőrs-parancsnokság	Barabás, Gelénes, Vámosatya, Csaroda
Beregsurányi rendőrőrs-parancsnokság	Beregsurány, Beregdaróc, Márokpapi
Tarpai rendőrőrs-parancsnokság	Tarpa, Gulács, Tivadar, Hete, Fejércse

1. táblázat

A községi rendőrség területi beosztása a Vásárosnaményi járásban (1945. március)²⁰⁰

A lakosság passzivitása miatt a rendőrség létszáma egyenlőtlenül oszlott meg a községek között. A nagyszekeresi körjegyzőségben mindössze egy rendőrt sikerült szolgálatba állítani április elején.²⁰¹ Csarodán három rendőr működött, miközben a környező falvakban: Márokpapiban, Táko-

¹⁹⁶ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 273/1945. A zajtai körjegyző levele a csengeri járási főszolgabíróhoz, 1945. március 28.

¹⁹⁷ Uo. 248/1945. A pátyodi körjegyző levele a csengeri járási főszolgabíróhoz, 1945. március 26.

¹⁹⁸ Uo. 426/1945. A csengeri főjegyző levele a csengeri járási főszolgabíróhoz, 1945. március 28.

¹⁹⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 238/1945. A cégenydányádi körjegyző jelentése, 1945. április 4.

²⁰⁰ MNL SZSZBVL, V.236.c. XII. 357/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. március 10.

²⁰¹ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 358/1945. A nagyszekeresi körjegyző jelentése, 1945. március 27.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

son és Fejércsén egy sem. Ezekbe a községekbe hetente egyszer előbb Vásárosnaményból,²⁰² majd a beregsurányi körjegyzőségtől érkeztek rendőrök.²⁰³

A helyi rendőség tagjait a toborzást, majd a nemzeti bizottság meghallgatását követően a községi előjáróság választotta ki. Minden ezer lakosra két főt számítottak, de községenként kétszer ennyit kellett toborozni, mivel közülük a vármegyei rendőrfőkapitány is válogatott.²⁰⁴ A rendőség tagjai közé kizárólag politikai és erkölcsi szempontból kifogástalan előéletű személyeket lehetett felvenni. Kikötés volt, hogy a leendő rendőrök „teljesen megbízható, demokratikus gondolkozású emberek lehetnek, akik lehetőleg fiatal korosztályú, katonaviselt, testileg és szellemileg egészségesek”. A jegyzőknek ügyelniük kellett arra, hogy nyilas és más „reakciós elem” még véletlenül se kerülhessen a rendőrjelöltek közé, ellenkező esetben felelősségre vonást kockáztattak.²⁰⁵ A vármegyei rendőrfőkapitány a járási központokban találkozott a toborzott személyekkel, akiket meghallgatott, majd kiválogatta közülük azokat, akik azonnal szolgálatba is álltak. A szolgálat megkezdése előtt minden rendőr köteles volt esküt tenni.²⁰⁶ Rendőrnek szinte minden esetben katonaviselt személyt választott a vármegyei rendőrfőkapitány. A rendőség megalakulásának első hónapjaiban több községben is előfordult, hogy volt csendőröket, honvédtiszteket alkalmaztak. Vásárosnaményban Balogh István csendőr szakaszvezető lett a rendőrparancsnok, Gergelyi-ugornyan pedig Varga Sándor nyugalmazott honvéd tiszthelyettes, igaz, 1945 nyarán felmentették őket.²⁰⁷ A leggyakrabban azonban katonaviselt földműveseket, iparosokat és gyári munkásokat toboroztak rendőrnek.²⁰⁸

²⁰² MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 175/1945. A csarodai körjegyző jelentése, 1945. március 24.

²⁰³ Uo. 163/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. április 26.

²⁰⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 284/1945. A nábrádi körjegyző jelentése, 1945. február 12.; uo. 282/1945. A matolcsi körjegyző jelentése, 1945. március 24.; uo. 216/1945. A kispaládi körjegyző jelentése, 1945. március 23.; uo. 345/1945. A jánki körjegyző jelentése, 1945. március 22.; uo. 264/1945. A szatmárcsekei körjegyző jelentése, 1945. március 24.

²⁰⁵ Uo. 20/1945. Bernáth József vármegyei rendőrfőkapitány utasítása a járási főszolgabíróknak, 1945. március 6.

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 292/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 6.

²⁰⁸ MNL SZSZBVL, V.236.c. XII. 357/1945. Vásárosnamény vezetőjegyzőjének kimutatása a rendőri szolgálatra jelentkezőkről, 1945. március 20.

KOSZTYÓ GYULA

A rendőrség tagjai – a polgárőrökhöz hasonlóan – saját, civil öltözkükben teljesítettek szolgálatot, egyenruhával őket sem látták el, ugyanakkor nekik is kötelező volt a megkülönböztető jelzést viselniük a bal karjukon. A belügyminiszter rendelete szerint „[a] megkülönböztető jelzés legalább 12 cm széles, piros-fehér-zöld színű karszalag, amelynek közepére az alsó és felső szélein 3 cm szélességű sáv üresen hagyásával 12 cm hosszúságban és 6 cm magasságban feltűnő vastag betűkkel a következő felírás alkalmazandó egymás alatt magyar és orosz nyelven: Rendőrség, Policija. A karszalagon a rendőrség dőr betűi felett az üresen hagyott mezőben a rendőregyén ugyancsak vastag sorszámát kell nyomtatni [...]. Megkülönböztető jelzés (karszalag) a bal felső kar közepén oly módon hordandó, hogy a felírás mindenkor olvasható legyen”.²⁰⁹ A gyakorlatban azonban a nemzeti színű szalag hiányában – a polgárőrökhöz hasonlóan – a rendőrség is fehér karszalagot viselt „Rendőrség”, „Milicija” felirattal. A Vásárosnaményi járás néhány községében vörös karszalagot használtak.²¹⁰

A rendőrök többsége nem viselhetett fegyvert, azokat a szempontokat azonban nem ismerjük, amelyek alapján elbírálták a rendőrök fegyverviselési engedélyét. Egy-egy rendőrparancsnokság tagjainak általában 30%-a viselt fegyvert, de voltak kirívó esetek is. Császlócon vagy Porcsalmán minden rendőr kapott fegyverviselési engedélyt,²¹¹ miközben a szamossályi körjegyzőségben szolgáló öt rendőrből egy sem.²¹² Vásárosnaményban csak a parancsnoknak volt fegyvere.²¹³

A rendőrséget csupán az különböztette meg a polgárőrségtől, hogy tagjai fizetést kaptak munkájukért, amit az utasításoknak megfelelően a községi költségvetésből kellett folyósítani. A megalakulás első hónapjaiban 200, júniusban már 300–400 pengő volt a rendőrök bére.²¹⁴ A járandóság kifi-

²⁰⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 5007/1945. Erdei Ferenc belügyminiszter rendelete a közbiztonsági szervek megkülönböztető jelzésének viseléséről, 1945. január 17.

²¹⁰ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 292/1945. A vásárosnaményi járási fősztolgabíró jelentése, 1945. február 6.

²¹¹ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 91/1945. A gacsályi körjegyző levele a csengeri járási fősztolgabíróhoz, 1945. március 26.; uo. 240/1945. Porcsalma jegyzőjének levele a csengeri járási fősztolgabíróhoz, 1945. március 29.

²¹² Uo. 131/1945. A szamossályi körjegyző levele a csengeri járási fősztolgabíróhoz, 1945. április 2.

²¹³ MNL SZSZBVL, IV.770. I. d. 292/1945. A vásárosnaményi járási fősztolgabíró jelentése, 1945. február 6.

²¹⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 20/1945. Bernáth József vármegyei rendőrfőkapitány utasítása a járási fősztolgabíróknak a rendőrség megszervezéséről, 1945. március 6.; uo. 126/1945. A fehérgyarmati járási rendőrkapitány levele a járási fősztolgabírónak, 1945. június 15.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

zetését sok helyen nehezítette, hogy a települések költségvetése konkrétan romokban hevert. A csarodai körjegyzőség a három szolgálatot teljesítő rendőr bérét sem tudta fizetni, az indoklás szerint azért, mert „*a községek kasszája üres*”.²¹⁵ Vásárosnaményban havi 6000 pengőt emésztett fel a rendőrök fizetése, ami a jegyző szerint óriási megterhelést jelentett a település számára.²¹⁶ „*Márpedig a két községnek ennyi pénze nincs*”, írta válaszában a beregsurányi körjegyző a havi 3600 pengő rendőrségi bér befizetésére felszólító adóhivatali értesítésre.²¹⁷ Tiszakerecsény körjegyzője sem tudott fizetni a rendőrök munkájáért, aki ezt azzal indokolta, hogy „*állatainkat még a bevonulás idején az oroszok elvették, így miből pénzt előállítani a gazdáknak nincs, adót fizetni nem tudnak, a község kasszájában pénz nincs, így a rendőrök fizetési hozzájárulás összegét fizetni nem tudom*”.²¹⁸ A fizetésektelenség miatt alakult ki az a gyakorlat, hogy két-három fizetett rendőr mellett olykor tíz-húsz fizetés nélküli teljesített szolgálatot. Csengerújfaluban 3 fizetett és 32 fizetés nélküli, Urán 4 fizetett és 18 bér nélküli rendőr ügyelt a rendre.²¹⁹

A rendőrség fő feladata – a polgárőrséggel megegyezően – a köz- és vagyonbiztonság fenntartása volt, emellett a testület gyakran végzett házkutatásokat a fegyverek és a fölös ruhanemű összegyűjtése érdekében,²²⁰ de a testület tagjai segédkeztek a terménybeszolgáltatásoknál is, igaz, kevés sikerrel. A vásárosnaményi főjegyző beszámolója szerint „*a járás lakossága a több ízben dobszó útján való felhívás ellenére beszolgáltatási kötelezettségének magától nem hajlandó eleget tenni. Számptalan ízben kértem a rendőrségtől karhatalmat, azonban rendszerint nem kaptam. A rendőr azt kérdezte tőlem, mit csináljon, ha a gazda nem adja be a terményt*”.²²¹ Az országból történő illegális élelmiszerkiállítás megakadályozása is a rendőrség feladatát képezte, akiknek szűrőpróba-szerűen ellenőrizniük kellett az élelmiszert és terményt szállító sze-

²¹⁵ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 123/1945. A csarodai körjegyző jelentése, 1945. március 24.

²¹⁶ Uo. 357/1945. A vásárosnaményi vezetőjegyző jelentése, 1945. május 6.

²¹⁷ Uo. 163/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. április 26.

²¹⁸ Uo. 182/1945. A tiszakerecsényi körjegyző jelentése, 1945. április 16.

²¹⁹ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 250/1945. A csengerújfalui körjegyző levele a csengeri járási főszolgabíróhoz, 1945. március 26.

²²⁰ MNL SZSZBVL, IV.770. I. d. 168/1945. A tiszaszalkai jegyző jelentése, 1945. március 8.

²²¹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. A vásárosnaményi járási főjegyzői hivatalban a jóvátételi terménybeszolgáltatás ellenőrzéséről felvett jegyzőkönyv, 1945. október 17.

KOSZTYÓ GYULA

mélyek szállítási engedélyének érvényességét.²²² Az elfogott csempészeket és az elkobzott csempészárut a vármegyeházára vitték.²²³ Arra is volt példa, hogy a karhatalom állította elő azokat a személyeket, akiket a vasútvonalak helyreállítási munkálataihoz rendeltek ki.²²⁴

A rendőrség hatékonysága folyamatosan vita tárgyát képezte. 1945 elején a civil lakosság lopásait és garázdálkodásait még sikeresen megakadályozták, azonban ez az állapot, főként az alacsony létszám, a fegyverzet hiánya, valamint a testületben jelentkező korrupció miatt nem tartott sokáig.²²⁵ A vármegye főispánja szerint a rendőrség „[a]z első időkben feladatának meg is felelt, de március-április hónapokban már a korrupció jelei érezhetőek voltak a tisztikarban és a legénység között egyaránt”.²²⁶ A Vásárosnaményi járás főszolgabírója is hasonló kritikát fogalmazott meg: „A rendőrség tagjai, noha fegyver nélkül kiszállnak a járás többi községébe is és ott is megfelelően működnek, azonban tökéletes munkát végezni nem tudnak, mert kicsi a létszámuk, fegyverük nincsen”.²²⁷

A rendőrök hiányos „szakképzettsége”, valamint a mellé társuló fegyelmetlenség igencsak rombolta a szervezet tekintélyét. A gondokat már a nyáron éles kritikával illette a csengeri nemzeti bizottság. Mint egy jelentésből kiderül, „a mai demokratikus rendőrséggel a nemzeti bizottság nincs megelégedve, mert nem látják el kellően a teendőiket. Ugyanis túlkapasokat végeznek, esküdt nélkül egyeseket molesztálnak és internálással fenyegetnek felsőbb rendelkezés nélkül”.²²⁸ A rendőrök fegyelmetlensége olykor tragédiába torkollott. 1945 októberében Nyírmeggyesen egy unatkozó rendőr szórakozásból a magasfeszültségű villamosvezetékre lövöldözött, az egyik leszakadt és négy ember azonnali halálát okozta. „Ilyen magatartás mellett sem a testület szükséges

²²² MNL SZSZBVL, V.159.c. 672/1945. Mátészalka vezetőjegyzőjének utasítása a rendőrparancsnokságnak, 1945. március 27.

²²³ MNL SZSZBVL, V.213. III. 240-2/1945. A tarpai rendőrőrsparancsnokság jelentése, 1945. szeptember 12.

²²⁴ MNL SZSZBVL, V.236.c. V. 715/1945. Vásárosnamény vezetőjegyzőjének felhívása a vasútvonalak helyreállításához, 1945. május 13.

²²⁵ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 297/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 6.

²²⁶ MNL SZSZBVL, IV.757. 5082/1945. Balogh István Szatmár-Bereg főispánjának helyzetjelentése, 1945. július 15.

²²⁷ MNL SZSZBVL, IV.770. 3. d. 292/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 6.

²²⁸ MNL SZSZBVL, XVII.70. 17. d. Jegyzőkönyv a csengeri nemzeti bizottság üléséről, 1945. július 3.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

tekintélye, sem a rend nem biztosítható” – fogalmazta meg aggályait Balogh István főispán az eset után.²²⁹ A testületnek még 1945 decemberében is a fegyelemhiány volt az egyik legfőbb gondja. Ezt Széles Elemér törvényhatósági bizottsági tag szóvá is tette a vármegyei közigazgatási bizottság ülésén, s azt kérte a vármegyei rendőrfőkapitánytól, hogy „[a] rendőrségnél a fegyelem és tekintély helyreállításánál biztosítsa és a legmesszebbmenőleg támogassa”.²³⁰ A rendőrség munkájának tárgyilagosságát kifogásolta a mátészalkai kommunista pártszervezet néhány tagja is, mivel ennek hiánya igencsak rombolta a testület lakosság előtti hitelességét.²³¹

Bár a közigazgatási szereplők többsége fegyveres magyar karhatalmat kért, mert ettől várta a vagyon- és közbiztonság gyors helyreállítását, valamint a csempészet (főként a legjellemzőbb élelem- és terménycsempészet) megszűnését, várakozásuk a korabeli körülmények között naivitásnak bizonyult. A megszálló szovjet hadsereg ugyanis még a lehetséges ellenállás gondolatát sem tűrte meg, ezért ennek lehetőségét igyekezett a legcsekélyebbre redukálni. Ezt szolgálta például a fegyverek összegyűjtése, beszolgáltatása, ami a volt karhatalom tagjait és a civileket egyaránt érintette. Noha a helyi jegyzők közül sokan követelték a karhatalmi szervek felfegyverzését, akadtak, akik pontosan tudták, hogy ez a közbiztonság terén a megszállás korai szakaszában aligha jelentett volna érdemi megoldást. Közéjük tartozott a nyírvasvári körjegyző, aki ezt a feloldhatatlan ellentmondást a következőképpen fogalmazta meg: *„szerény véleményem szerint a civil rendőrség kezében a fegyver nem sokat fog jelenteni, mert az azzal nem mer lőni, katonára még akkor sem, ha valóban megérdemli. Nem mer, mert attól fél, hogy a jogos önvédelemnek lesz a következménye, hogy a tettet is főbelövik, vagy elítélik”*.²³²

²²⁹ MNL SZSZBVL, IV.757. I. d. 40/1945. Balogh István főispán havi helyzetjelentése, 1945. október 18.

²³⁰ MNL SZSZBVL, IV.754. 4. d. 813/1945. Jegyzőkönyv Szatmár-Bereg vármegye közigazgatási bizottsági üléséről, 1945. december 14.

²³¹ MNL SZSZBVL, IV.757. I. d. 40/1945. Balogh István főispán havi helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.

²³² MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

KOSZTYÓ GYULA

A SZOVJET KATONAI PARANCSNOKSÁGOK ÉS A RENDFENNTARTÁS

A rendelkezésre álló magyar forrásokban kevés esetet találunk, amikor a magyar közigazgatás szerveitől érkező panaszok nyomán a szovjet katonai parancsnokságok érdemi intézkedéseket foganatosítottak. Előfordult, hogy a járási parancsnokságok tiszteket küldtek a „forró pontokra”, de fellépésük hatékonysága erősen vitatható volt. Az áldatlan állapotok miatt például Nyírvasváriba is érkeztek szovjet tisztek a rend helyreállítása céljából, azonban egy-két nappal a távozásukat követően a rend ismét felborult. „Az éppen ott lévők, látva a községben járkáló tiszteket, tisztességesen viselkedtek. Amikor a tisztek elhagyták a községet, újból kezdik a rablást és a nők zaklatását a katonák” jelentette a nyírvasvári körjegyző.²³³ Hasonló volt a helyzet Túrístvádban, ahol – miután a tisztek elhagyták a települést – a rend megint csak felbomlott.²³⁴ Akadt azonban ellenpélda is. A Cégénydányádra kiküldött orosz tiszte megjelenését követően a községben helyreállt a rend, s a munka is megindult.²³⁵ A szatmárcsekei református lelkész szerint „[a szovjet] tisztikar teljesen korrektül viselkedett”.²³⁶

Nagyobb volt a garancia a rendre és közbiztonságra azokon a településeken, ahová katonai parancsnokság telepedett. Csengerben – a források szerint – a szovjet katonai parancsnokság megérkezésétől „megkezdődött a biztonságosabb élet”.²³⁷ Csengersimán a katonai parancsnokság ottani állomásozása idején – mindössze 5 napig – rend volt, a katonák távozása után azonban azonnal megindult a fosztogatás és a lakosság bántalmazása.²³⁸ Fehérgyarmaton a berendezkedő járási katonai parancsnok magához hívatta a főjegyzőt, akivel tudatta, hogy senkinek nem esik bántódása.²³⁹

²³³ Uo.

²³⁴ Szabadi, 2016b: 390. Nyiri István túristvándi gondnok és Hadházy Pál lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

²³⁵ Uo. 290. Király István cégénydányádi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 18.

²³⁶ Uo. 370. Szalay Pál szatmárcsekei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 15.

²³⁷ Uo. 295. Pótor Sámuel csengeri lelkész és Bélteky Sándor gondnok jelentése a háborús károkról, dátum nélkül.

²³⁸ Uo. 297. Buda Károly csengersimai lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 29.

²³⁹ Uo. 302. Borosjenői Szabó Tibor fehérgyarmati lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A magyar közigazgatás szempontjából a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtése, amire a szovjet katonai hatóságok utasítást adtak, szintén a közbiztonság javítását célozta. Mindenesetre a polgári közigazgatás szervei is támogatták a hadianyagok összegyűjtését. Ennek lényegi eleme volt, hogy a vármegye főispánja 1945. január 4-én elrendelte a német hadsereg és szövetségesei által hátrahagyott összes hadianyag összegyűjtését, amire 48 órát adott a helyi előljáróságoknak.²⁴⁰

A közellátás a szovjet katonai megszállás kezdetén

A KÖZELLÁTÁS INTÉZMÉNYES KERETEI

A front átvonulása után a kormányzat kénytelen volt továbbra is fenntartani a háború alatt bevezetett kötött gazdálkodást. Ez egy központilag szabályozott gazdasági rendszer volt, melyben az állam a háborús szükségletek miatt korlátozta a piaci viszonyokat és közvetlenül beavatkozott a termelésbe, az elosztásba és a fogyasztásba. Ennek érdekében előírta a termelendő mennyiségeket (különösen a mezőgazdaságban), beszolgáltatási kötelezettséget rótt a termelőkre, az árakat és a béreket maximálta, jegyrendszert vezetett be az alapvető fogyasztási cikkekre, a termelést és az erőforrásokat pedig elsősorban a hadigazdaság igényeinek rendelte alá. Az állam célja ezzel a háborús ellátás biztosítása és a hiánygazdálkodás kezelése volt, s intézkedéseivel jelentősen csökkentette a gazdasági szereplők mozgásterét és a szabadpiaci működést.²⁴¹ E rendszert a hadműveletek befejezése után is fenntartották, mert enélkül lehetetlen lett volna a lakosság ellátása, a megszálló hadsereg fegyverszüneti egyezményben vállalt ellátását célzó kötelezettségek teljesítése, valamint az újjászerveződő ipar nyersanyagellátása.²⁴²

A debreceni székhelyű ideiglenes kormány számára a legnagyobb problémát az (élelmiszer)ellátás, s ezen belül a készletek hiánya okozta, ezért

²⁴⁰ MNL SZSZBVL, IV.765. 3. d. 64/1945. Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye főispánjának rendelete a német hadsereg és a szövetségesei által visszahagyott hadianyagok összegyűjtéséről, 1945. január 4.

²⁴¹ Csöppös, 1995: 597–616.

²⁴² Erdmann, 1992: 15–16.

KOSZTYÓ GYULA

maximalizálták a fejadagokat, és már januárban utasították a törvényhatóságok vezetőit, hogy írják össze az élelmiszerkészleteket.²⁴³ Eközben a földművelésügyi minisztériumból termelési biztosokat küldtek a megyékbe, hogy tartalékokat gyűjtsenek és megszervezzék a termelést. A helyi élelmiszer-ellátás megszervezése ezzel együtt lényegében a települések feladata maradt.²⁴⁴ A kormányzat – megfelelő nyilvántartások és országos szinten hatékony igazgatási apparátus híján – nem vezethetett be általánosan érvényes kenyér- és lisztjegy-rendszert, ezért megoldásként a decentralizációt választotta. A vármegyei törvényhatóságok utalványokat kaptak, s ezek birtokában a településeken jegyrendszert vezettek be, miközben mindent elkövettek a készletek központosítása érdekében. A szétosztás alapjául a kormányzat által megszabott fejadagmaximum szolgált, ami finomliszt esetében havi 2 kg, illetve a nehéz testi munkások esetében maximum napi 45 dkg volt. A termelők gabonatermésükből családtagonként 45 kg-ot, burgonyából 25 kg-ot, hüvelyesekből 6 kg-ot tarthattak meg az új termésig. Ehhez az állattartók esetében hozzá adódott még a jószágokként megállapított takarmánymennyiség. Az utalványokat a hatóságok által felügyelt boltokban, üzletekben lehetett levásárolni. A beszolgáltatási kötelezettség alá eső termékeket csak a hatóságilag bejegyzett kereskedők vehették át rögzített áron, akiknek havonta kétszer kellett jelenteniük a készletállományukat.²⁴⁵

A beszolgáltatás és közellátás szakigazgatási szervezete 1945 után alig változott. Az ágazat élén az Országos Közellátási Hivatal helyett létrehozott, jogkörben azonos Közellátásügyi Minisztérium állt. Ennek alárendeltségében működtek a főispánok mint közellátási kormánybiztosok. Ők gondoskodtak megyéjükben a tárca által kiutalt árucikkek szétosztásáról, a hatósági ellátásra szoruló nyilvántartásáról, a készletek összegyűjtésében, valamint szétosztásában részt vevő kereskedők kijelöléséről. A főispán-kormánybiztosokat a tárca közvetlen alárendeltségében működő, zömmel az egyes törvényhatóságok területén illetékes közellátási felügyelőségek, valamint a községi közellátási bizottságok segítették. A háború alatt szervezett áruforgalmi központokat megszüntették, helyükbe a terményhivatal, a burgonyahivatal, valamint a hús- és zsírhivatal lépett. E hivatalok a Köz-

²⁴³ Uo. 16.

²⁴⁴ Gunst, 1996: 123.

²⁴⁵ Erdmann, 1992: 17–20.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

ellátásügyi Minisztérium közvetlen irányítása alá tartoztak, s felügyelték azokat a kereskedőket, akiket a minisztérium feljogosított a terményfelvásárlásra és készletezésre. A Közellátásügyi Minisztérium széleskörű árszabályozó és árellenőrző hatáskörrel rendelkezett, megszabhatta az országos érvényű és a helyi árakat, valamint a kereskedői haszonértéket is.²⁴⁶

Szatmár-Bereg második világháború utáni közellátásáról sajnos nem lehet teljes képet bemutatni. Ennek az az oka, hogy a szatmári lakosság közellátási célú beszolgáltatásáról szinte semmit sem tudunk.²⁴⁷ A források pusztulása miatt ennek még arányait sem ismerjük. A lakosság ellátásáról azonban már jóval árnyaltabb kép megalkotására van lehetőségünk a rendelkezésre álló bővebb, bár rendezetlen iratanyag alapján.

A SZABADKERESKEDELEM

Mint az országban mindenfelé, úgy Szatmárban is csak lassan tért magához és indult újra a kereskedelem a front átvonulását követően. A piacok és az országos vásárok szüneteltek,²⁴⁸ utóbbiból csak 1945 októberében tartottak egyet, ahol az érdeklődés rendkívül csekély volt. „*A piaci árusítás és a felhozatal igen gyenge [...] a felhajtás, csak néhány darab helybeli állat volt*” – írta egyik jelentésében a csengeri főjegyző a vásár forgalmáról.²⁴⁹ Ebből kifolyólag 1945-ben több vásárt már nem is rendeztek.²⁵⁰

A kereskedelem képtelen volt önállóan megindulni, ezért a helyi közigazgatás vezetőinek kellett lépniük. 1945. január elején a járási főszolgabírók felszólították a kereskedőket, hogy nyissák meg üzleteiket. Ismerve a kor viszonyait, az üzletek az áru és a fizetőképes kereslet hiányában ekkor többnyire csak vegetáltak. Ráadásul az újranyitást szabályozó rendelkezésben volt egy nagyon fontos, a leendő profitot erősen determináló szabályo-

²⁴⁶ Uo. 21–22.

²⁴⁷ A beszolgáltatás országos viszonyairól lásd bővebben Nagy, 2002: 349–382.; Erdmann, 1992.

²⁴⁸ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. március 1.

²⁴⁹ Uo. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. október 1.

²⁵⁰ Uo. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 1.

KOSZTYÓ GYULA

zás, mégpedig az, hogy „*az áruk ára nem lehet nagyobb, mint a meg szállás előtt*”. Figyelembe véve a kor inflációs környezetét, ez az intézkedés is felelős volt a pangó kereskedelemért, hisz az alacsony profitráta sem ösztönözte a vállalkozási kedvet, még azzal együtt sem, hogy a rubel-pengő árfolyam 1:2,5 arányban kötött volt.²⁵¹ A kötött árfolyam ellenére – főleg a feketepiac ár-felhajtó hatása miatt – a hétköznapi tapasztalat rendkívül kedvezőtlen volt. Az infláció a mindennapok része lett, 1945 harmadik negyedében pedig teljesen elszabadult, emiatt a szabadkereskedelem forgalma 1945 végére szinte teljesen leállt. „*Forgalom nincs*” – jelezte az általános problémát a szatmárökörítói körjegyző.²⁵² „*Az üzletek forgalma semminek nevezhető*” – jelentette a gacsályi körjegyző szeptemberben.²⁵³ A porcsalmi jegyző év végi gazdasági jelentésében arról írt, hogy „*[v]ásárolni semmit sem lehet. [...] Kereskedelmi forgalom az árucikkek hiánya miatt 90%-kal esett*”,²⁵⁴ míg a tarpai jegyző szerint „*[á]rut a kereskedők egyáltalán vagy pedig csak alig kapnak, azt is feketén és méregdrágán*”.²⁵⁵

A közellátás legnagyobb problémája az élelmiszerellátás folyamatosságának biztosítása volt, ami 1945 folyamán Szatmár-Bereg vármegyében is súlyos nehézségeket okozott. E mögött komplex okok húzódtak meg. A háborús események miatt az 1944 őszi és az 1945 tavaszi mezőgazdasági munkáknak nagyságrendileg csupán 65–70%-át tudták elvégezni, így a terméseredmények is jóval alatta maradtak a szükségleteknek, ami a közellátáshoz nélkülözhetetlen élelmiszerek 35–40%-os hiányát jelentette.²⁵⁶

A liszt minősége rendkívül gyenge volt. A lisztellátást a 2. táblázatban szereplő fejadagok jellemezték, de még ehhez sem jutottak hozzá az érintettek. Szatmár-Bereg vármegye lakosságának 20,8%-a (34 326 fő), vagyis a vármegye minden negyedik lakosa folyamatosan liszthiányban szenvedett,

²⁵¹ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6327/1944. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása, 1944. december 24.

²⁵² MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.

²⁵³ Uo. A gacsályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 20.

²⁵⁴ Uo. Porcsalma nagyközség jegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. december 10.

²⁵⁵ MNL SZSZBVL, V.213. 4. d. X. 220/1945. A tarpai jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 30.

²⁵⁶ Gaál, 1997: 253.; MNL SZSZBVL, IV.763. 1390/1945. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. október 1.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Lisztfejadag	Egységes búzakenyérliszt	Finomliszt-pótlék
Alap fejadag	4,5 kg/fő/hó	1,5 kg/fő/hó
Testi munkás	7,5 kg/fő/hó	
Nehéz testi munkás	10,5 kg/fő/hó	
Terhes nő	10,5 kg/fő/hó	
9 hónapnál fiatalabb gyermek	0,5 kg/fő/hó	

2. táblázat

Lisztfejadagok Szatmár-Beregben 1945. második felében²⁵⁷

azaz a korabeli szóhasználattal lisztellátatlan volt.²⁵⁸ A Fehérgyarmati járásban ez az arány még magasabb, 30% volt.²⁵⁹ 1945 őszétől a helyzet tovább súlyosbodott, s a liszthiány a mindennapok állandó velejárájává vált.²⁶⁰ Tarpán 1945 őszén – aratás után (!) – a lakosság 60%-a lisztellátatlan volt,²⁶¹ ami 1945 utolsó napjaira 70%-ra növekedett.²⁶² Mivel megszűnt a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer, a gazdák szabadon eladhatták a gabonafeleslegüket. Erre a közigazgatási szervek is ösztönözték őket. Egy-egy járásban, mint például a Vásárosnaményiban azonban csak azt követően adhatták el a termelők a felesleget, miután gabonakészletük egy részét a járási főszolgabíró „a helybeli szükséglet”, illetve a nincstelenek ellátásának indokával zár alá vette.²⁶³ Mivel a szabadkereskedelemben az árak kötöttek és jóval alacsonyabbak voltak, mint a feketepiacon, a gazdák a feleslegüket

²⁵⁷ Az egy kilogrammos kenyér elkészítéséhez 600–700 gramm lisztre van szükség. MNL SZSZBVL, V.236.c. 14. d. 710/1945. Balogh István közellátási kormánybiztos utasítása, 1945. augusztus 28.

²⁵⁸ Gaál, 1997: 251.

²⁵⁹ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 1/1946. Balács Béla a fehérgyarmati járási szociális titkár helyzetjelentése, 1946. február 11.

²⁶⁰ MNL SZSZBVL, IV.754. 4. d. 813/1945. Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye alispánjának helyzetjelentése, 1945. október 12.

²⁶¹ MNL SZSZBVL, V.213. X. 220/1945. A tarpai jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 30.

²⁶² MNL SZSZBVL, V.213. III. sz. n. A tarpai jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. december.

²⁶³ MNL SZSZBVL, V.236.c. 17. d. XIV. 10/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. január 4.

KOSZTYÓ GYULA

a feketekereskedelem útján értékesítették. „Búzáat vásárolni itt sehogy sem lehet [...] Liszt árát nem közölhetem, mert az nem kapható” – írta a csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentésében, meglepő módon éppen az aratást követően, a cséplés időszakában.²⁶⁴ Ráadásul a gabona nagyfokú elszállítása miatt kenyérgabonához sem lehetett könnyen hozzájutni a szabadforgalomban.²⁶⁵

A közigazgatás helyi szereplőire hatalmas nyomás nehezedett az ellátatlan lakosság folyamatos követelése miatt. „A jegyzői hivatalban naponta 50–60 asszony jelenik meg és kéri, sőt követeli a szükséges liszt kiutalását” – írta a vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentésében.²⁶⁶ A húsellátással is komoly gondok voltak. Az állatállomány nagymérvű csökkenése szintén maga után vonta a lakosság élelmezési helyzetének romlását.²⁶⁷ Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a szovjet megszállás első napjaiban nagyszámú katonát szállásoltak be egy-egy községbe, akiknek hússal való ellátása nagy mértékben igénybe vette az egyébként is megritkult helyi jószágállományt (becslésem szerint ez az állatállomány 5–10%-át érintette). Másrészt jelentős mennyiségű jószágot hajtottak el mind a németek, mind pedig a szovjetek a front átvonulása idején. Ez a 88 500 darabos 1944. nyári állatállomány 20%-át jelentette, beleértve a lovakat is. Végül pedig az állatállomány 25–30%-át vették igénybe jóvátételi beszolgáltatás címén 1945-ben. Mindezek következtében Szatmár-Bereg teljes állatállománya 1944 ősze és 1945 ősze között 64%-kal csökkent.²⁶⁸ Az állatállomány a legnagyobb mértékben, 73%-kal a Mátészalkai járásban fogyott, ahol az átvonulás és a katonák beszállásolása a legintenzívebb volt.²⁶⁹

Ilyen körülmények között hamar húshiány lépett fel, mivel az egyes községekben naponta akár 20–25 jószágot is le kellett ölteni a beszállásolt katonák ellátása miatt. Ennek hatására néhány faluban az előljáró kénytelen volt húsjegyet bevezetni, amire még a háború éveiben sem volt példa.²⁷⁰

²⁶⁴ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.

²⁶⁵ Uo. 773/1945. Tyukod nagyközség jegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 5.

²⁶⁶ MNL SZSZBVL, V.236.c. 17. d. XIV. 101/1945. Vásárosnamény község vezetőjegyzőjének levele a járási főszolgabírónak, 1945. április 26.

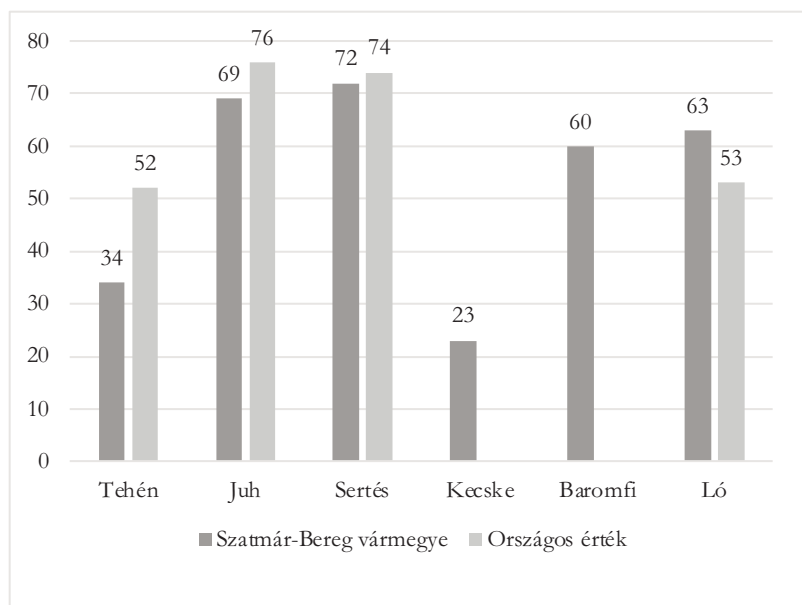
²⁶⁷ Gaál, 1997: 255.

²⁶⁸ Uo.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

I. ábra

Az állatállomány csökkenésének aránya Szatmár-Beregben
1938–1945 között (%)²⁷¹

Ezzel párhuzamosan – felsőbb utasításra – a helyi közigazgatás szereplői nagy figyelemmel kísérték az állatállomány számának változását, szigorú vágási tilalmat vezettek be, a kényszervágott jószágokat pedig azonnal lefoglalták és hatósági áron értékesítették.²⁷² Ráadásul az állandó baromfi-vész, valamint az oltóanyagok hiánya miatt pusztító sertésvész is óriási károkat okozott az állattartó gazdáknak, ami további anyagi veszteségeket és ellátási nehézséget jelentett.²⁷³ A hús mellett 1945 végére a tej is hiánycikk

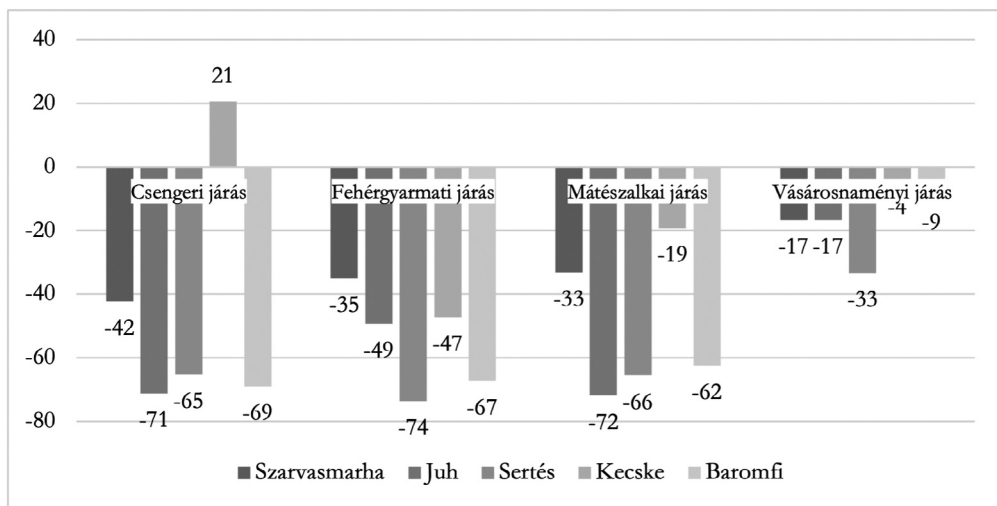
²⁷¹ MNL OL, XIX-J-1-a. III-47. 137–153. A Földművelésügyi Minisztérium agrárpolitikai osztályának mezőgazdasági helyzetjelentése, 1945. július 17.; uo. Az 1945. szeptemberi országos állatösszeírás eredményei vármegyék szerint, 1945. október 27.; MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 58/1946. Szatmár-Bereg szociális felügyelőjének jelentése a lakosság helyzetéről, 1946. április 6.

²⁷² MNL SZSZBVL, V.213. 22. d. VII. 1996/1945. A vásárosnaményi járási főjegyző körlevele, 1945. szeptember 15.

²⁷³ Gaál, 1997: 254.

KOSZTYÓ GYULA

lett. A Fehérgyarmati járásban a lakosság 50%-a nem jutott tejhez.²⁷⁴ Zsír-
ból is hiány volt, amit az ellátatlanoknak számára havi 0,5 kg napraforgó-
olajjal igyekeztek pótolni.²⁷⁵

2. ábra

Az állatállomány csökkenésének aránya a vármegye járásaiban
1944 ősze és 1945 nyara között (%)²⁷⁶

Egyéb élelmiszerek tekintetében is állandóvá vált a hiány. Cukor szinte soha nem volt, egész évben hiányzott a boltokból, de még a feketepiacról is.²⁷⁷ Becslések szerint 1945-ben évi 1 kg cukor volt az egy főre jutó fejadag.²⁷⁸

²⁷⁴ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 1/1946. Balács Béla a fehérgyarmati járási szociális titkár helyzetjelentése, 1946. február 11.

²⁷⁵ MNL SZSZBVL, V.159.c. 6. d. XIV. 2018/1945. A mátészalkai jegyző levele a vármegyei közellátási kormánybiztoshoz, 1945. június 4.

²⁷⁶ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. Balogh István közellátási kormánybiztos ki-mutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

²⁷⁷ Gaál, 1997: 251.; MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A pátyodi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.; MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 1/1946. Balács Béla a fehérgyarmati járási szociális titkár helyzetjelentése, 1946. február 11.

²⁷⁸ MNL OL, XIX-J-1-a. IV-180. 9–10. A jóvátételi kormánybiztos levele Vorosilov tábornokhoz a jóvátétel teljesítésének nehézségeiről, 1945. november 5.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Ugyanígy hiányzott a só, ami ebben az időszakban a legkeresettebb, így legértékesebb portékának számított. „Só nélkül nincs emberi és állati élet” – hangsúlyozta a Mátészalkai járási főszolgabíró.²⁷⁹ A hiányt főként az okozta, hogy az új államhatárok miatt az állam fennhatósága alól kikerült Kárpátalja és Erdély, ahonnan az ország az évi 90 ezer tonnás szükségletét fedezni tudta.²⁸⁰ A sóhiányt 1946 végére sikerült némileg enyhíteni. A pálinka kocsmái árusítását viszont a szovjet katonai parancsnokság utasítására tiltották meg.²⁸¹

A közszükségleti cikkek tekintetében is szinte mindenből hiány volt. „Cukrot, petróleumot és ezen kívül az iparhoz tartozó ipari cikkeket egyáltalán nem lehet kapni” – írta jelentésében a gacsályi körjegyző.²⁸² A gyufa is hiánycikk volt a szatmári boltokban, s a tűzifa sem állt megfelelő mennyiségben a lakosság rendelkezésére, amit különösen hangsúlyossá tett a hideg ősz és a tél. 1944 telén a berendezkedő szovjetek szinte minden tűzifát lefoglaltak. „A lakosság tömegesen, sírva követel tűzifát” – írta drámai hangvétellű levelében az egyik községi jegyző.²⁸³ A tüzelő hiánya állandó maradt 1945 további részében is. 1945–1946 telén annyi tűzifája sem volt a vármegyének, hogy a hivatalok és iskolák fűtését fedezze, és akkor a lakosság ellátásáról még nem is esett szó. Bár a vármegye főispánja engedélyezte a 10 holdnál kisebb erdők, valamint az út menti fasorok kitermelését, a tűzifahiányt ez sem oldotta meg.²⁸⁴ Ráadásul komoly szénhiánnyal is küszködtek. 1944–1945 fordulóján egyáltalán nem lehetett szenet kapni, s bár a helyzet 1945 nyarán némiképp javult, ekkor is csupán néhány ipari szereplő számára.²⁸⁵ A hiány olyan nagy volt, hogy az olajütőket és a malmokat is hetekre le kellett állí-

²⁷⁹ MNL SZSZBVL, V.159.c. 3. d. II. 1205/1945. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása, 1945. április 10.

²⁸⁰ MNL OL, XIX-J-I-a. III-53. 99. A Kereskedelemügyi Minisztérium vámjogi- és vámpolitikai főosztályának feljegyzése a sóbehozatalról, 1946. április 17.

²⁸¹ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 91/1945. A barabási jegyző jelentése, 1945. február 5.

²⁸² MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A gacsályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 20.

²⁸³ MNL SZSZBVL, IV.767. III. 6354/1944. A nagyecsedei községi jegyző levele a mátészalkai járási főszolgabírónak, 1944. december 28.

²⁸⁴ MNL SZSZBVL, IV.754. 4. d. 813/1945. Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye alispánjának helyzetjelentése, 1945. október 12.

²⁸⁵ „Sok munka elvégzése után nemsokára elérhetjük a béke színvonalát”. *Magyar Nép*, 1945. július 5., 1.

KOSZTYÓ GYULA

tani.²⁸⁶ A tüzelőhiányt az sem ellensúlyozta, hogy a lakosság számára engedélyezték a galgygyűjtést az erdőkben.²⁸⁷

A cipő- és ruhahiány már korábban is a vármegye közellátásának neuralgikus pontja volt. 1945 folyamán ez egyszerre öltött permanens és drasztikus jelleget. A már alapból kiábrándító ruhahiányt a szovjet hadsereg megjelenése még tovább tetézte azzal, hogy Szatmár-Bereg vármegye lakosságától 6806 férfi, 5524 női ruhaneműt, 2981 pár csizmát és 861 pár cipőt raboltak el a szovjet megszállók.²⁸⁸ Ez is szerepet játszott abban, hogy Szatmár-Bereg lakosságának 64,7%-át kínozta a ruha-, 65%-át pedig a cipőhiány a front átvonulása idején.²⁸⁹ Voltak olyan községek, mint például Gacsály, ahol ez az arány még ennél is magasabb, 80% volt.²⁹⁰ „A ruhaneműek árát megállapítani sem lehet” – írta a hiányra utalva a csengeri főjegyző,²⁹¹ Szamossályi környékéről pedig azt jelentették, hogy „[i]gen sok ruhátlan, rongyos ember van. [...] Igen sokan még télen is vászonnadrágban járnak, sokan vannak, akikről rongyok lógnak le. Ruházathoz egyáltalán nem jut a lakosság”.²⁹² Az emberek gyakran egymással cserélték el megviselt ruhadarabjaikat, vagy az élelemért fizettek vele.²⁹³

A ruha- és cipőhiánynak egy sor további drasztikus következménye lett, melyek között a gyerekek nélkülözése volt a legfájóbb. Cipőhiány miatt a tanulók kétharmada nem járt iskolába. Szatmár-Bereg vármegye tanfelügyelőjének beszámolója szerint „[s]ok nehézséggel kellett megküzdeni. E nehézségek között a tanerőhiány és a gyerekek ruhátlansága, lábbeli hiánya voltak a nyomosabb akadályok”.²⁹⁴ A kocsordi református lelkész szintén arról írt 1944 végén,

²⁸⁶ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. A mátészalkai járási főszolgabíró jelentése, 1945. február 23.

²⁸⁷ MNL SZSZBVL, IV.767. 1. d. 290/1945. A mátészalkai járási főszolgabíró levele a nagydobosi jegyzőnek, 1945. február 8.

²⁸⁸ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. 1. d. Balogh István közellátási kormánybiztos kiutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

²⁸⁹ Gaál, 1997: 251.

²⁹⁰ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A gacsályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

²⁹¹ Uo. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

²⁹² Uo. A szamossályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 22.

²⁹³ Uo. Csenger nagyközség főjegyzőjének gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 1.

²⁹⁴ MNL SZSZBVL, IV.754. 4. d. 815/1945. Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye tanfelügyelőjének helyzetjelentése az 1944–1945. tanévről, 1945. augusztus 10.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

hogy „[s]okkal nagyobb baj az, hogy az iskolába járó tanulók létszáma 70%-ban csökkent, ennek főkénti oka a ruha és cipő hiány”.²⁹⁵ „Igen sok az olyan család, ahol az egész családnak egy pár lábbelije van” – vázolta jelentésében.²⁹⁶ A gacsályi körjegyző szerint a katasztrófális helyzet 1945 decemberére sem enyhült, „a gyermekek a beköszöntött téli időben meztláb járnak iskolába”.²⁹⁷

Az ipari termékek is hiányoztak a boltok polcairól.²⁹⁸ Vasárut például, ami elengedhetetlen volt e rurális térség lakóinak megélhetéséhez, sehol sem lehetett kapni, még annyit sem, ami a megcsappant létszámú loállomány patkolására, vagy a „lerongyolódott gazdasági felszerelések vas utánpótlására” elegendő lett volna.²⁹⁹ A kispaládiak csak hatósági közreműködéssel és búza ellenében tudtak az ózdi vasgyárból némi (220 kg) vasárut szerezni.³⁰⁰

A korabeli polgári közigazgatás a közellátásban tapasztalható hiányokat a lakosság számára három okkal magyarázta: a rossz közlekedési viszonyokkal, a gyenge termés miatt előálló élelmiszerhiánnyal és a vármegyéből történő nagyfokú élelmiszerkiszállítással, ugyanakkor a szovjet megszállók fosztogatásairól és a helyi szovjet katonai parancsnokságok élelmiszerrel való ellátásáról alig esett szó.

A kereskedelem tespedtségének egyik meghatározó oka kétségtelenül a rossz közlekedési helyzet volt. Országos viszonylatban a második világháború alatt a gyáripari berendezések 54%-a, a sínhálózat 40%-a, a munkások pedig több mint 2/3-a elveszett vagy megsemmisült.³⁰¹ A közlekedési infrastruktúra tekintetében Szatmár-Beregben is hatalmas károk keletkeztek. A németek a vármegyében 62 hídból 53-at felrobbantottak, el-

²⁹⁵ Szabadi, 2016b: 331. Bányai N. Zoltán kocsordi lelkész, Pótor Dániel iskolaigazgató és Szabó Endre gondnok jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

²⁹⁶ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A gacsályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

²⁹⁷ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 32/1946. A Magyar Népjóléti Minisztérium utasítása Gyene Miklós Szatmár-Bereg szociális felügyelőjéhez a községbeli gyermekek karácsonyi megsegítéséről, 1945. december.

²⁹⁸ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

²⁹⁹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 8. d. 403/1945. A kispaládi nemzeti bizottság elnökének levele Szatmár-Bereg közellátási kormánybiztosához, 1945. július 1.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ Romsics, 2010: 270.

KOSZTYÓ GYULA

vittek ezenkívül a Tiszáról öt, a Szamosról négy közúti közlekedést biztosító kompot. Csak a vásárosnaményi híd felrobbantásával 24 községet zártak el a járási székhelytől.³⁰²

A háborúban megsérült közúti hidak, vasútvonalak helyrehozása rendkívül időigényes feladat volt, ezért nagyon lassan haladt. Ideiglenes megoldásként kompátkelőket alakítottak ki, azonban használatuknál minden esetben a katonai érdekek élveztek elsőbbséget. Gergelyiugornyánál például, ahol kompot létesítettek, három-négy napig is várakozhattak a civilek szekerei, mire a szovjetek engedélyezték számukra az átkelést. A késlekedés miatt például Gergelyiugornya és Jánd a jóvátételi terménybeszolgáltatás 60%-át nem tudta határidőre teljesíteni.³⁰³ „A kompközlekedés nagyon rossz, hetek óta állandóan szovjet-orosz marhaszállítmányok és teherautóoszlopok vonulnak át az egyetlen közlekedési úton. [...] Amikor az autóoszlopok és a marhák vonulnak, a szállítás szünetel, mert az orosz alakulatok nem engedik meg a polgári forgalmat” – írta a vásárosnaményi főjegyző az áldatlan állapotokról.³⁰⁴ A magyar rendőrség orosz nyelvismeretének hiánya is nehezítette a kompokon való átkelést Gergelyiugornyánál.³⁰⁵

A hidakat és a pályatestet ért károk miatt a vasúti közlekedés is megszűnt. „Vasútvonal még rendbe hozva nem lett” – panaszkodott Csenger nagyközség főjegyzője 1945 augusztusában.³⁰⁶ Bár szeptember elején a vasúti forgalom a Csenger–Mátészalka közötti vonalon megindult, ez mindössze egyetlen vonatpárt jelentett naponta. Ráadásul néhány napi forgalom után a vasúti közlekedés hosszabb időre újra leállt.³⁰⁷ Más városokkal is kaotikus volt az összeköttetés. A „[k]özlekedési helyzet rossz, vasút hiány miatt” – írta Komlódtótfalu körjegyzője,³⁰⁸ Csengerújfalu jegyzője pedig egyenesen úgy

³⁰² Némethné, 1975: 36–41.

³⁰³ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. A vásárosnaményi jegyzői hivatalban felvett jegyzőkönyv a jóvátételi terménybeszolgáltatás ellenőrzéséről, 1945. október 17.

³⁰⁴ Uo.

³⁰⁵ MNL SZSZBVL, V.236.c. V. 1480/1945. A vásárosnaményi államrendőrség utasítása a járási főjegyzőknek, 1945. július 15.

³⁰⁶ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

³⁰⁷ Uo. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. október 27. A helyzetjelentést a csengeri járási főszolgabíró kézzel írt megjegyzésekkel látta el.

³⁰⁸ Uo. A komlódtótfalui körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 26.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

fogalmazott, hogy „Szatmártól és Mátészalkától részben-egészben el vagyunk zárva”.³⁰⁹

A vasúti közlekedést a szénhiány is akadályozta. „Persze, hol volt szén, hol nem volt; amikor volt, a vonatok jártak, de borzasztó lassan” – írta visszaemlékezésében Balogh István főispán, aki szerint a Mátészalka és Debrecen közötti, légvonalban 40 km-es vasúti utazás 12 óráig tartott.³¹⁰ Az ipari és kereskedelmi gócponttá vált Debrecen „a csengeri járás községei a határok lezárása következtében [...] csak nagy késéssel tudják megközelíteni”.³¹¹ A relatíve olcsóbb vasúti forgalom hiányában így csak „tengelyen”, azaz szekereken lehetett szállítani, ami a fogathány miatt jelentősen megemelte a szállítási költségeket. Egy szekérfuvar Szamossályiról Mátészalkára (25–30 km) 800–1000 pengőt tett ki, ami 1945 augusztusában 60–70 kg liszt árával volt egyenlő,³¹² Gacsályról Mátészalkára (40–44 km) pedig 3500 pengő költséget jelentett.³¹³ Mindez drasztikus mértékben megemelte az árakat.³¹⁴ Sokat javított volna az ellátás helyzetén, ha megindul a vasúti közlekedés, erre azonban 1945 novemberéig kellett várni Szatmárban. Igaz, ekkor is csak minden második nap folyt teherszállítás.³¹⁵ Stabil vasúti közlekedésről 1947-ig nem beszélhetünk, így a szállítás a drága szekérfuvarra szorítkozott. „Ez a magas fuvar is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a kereskedők az anélkül is magas áron beszerzett kevés árucikket még magasabb áron kénytelenek áruba bocsájtani” – foglalta össze lényegre törően a drága fuvar költségek negatív hatását a gacsályi körjegyző.³¹⁶

A kaotikus közlekedési állapotok hozzájárultak az áru- és anyagihiányhoz is. „Áruellátásról egyáltalán nem lehet beszélni. Forgalom nincs” – panaszkodott a szamossályi körjegyző.³¹⁷ Hasonlóról számolt be a zajtai körjegyző is, aki szerint „a forgalom a nullával egyenlő, mert nincs mit forgalmazni”.³¹⁸

³⁰⁹ Uo. 1002/1945. A csengerújfalusi körjegyző helyzetjelentése, 1945. szeptember 12.

³¹⁰ Balogh, 2012: 87

³¹¹ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 27.

³¹² Uo. A szamossályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 25.

³¹³ Uo. A gacsályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 20.

³¹⁴ Uo. 773/1945. A tyukodi jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 5.

³¹⁵ Uo. 1390/1945. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 29.

³¹⁶ Uo. A gacsályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 20.

³¹⁷ Uo. A szamossályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 25.

³¹⁸ Uo. A zajtai körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

KOSZTYÓ GYULA

A szükséges alapanyagok hiánya így az alacsony termelést determinálta, miközben növelte az inflációt. „Nyersanyagokban teljes hiány van. Cipész és szabó ipar pang” – jelezte a csengerújfalusi körjegyző. A hiány megemelte a beszerzési árakat, emiatt az iparosok szinte csak javítási munkákat tudtak végezni,³¹⁹ de ezek közül is csak azokat, amelyeket a lakosság ki tudott fizetni és alapanyag is volt hozzá. Mivel a kötött gazdálkodásban kevés remény volt érdemi profitra, a termeléshez szükséges motiváció is hiányzott.³²⁰

A közellátás minőségromlásához jelentősen hozzájárult, hogy a vármegyében található élelmiszert, gabonát és állatállományt nagy mennyiségben szállították el más vármegyékbe vagy az utódállamokba. Ehhez a legális, a szovjet katonai hatóságok által elrendelt vagy a vármegyei közigazgatási szervek által kiállított szállítási engedélyekkel zajló szállítások éppúgy hozzájárultak, mint a csempészet. A megyei közellátási kormánybiztos szerint „[e] körülményeknek tudható be az, hogy a vármegyében bizonyos élelmiszerekből hiány van és az árak indokolatlanul emelkednek”³²¹

A Vörös Hadsereg országszerte jelentős mennyiségben foglalt le és szállított el élelmiszert. A front átvonulása idején 20 millió mázsa kenyérgabona jutott a Vörös Hadsereg birtokába. Ez a mennyiség a trianoni ország-rész lakossága egy évi szükségletének felelt meg. Ha ehhez hozzáadjuk a kukoricában, kölesben, zabban és árpában előállt veszteséget, ami a Vörös Hadsereg birtokába került, az ország gabonavesztése 43–45 millió mázsa volt.³²² A kiszállítás alól Szatmár-Bereg sem volt kivétel. Miután a szovjet csapatok birtokba vették a vármegyét, a katonai közigazgatás lefoglalta az itt található gabonaraktárakat, majd hozzáfogtak a tárolt gabona elszállításához. A rendelkezésre álló adatok szerint 46 397 mázsa szemes- és 92 658 mázsa szálaskarmányt jogtalanul vettek igénybe a lakosságtól.³²³ Ugyanakkor propagandacélokot szolgáltak azzal, hogy a tiszakóródi Futuraktárban tárolt kenyérgabonából 628 mázsát átszállítottak Kárpátontúli Ukrajna területére, amit kiosztottak a tiszabecsi és mezővári község lakosai

³¹⁹ Uo. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.

³²⁰ Uo.

³²¹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 8. d. 144/1944. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának utasítása a MÁV állomásfőnökének, 1945. április 21.

³²² MNL OL, XIX-J-1-a. III-47. 211–222. Összeállítás az 1945. évi terménykészlet-ről és kiosztásáról, 1945. október 1.

³²³ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. 1. d. sz. n. Balogh István közellátási kormánybiztos kimutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

között.³²⁴ A vámósatyai gabonaraktárakból napokon keresztül 40 fogat hordta a gabonát, a takarmányt és a borsót – nagyságrendileg 105 tonna terményt – Beregszászba.³²⁵

A FEKETEKERESKEDELEM

Ahogy nőtt az infláció, úgy növekedett a feketekereskedelem jelentősége is, annak ellenére, hogy a törvények és különböző rendeletek szigorúan tiltották a feketézést és az áruhalmozást.³²⁶ A gyakorlat mégis az volt, hogy a feketekereskedelem lehetőséget nyújtott a termelőknek, hogy a hatóságilag meghatározottnál magasabb áron értékesítsék termékeiket, miközben a lakosság számára (még ha jelentős áldozatok árán is) mód nyílt a létfontosságú cikkek beszerzésére.

A feketekereskedelem kialakulásának tehát a magas infláció kedvezett, miközben maga a feketekereskedelem az árak még gyorsabb ütemű emelkedésével tovább növelte az inflációt. Részben ez vezetett a hiperinflációhoz. A gazdaságtörténeti szakmunkák 1945 augusztusa és 1946 júliusa közé helyezték, és nagyjából 12 hónapban határozták meg a hiperinfláció időszakát, miközben a pénzromlás már 1945 júliusában elkezdődött. 1945 júliusa és decembere között az áremelkedés naponta átlagosan 8% volt.³²⁷ Szatmár-Beregben is hasonlóak voltak az arányok. 1945 szeptembere és novembera között tizenhatszorosára emelkedtek az árak a szabadkereskedelemben,³²⁸ eközben a feketepiacon húszszorosára emelkedett minden termék ára.³²⁹ Decemberre e negatív tendencia tovább növekedett. Ezt jól szemlélteti egy gyakorlati példa, mégpedig a sertés árának változása: egy kilogramm serteshúsért 1945 szeptemberében 50 pengőt kellett fizetni,

³²⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 63/1945. A tiszakóródi körjegyző jelentése, dátum nélkül.

³²⁵ MNL SZSZBVL, IV.757. 4. d. 443/1945. A barabási 24/3. határórparancsnok levele a Közellátási Minisztériumhoz, valamint a mátészalkai közellátási felügyelőhöz, 1945. május 1.

³²⁶ Kaposi, 2002: 328.

³²⁷ Botos, 2006: 171–172.

³²⁸ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1133/1945. A Hús és Zsiradék hivatal mátészalkai kirendeltségének levele Balogh István főispánhoz, 1945. november 3.

³²⁹ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 1.

KOSZTYÓ GYULA

1945 decemberében már 20 ezer pengőt.³³⁰ „Az ellátatlanok rossz hangulatát növeli a napról-napra érezhető árfelverés” – írta a főispán a közhangulat negatív változásáról.³³¹ A burgonya ára egyik hónapról a másikra (1945. augusztusról szeptemberre) több mint kétszeresére, 4-ről 10 pengőre nőtt.³³² A zsír ára 1945. augusztus és október között több mint háromszorosára emelkedett, s 500-ról 1700 pengőre nőtt.³³³ Az alapvető élelmiszer, a búza ára is drasztikus ütemben emelkedett, mivel 1945 szeptemberére hiánycikké vált.³³⁴ Ha valakinek mégiscsak sikerült búzához jutnia, annak a megsemmisült, illetve kifosztott malmok miatt az őrlési lehetőségek korlátozottságával kellett megküzdenie. Ilyen körülmények között a liszt ára drámai ütemben nőtt, míg 1945. augusztusban 1 kg liszt 25–30 pengő,³³⁵ szeptemberben már 70–80 pengő volt.³³⁶ A legnagyobb áremelkedés, amiről forrásokkal rendelkezünk, a só esetében következett be, amely 1945 derekára jószerezivel teljesen eltűnt a forgalomból. 1945 augusztusa és novembere között egy kilogramm só ára 50 pengőről 2000 pengőre emelkedett, ami negyven-szeres növekedést jelentett.³³⁷

Az áremelkedést sok termék esetében az alapanyag- és áruhiány okozta. Sót, petróleumot, gyufát szinte soha nem lehetett kapni, de leleményes és

³³⁰ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 356.760/1945. VII. 1. A közellátásügyi miniszter utasítása Balogh István főispánnak a jótételre szánt sertések összegyűjtése körül kialakult problémákról, 1945. december 28.

³³¹ MNL SZSZBVL, IV.757. 1. d. 5082/1945. Balogh István főispán helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.

³³² MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.; uo. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.; uo. a csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.

³³³ Uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. október 1.; uo. 773/1945. A tyukodi jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 5.

³³⁴ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.

³³⁵ Uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.; uo. A szatmárökörítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.

³³⁶ Uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.

³³⁷ Uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 1.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. december 1.; uo. 773/1945. A tyukodi jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 5.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Áru	1945. augusztus (pengő)	1945. november (pengő)
Liszt (kg)	15–30	2800–3000
Zsír (kg)	500–1000	100 000
Cukor (kg)	1500–1800	100 000
Burgonya (kg)	8–10	250–300
Só (kg)	50	2000

3. táblázat

Néhány termék árának változása 1945-ben³³⁸

bátor csempészek Romániából tudtak szerezni, amit feketén igencsak drágán „forgalmaztak” a szatmári falvakban.³³⁹

Több kísérlet történt az infláció, s ezáltal a feketekereskedelem megállítására. 1946. január 1-jével például bevezették a felülbélyegzett pengőt, azonban ez sem okozott érdemi változást az elszabaduló inflációban. 1945 októberében 100%-kal megemelték a nyugdíjakat.³⁴⁰ Az áremelkedésen a forint 1946. augusztus 1-jei bevezetéséig semmi sem tudott érdemben segíteni,³⁴¹ így a fekete- és cserekereskedelem hosszú ideig megmaradt.

Amíg 1945 elején még kisebb mértékben jelentkezett az anyagihiány,³⁴² addig az év második felében a szabad forgalomban már nem, vagy csak alig volt áru. A feketepiacon viszont volt alapanyag és áru is, a kisparosok ott be tudták szerezni a szükséges anyagokat, igaz, rendkívül magas áron. Mindez viszont magasabb eladási árhoz vezetett, ami csökkentette a keres-

³³⁸ Uo. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 1.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. december 1.; uo. A szatmárököritői körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.; uo. 773/1945. A tyukodi jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 5.

³³⁹ Balogh, 2012: 89–90.

³⁴⁰ MNL SZSZBVL, IV.754. 4. d. 813/1945. A Szatmár-Bereg vármegyei alispán helyzetjelentése a vármegye pénzügyi helyzetéről, 1945. november.

³⁴¹ Kaposi, 2002: 328.

³⁴² MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 5.

KOSZTYÓ GYULA

letet és növelte az inflációt.³⁴³ Így fordult elő, hogy az iparcikkek árának emelkedése még az élelmiszerekénél is magasabb volt. „A feketepiacra kikerülő iparcikkek ára oly nagy, hogy azt megfizetni igen kevés ember tudja” – hangsúlyozta az egyik helyi jelentés.³⁴⁴ Ennek hatására a forgalom erősen lecsökkent. A lakosság szigorúan csak azokat az iparcikkeket vásárolta meg, amelyekre elengedhetetlenül szüksége volt: cipőt, ruhát stb. Mindez szigorú takarékoskodással járt, hiszen amellet, hogy mindenki igyekezett készletezni az eltartható élelemből és áruból, csak annyit értékesítettek vagy cseréltek, amennyinek az ára feltétlenül szükségük volt.³⁴⁵ Emiatt gyakran előfordult, hogy a lakosság az ipari cikkeket „*egyáltalán nem, vagy csak csere áru fejében*” tudta beszerezni.

A CSEREKERESKEDELEM ÉS A CSEMPÉSZET

Mivel a pénz soha nem látott gyorsasággal értéktelenedett el, ami a lakosság pengővel szembeni bizalmatlanságát is növelte, a feketepiacon elszabadult árak megfizetését csak kevesen engedhették meg maguknak, ezért mindinkább az alternatív kereskedési módok váltak elterjedté, mint például a cserekereskedelem és a csempészet.

A lakosságnak a cserekereskedelem révén lehetősége nyílt arra, hogy a szabadkereskedelemben nem kapható, a feketepiacon pedig méregdrágán terjesztett árucikkeket beszerezze. De nem csak a lakosság körében vált bevett eljárássá a „barterezés”, hanem a közigazgatás helyi szereplői is egyre gyakrabban használták a közellátás biztosítása érdekében. „*Jelentem, hogy községemben élelmiszert pénzért vásárolni nem lehet. A csereüzlet folyik*” – írta jelentésében a csengeri főjegyző,³⁴⁶ Tarpáról pedig azt jelentették, hogy „*[a] pénz nem kell senkinek, csak cserébe történik eladás*”.³⁴⁷ A mátészalkai járási főszolgabíró utasítást tett közzé a községi jegyzők számára: „*Itt hívom fel figyelmét*

³⁴³ Uo. 773/1945. A tyukodi jegyző helyzetjelentése a gazdasági viszonyokról, 1945. szeptember 5.

³⁴⁴ Uo. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ Uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. március 1.

³⁴⁷ MNL SZSZBVL, V.213. 4. d. X. 1990/1945. A tarpai jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 14.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

*arra, hogy pénzértékünk megszilárdulásáig előreláthatólag cserekereskedelem útján biztosítjuk legfőképpen szükségleteinket.*³⁴⁸

A községeket hamarosan ellepték az ún. batyuzók is. „*Forgalom nincs, csak az, amelyet a batyuzók bonyolítanak le*”, jelentette például a szatmárökrítói körjegyző.³⁴⁹ A batyuzók főleg a Dunántúlról és Budapestről érkeztek, de jöttek Borsodból is. „*Hamarosan felfedezték a pesti kereskedők is Szatmár megyét. Jöttek vonaton, autóval is. Isten tudja, honnét szereztek mindenféle összeeskábált csotrogányt, de azért mentek azok. Vásároltak vagy cseréltek ruhaneműért élelmiszert*” – írta visszaemlékezésében Balogh István főispán.³⁵⁰ Csengerben például a budapestiek főleg baromfit,³⁵¹ Tarpán viszont búzát vásároltak.³⁵² A fővárosból érkezők a legtöbb esetben sóért, élelmiszerért jöttek és az elértéktelenedő pénz helyett a leggyakrabban ruhával fizettek.³⁵³ „*Mindentől eltekintve a legsúlyosabb baj az, hogy pénzért vásárolni nem lehet még tejet sem, s ezért kénytelen csekély ruhaneműjüket elcserélni, hogy családjuk a legszükségesebb napi élelmét valahogy biztosítsák*” – írta a fehérgyarmati járási szociális titkár az egyik helyzetjelentésében.³⁵⁴

A cserekereskedelem cserearányai a kereslet-kínálat arányában folyamatosan változtak, s az országhatárookra sem voltak tekintettel. A Romániából kapott sóért például a szatmári gazdák 1:2 arányban kukoricával fizettek,³⁵⁵ noha a Közellátásügyi Minisztérium engedélyével jóváhagyott cserearány alacsonyabb, 1:1 volt, ami a gabonakészletek kímélését szolgálta.³⁵⁶ Egy métermázsa mész ellenértéke három métermázsa burgonya volt.³⁵⁷

³⁴⁸ MNL SZSZBVL, V.159.c. 3. d. II. 1205/1945. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása a jegyzőknek a só biztosításával kapcsolatban, 1945. április 10.

³⁴⁹ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A szatmárökrítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.

³⁵⁰ Balogh, 2012: 95.

³⁵¹ Uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

³⁵² MNL SZSZBVL, V.213. 4. d. X. 220/1945. A tarpai jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 30.

³⁵³ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. november 1.

³⁵⁴ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 1/1946. Balács Béla a fehérgyarmati járási szociális titkár helyzetjelentése, 1946. február 11.

³⁵⁵ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 8. d. 564/1944. Szatmár, Ugocea és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. augusztus 4.

³⁵⁶ MNL SZSZBVL, V.159.c. 3. d. II. 1205/1945. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása, 1945. április 10.

³⁵⁷ Uo. A mátészalkai jegyző jelentése, 1945. április 24.

KOSZTYÓ GYULA

A Borsodból érkezők ásóért, kapáért és más mezőgazdasági szerszámokért cserébe élelmet vittek haza. Ózdról és Diósgyőrről is sokan érkeztek Szatmárba élelemért.³⁵⁸ A salgótarjáni vasgyár búzáért cserélt vasárut Szatmár vármegyével.³⁵⁹ Bár a batyuzók lehetőséget teremtettek a hiányzó termékek, áruk beszerzésére, működésüknek volt káros hatása is, hiszen keresletük közvetlenül apasztotta a helyi élelmiszerkészleteket, közvetve pedig a rendelkezésre álló készletek feketekereskedelmi árát jelentősen felhajtották.³⁶⁰

A cserekereskedelem mellett a lakosság csempészettel is igyekezett élet-helyzetén javítani. A civilek által Szatmárból kiinduló csempészetnek – útvonalait tekintve – két főbb iránya volt, az egyik, nagyobb arányú Kárpát-tón túli Ukrajna, míg a másik, kisebb arányú Románia felé tartott. Főleg a határ menti községekben élő lakosság végzett aktív csempésztevékenységet. Csenger, Csengerújfalú és Csengersima községek például 1945 folyamán a Románia irányában zajló csempészet igazi gócpontjaivá váltak. A csengeri járási főszolgabíró szerint járásában a csempészet hatalmassá duzzadt, miközben a hatóságok semmit sem tettek ellene. Mint megjegyezte, „[a] járás területén fenti dolgokról általában beszélni nem lehet, mert minden munkás, iparos, gazda csekély kivétellel csempészettel foglalkozik”. Valószínűleg ő is az elhallgatók között volt, mert észrevételeit – egy községi jelentésre feljegyezve – csak magának tette meg.³⁶¹

A civilek a legtöbb esetben a zöldhatáron keresztül próbálták átjuttatni az árukat. Mezővári és Tiszakóród között a Tisza képezte a határt. A folyónak ezen a szakaszán rendszeresen előfordult „a határon való átlövöldözés”, hogy a hatóságok megakadályozzák a csempészek átkelését. A főként helyi nőkből álló csempészek csapatokba szerveződtek, s általában heten-nyolcan álltak össze egy-egy vállalkozásra. A folyón csónakok segítségével keltek át, amit alapvető élelmiszerekkel raktak meg. Egy alkalommal négyszáz tojást, 40 kg lisztet és 20 liter olajat is át tudtak juttatni a folyó túlsó,

³⁵⁸ Balogh, 2012: 92.

³⁵⁹ MNL SZSZBVL, V.236.c. 17. d. XIV. 961/1945. A vásárosnaményi vezetőjegyző utasítása a Cindele és Toldy Terménykereskedésnek búza kiutalásáról, 1945. szeptember 18.

³⁶⁰ MNL SZSZBVL, V.213. 4. d. X. 220/1945. A tarpai jegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 30.

³⁶¹ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A szatmárökrítói körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. október 27. A főszolgabíró a jelentésre jegyezte fel a helyzethez kapcsolódó kritikai észrevételeit.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

csehszlovák oldalára.³⁶² Mivel a só teljesen hiányzott a szatmári falvakból, ezért ez számított az egyik legértékesebb csempészárúnak. A csempészek egy-egy alkalommal akár 30–40 kg sót is áthoztak Romániából.³⁶³ A só árának drasztikus emelkedése és hiánya miatt szinte naponta fogtak el sócsempészeket a honvéd határportyázó századok.

A civilektől eltérően a szovjet katonák főleg az összerablott terményt csempészték ki az országból, arányait tekintve sokkal nagyobb mennyiségben, mint a civilek. Két fő irányba csempészték, egyrészt „cseh irányba”, Fehérgyarmat–Sonkád–Tiszaújlak, másrészt „román irányba”, Mátészalka–Csengersima–Szatmárnémeti felé. Az orosz, ukrán és román katonák a civileknél sokkal szemtelenebb módon, a magyar hatóságok folyamatos megfélemlítésével, továbbá a fő- és mellékutakat egyaránt használva szekérszámra csempészték ki az élelmiszert és a gabonát, emellett lábon terelték ki az állatállományt az országból. 1945. augusztus közepén Kárpátontúli Ukrajna területéről ukrán kommunisták törtek be a Vásárosnaményi járás területére. Lisztet és gabonát gyűjtöttek, valamint szarvasmarhákat és sertéseket hajtottak el a lakosságtól, majd vittek tovább Beregszász irányába.³⁶⁴

A KÖZIGAZGATÁSI SZERVEK INTÉZKEDÉSEI
AZ ÁRU- ÉS ÉLELMISZERKÉSZLETEK MEGÓVÁSÁRA

A magyar hatóságok mindent elkövettek annak érdekében, hogy megakadályozzák vagy legalábbis lassítsák az áruk és élelmiszerek elszállítását, ki-csempészését Szatmár-Beregből. Ezt jól átgondolt elv alapján képzelték el, ami a termékek mozgásának pontos nyomon követésén alapult. Ennek egyik elemét képezte az ún. szállítási igazolványhoz kötött élelmiszer- és árufuvarozás. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosa a nagyfokú csempészet ismeretében 1945. április 21-én ren-

³⁶² MNL SZSZBVL, IV.751.c. 7. d. 144/1945. A fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnokságának helyzetjelentése, 1945. április 26.

³⁶³ MNL SZSZBVL, V.213. 22. d. III. 736/1945. A 24. honvéd határportyázó század 1. őrsparancsnokságának levele a tarpai községi elöljáróhoz, 1945. november 2.

³⁶⁴ Az ukrán kommunista betöréssel egy hamarosan megjelenő, önálló tanulmányban foglalkozom.

KOSZTYÓ GYULA

deletet adott ki az élelmiszerkészletek korlátozásáról. Ezt azzal indokolta, hogy „[a] hozzám beérkezett jelentésekből úgy látom, hogy a vármegye területén az élelmiszerekkel foglalkozó illegális kereskedelem rendkívül megnövekedett. [...] Tekintettel arra, hogy a vármegye tényleges élelmiszer feleslegének felvásárlása és az ellátatlan országrészbe való kiszállítása legális kereskedelmi hálózat útján megszerveztetett, szükségesnek látom a szóban lévő illegális kereskedelem gyors és hatásos kikapcsolását”.³⁶⁵ Az utasítás szigorúan megtiltotta, hogy zsírból, szalonnából, étolajból, húsfélékből, tojásból, túróból, vajból és sóból együttesen 15 kg-nál nagyobb mennyiség kiszállítsanak a községekből. Abban az esetben, ha valaki ennél nagyobb mennyiségű élelmiszert szeretett volna elszállítani, annak engedélyt – szállítási igazolványt – kellett kérnie a vármegyei közellátási kormánybiztostól. A más vármegyében kiállított szállítási igazolványt be kellett mutatni a közellátási kormánybiztosnak, aki láttamozta és körpecséttel látta el azt. Azoktól, akik az utasításban foglaltakat megszegve szállítási igazolvány nélkül fuvaroztak élelmiszert, mindent el kellett kobozni és az ármegállapító miniszteri rendeletekben foglalt maximális áron fel kellett ajánlani megvásárlásra a községek ellátatlanjainak.³⁶⁶ A közellátási kormánybiztos külön is felhívta valamennyi MÁV-állomásfőnök figyelmét arra, hogy a vármegyéből csak akkor lehet terményt vagy élelmiszert elszállítani, ha a közellátási miniszter vagy Budapest közellátási kormánybiztosa által kiállított vásárlási engedélyeket Szatmár-Bereg vármegye közellátási kormánybiztosa lepecsételte.³⁶⁷ Ugyanerre utasította a határportyázó századokat és a rendőrséget is.

A szállítási igazolványok rendszeresítése mellett szintén az illegális élelmiszer-elszállítás, valamint a csempészet visszaszorítását célozta a szállítmányok alapos nyomon követése. A fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnoka azt javasolta, hogy „[a] csempészet megakadályozására igen nagy fontossággal bírna azon körülmény, ha a gazdasági termények – még cserekereskedelem címén is – megkötött utakon kerülnének az országból kiszállításra, illetve átszállításra”.³⁶⁸ Ennek nyomán minden fuvarosnak szigorúan előírták, hogy

³⁶⁵ MNL SZSZBVL, IV. 751.c. 7. d. 144/1945. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának utasítása a MÁV állomásfőnökének, 1945. április 21.

³⁶⁶ Uo.

³⁶⁷ Uo. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának utasítása a MÁV állomásfőnökeinek, 1945. május 8.

³⁶⁸ Uo. A fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnokságának helyzetjelentése, 1945. május 19.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

kizárólag a szállítási engedélyében feltüntetett útvonalat kövesse, így a honvéd portyázó századok a főútvonalakon felállított ellenőrző pontokon nyomon követhették a szállításokat. A szállítási igazolványon tételesen fel kellett sorolni az áru nemét, mennyiségét, súlyát és az útvonalat.³⁶⁹ Az engedélyt a főispán záradékkal látta el, melyben felszólított minden polgári és katonai hatóságot, hogy minden téren támogassák a szállítót. Az útvonalat is a kormánybiztos írta elő, kötelező jelleggel, nevezetesen beregi (kárpátaljai) irányba kizárólag a Barabáson és Beregsurányon, míg erdélyi irányba a Zajtán, Garbolcon és Csengersimán, Nagykároly felé pedig a Várlajon keresztül vezető úton lehetett szállítmányokkal közlekedni. A szállítási igazolványt három példányban állították ki. Az ügymenet szerint az első példányt a határátlépő pontokon ellenőrzést végző határportyázó őrszázad vette el. A második példányt az a vállalat vagy szervezet kapta meg, amely az árut átvette, míg a harmadik példányon igazolták az átvétel tényét, s ezt a példányt szintén a határportyázó őrszázad vette át, amikor a szállító újból belépett az országba.³⁷⁰

Ezeket az intézkedéseket, melyek az áru- és élelmiszerszállítás nyomon követését célozták, a gyakorlatban nagyon nehéz volt megvalósítani, mivel a honvéd határportyázó századok, valamint a rendőrök jószerivel tehetetlenek voltak a csempészekkel szemben. Egyrészt alacsony volt a létszámuk, másrészt a polgári hatóságok is erélytelenek voltak. A csempészen ért és elfogott civil lakosokat ugyanis a honvédek a csempészáruval együtt átadták az illetékes község elöljárójának, aki szinte minden esetben még aznap hazaengedte az elkövetőket. Néhány nap elteltével az elöljáró kénytelen volt a „csempészárut” is visszaadni az élelmiszerhiányra hivatkozó tulajdonosának.³⁷¹

A szovjet katonákkal szemben még inkább tehetetlenek volt a magyar hatóságok, hiszen folyamatosan fölényeskedtek, fenyegetőztek, erőszakosan léptek fel. A főispán egyik jelentésében arról írt, hogy „[a] rendelkezésre álló karhatalom (honvéd határőrség, vámőrség és rendőrség) az engedély nélkül való

³⁶⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. Szállítási engedély. 1945. február 26.

³⁷⁰ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 7. d. 144/1944. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának utasítása a 65. honvéd kiegészítő parancsnokságnak és a járási rendőrkapitányoknak, 1945. május 19.

³⁷¹ Uo. A fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnokságának helyzetjelentése, 1945. április 26.

KOSZTYÓ GYULA

szállítást nem tudja megakadályozni, mert akkor minden esetben orosz katonai segítséget vesznek igénybe”.³⁷² A Csenger közelében lévő Halmos-tanyánál például orosz katonák avatkoztak a magyar határőrség munkájába, amikor megakadályozták három, kukoricát csempésző ruszin személy előállítását és letartóztatását, sőt a szovjet járási parancsnok azt is elérte, hogy büntetés helyett szállítási igazolványt kapjanak és szabadon távozzanak a kukoricával együtt. Nem véletlenül panaszkolta jelentésében a határportyázó század parancsnoka: „A járőrszolgálat teljesen eredménytelen, ha minden ruszin nemzetiségű elfogott egyént az orosz parancsnokság intézkedésére a főbíró szállítási engedéllyel lát el és elenged”.³⁷³

A vármegye Kárpátontúli Ukrajnával határos részén is aktívan és gátlástalanul csempészték a szovjet katonák. Augusztus első napjaiban például négy orosz fegyveres jött át a magyar oldalra, ahol életveszélyesen megfenyegették a határőröket és a vámőröket, „*hogy egy fekete koporsót vivő kocsit ne merjenek megállítani, mert az az övék és agyonlövik, aki útját állná*”.³⁷⁴ Szintén ezen a határszakaszon fordult elő, hogy egy ukrán fuvaros sőt szeretett volna beszállítani az országba, egyúttal jelezte, hogy visszafelé gabonát fog szállítani. Mivel nem volt szállítási engedélye, a magyar határőrök az előírásoknak megfelelően visszafordították. A fuvaros azonban hamarosan ukrán fegyveresek kíséretében tért vissza, akik megfenyegették a magyar határőröket, hogy ne merjék megakadályozni a fuvaros áthaladását. A határőrök nem mertek akadékoskodni, így a fuvaros a só eladása után a terményt megvásárolta és az ukrán határőrök segítségével akadálytalanul kiszállította az országból.³⁷⁵

E példákban is jól látszik, hogy a szállítási igazolvány bevezetése, vagy az áru- és élelmiszerszállítási útvonalak gyakori ellenőrzése ellenére esély sem volt arra, hogy a burjánzó csempészetet meg lehessen akadályozni.

³⁷² Uo. 8. d. 564/1944. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. augusztus 4.

³⁷³ Uo. 7. d. 144/1944. A fehérgyarmati 23. honvéd határportyázó század parancsnokságának 2. számú urai őrségének helyzetjelentése, 1945. április 23.

³⁷⁴ Uo. 8. d. 564/1944. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közellátási kormánybiztosának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. augusztus 4.

³⁷⁵ Uo.

A közellátási zavarok elmélyülése

1944 őszén és 1945 folyamán a közellátás kedvezőtlen, sőt, kifejezetten rossz helyzetében több tényező egymást erősítő hatása játszott szerepet. Ilyen volt a – már említett – háborús pusztítás, illetve az annak hatására vegetáló ipari termelés és a pangó szabadkereskedelem, valamint az azzal párhuzamosan virágzó feketekereskedelem. Ezek önmagukban is meghatározó erővel hatottak a közellátás minőségére, de egymás hatását még inkább felerősítették. Voltak azonban egyéb okok is – a ki- és bevonuló katonai alakulatok fosztogatásai, a termény- és vágóállat-beszolgáltatások, valamint a mezőgazdaság alacsony terméshozamai –, amelyek kevésbé ismertek napjainkban, s amelyeket különösen 1945–1990 között ideológiai okok miatt elhallgattak, pedig az évekig tartó rossz gazdasági helyzetért, a közellátás hiányosságaiért ezek is felelősek voltak. Ebben a fejezetben – a rendelkezésre álló források erejéig – ezeket a körülményeket kívánom megvilágítani.

KATONAI FOSZTOGATÁSOK ÉS ROMBOLÁSOK

Bár a front átvonulása során Szatmár-Beregben nem fordult elő számottevő harci cselekmény, a visszavonuló magyar és német, valamint a vármeiyét elfoglaló szovjet katonai alakulatok hadmozdulatait folyamatos rombolás és fosztogatás kísérte. Ezek a károk a mezőgazdaságban, ezen keresztül pedig a közellátásban évekig ható nehézségeket okoztak.

Menekültek, kiürítés, rémhírterjesztés

A 8. német, valamint az 1. és 2. magyar hadseregek alakulatainak visszavonulása nagyszámú menekültet tolt maga előtt. Erdélyiek, ruszinok, szlovákok és németek tömegei vonultak át a szatmári falvakon. *„Szakadatlan volt a menekülők elvonulása, mely napokon keresztül megszakítás nélküli szekérlánccá vált”,* írta a Fehérgyarmaton átvonuló erdélyi menekültekről a református lelkipásztor,³⁷⁶ a győrteleki lelkész szerint pedig *„[m]ost már szakadatlan sorban*

³⁷⁶ Szabadi, 2016b: 301–303. Borosjenői Szabó Tibor fehérgyarmati lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

KOSZTYÓ GYULA

*jönnek, s vonulnak tovább a menekülők. A községünkön átvezető országúton, a községünk határát átszelő két vasúti vonalon pedig egymásra torlódnak a menekítő vonatok*³⁷⁷ Hasonló tapasztalatot rögzített a porcsalmai lelkész beszámolója is: *„Vonaton, kocsin, szekereken, biciklikén, gyalogosan mind több és több menekült vonult át a községen”*.³⁷⁸

A hatalmas embertömeg láttán a helyiekben vegyes érzések alakultak ki. Voltak, akikben félelmet, rémületet váltott ki a fejvesztetten menekülők hosszú sora, a többséget viszont tettekre sarkalta. A győrteleki lakosok átéreztek a menekülők nyomorúságát és több szekér élelmiszert vittek ki a vasútállomásra. A szekéren menekülőket a házak előtt várták az asszonyok, s aki elfogadta, bőven kapott ennivalót.³⁷⁹ *„A lakosság elhalmozta őket ennivalóval”,* jegyezte fel a kölcsei lelkész is.³⁸⁰ Komlódtótfalu lakosságát viszont leverte, egyenesen letargikus állapotba sodorta a *„karaván csapatokban”* vonuló menekültek látványa: *„sok magyar család tragédiáját kellett végig nézniük. A faluban alig dolgozik valaki, mindenki az utcán áll, fásult lemondással tekintenek az emberek maguk elé, elkomolyodott, szenvedő arccá változott a magyar ember arca, amelyen megfagyott a mosoly, az életkedv mintha kihalt volna belőle”*.³⁸¹ A zsarolyáni református lelkész egyszerűen csak így foglalta össze e napok közhangulatát: *„nyugtalan félelem, bizonytalanság érzése öntötte el a lelkeket”*.³⁸²

A magyar és német csapatok elvonulása előtti napokban evakuálták a magyar közigazgatást. *„1944. október 18-án már korán reggel megperdült a dob és tudtul adta, hogy meneküljön mindenki, aki akar, és biztonságosabbnak látja elhagyni szülőtte földjét”,* írta utóbb a matolcsi lelkész.³⁸³ Ennek megfelelően a helyi közigazgatás szinte mindenhol távozott. Miként a fehérgyarmati

³⁷⁷ Uo. 309–313. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

³⁷⁸ Uo. 354–358. Varga Ferenc porcsalmai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

³⁷⁹ Uo. 309–313. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

³⁸⁰ Uo. 344–337. Gesztelyi Nagy Béla kölcsei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

³⁸¹ Uo. 332–334. Mikecs Lajos komlódtótfalui lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

³⁸² Uo. 403–404. Király János zsarolyáni lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

³⁸³ Uo. 341. Kerekes Ferenc matolcsi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 25.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

lelkész feljegyezte: „*Járásbíróság, adóhivatal, főszołgabírói hivatal tisztviselői néhány jegyző, csendőrség, pénzügyőrség tagjai mind elmenekült. A menekülési láz sokakra átragadt*”.³⁸⁴ A magyar karhatalom is elvonult, ami a köz- és vagyonsbiztonság megszűnését eredményezte.³⁸⁵ A nagybirtokosok többsége is elmenekült az érkező szovjetek elől. Az egyszerűbb emberek viszont a menni vagy maradni idegőrlő dilemmájával küzdöttek, a félelem, a riadalom és a bizonytalanság érzése keveredett gondolataikban, ami szinte megbénította és döntésképtelenné tette őket. A győrtelki református lelkész szerint „*A helybeliek félelme is egyre nőtt*”,³⁸⁶ a vámosoroszi lelkész pedig így foglalta össze a helyzetet: „*Égetett és szorongatott a félelem, meg tudunk-é állni a viharban, méltók lészünk-é arra, hogy Isten megtartsa minket*”.³⁸⁷ Nem volt jobb a helyzet Kocsordon sem, ahol „*[r]émület lett úrrá a lelkeken, különösen, amikor dobszó útján közhírré tették, hogy akik akarnak, meneküljenek. Minden ember idegesen futkos, ácsorog, tanácskozó emberek tömegei állnak az utcákon, nők jajveszékei hallik minden fele*”,³⁸⁸ Rápolton pedig „*[a]z egész gyülekezetet a meneküléssel tökéletesen felkavarva, riadt várakozás ülte meg*”.³⁸⁹

A közigazgatás evakuálása még inkább felkavarta a helyiek életét. A legtöbb helyen sajnálkozva nézték az emberek, hogy a jegyzők és tisztviselők „*nem merték vállalni a szenvedéseket*” és elmenekültek,³⁹⁰ de Kölcse például a főjegyző lázas készülődése, csomagolása a lakosság kétségbeesését váltotta ki.³⁹¹ A félelmet, rémületet azonban leginkább azok a rémhírek gerjesztették, amelyeket a beszállásolt magyar és német katonák terjesztettek a szovjetekről. „*Az átvonuló németek hajmeresztő rémségeket beszéltek a nyomukban járó*

³⁸⁴ Uo. 301–303. Borosjenői Szabó Tibor fehérgyarmati lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

³⁸⁵ Uo. 337–338. Török József kömörői lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május.

³⁸⁶ Uo. 309–313. Kósa Zsigmond győrtelki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

³⁸⁷ Uo. 397–403. Inczedy Márton vámosoroszi lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

³⁸⁸ Uo. 329–331. Bányai N. Zoltán kocsordi lelkész, Pótor Dániel iskolaigazgató és Szabó Endre gondnok jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

³⁸⁹ Uo. 359–360. Szalacsi József rápolti lelkész jelentése a háborús károkról, 1946. március 26.

³⁹⁰ Uo. 341–342. Kerekes Ferenc matolcsi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 25.

³⁹¹ Uo. 344–337. Gesztelyi Nagy Béla kölcsei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

KOSZTYÓ GYULA

orosz seregek rémtetteiről, s mindenkit, főként az intelligens elemeket féktelen menekülésre sarkalták. [...] A dobszót meg nem értő lakosság fejvesztetten szaladgál az utcán egymástól kérdezősködve a menekülés felől” – írta a győrteleki lelkész.³⁹² Milotán az elterjedt rémhírek miatt pánik tört ki és mindenki bezárkózott, senki sem akart dolgozni.³⁹³ Hasonló állapotok uralkodtak Kőmörön is, a lelkész szerint „[a] rémület megakasztotta a munkát”.³⁹⁴ A németek elbeszélései rettenetes dolgokat állítottak arról, hogy a szovjetek mit tesznek, illetve mit fognak tenni a papokkal, nagybirtokosokkal, nőkkel. „Engem felakasztanak, feleségem megnyúzzák, bőrét a falra szegezik, de előbb végig kell nézni, mit követnek el a leányunkkal” – írta a szatmárökörítói lelkész arra reagálva, amit a német tisztektől hallott.³⁹⁵

Ehhez képest nemcsak a szovjetek érkezésétől kellett tartani, hanem sokszor a kivonuló katonák és csendőrök erőszakoskodásától is. Szintén ebben a községben történt, hogy egy visszavonuló, magáról megfelelő magyar csendőr nekiesett Kalmár Dániel református lelkésznek, akit árulónak tekintett és kötéllal fenyegetett, mert nem akart elmenekülni a helyi közigazgatás tisztviselőivel.³⁹⁶ „Hát még mindig nem hiszik, hogy az oroszok úgy bánnak a lakossággal, ahogy a hírek mondják?” – kérdezte üvöltözve egy német tiszt a matolcsiaktól.³⁹⁷ A helyiekben tovább nőtt az aggodalom a nagyszalontai borzalmak – önkényes kivégzések, nők elleni erőszak, fosztogatások – hírére is.³⁹⁸ Bár szállóigévé vált a repülőkről ledobott szovjet röplapok szövege: „urak, papok szaladjatok, ti szegények maradjatok”,³⁹⁹ ennek sok helyen nem adtak hitelt. Kölcsén például a rémhírek hatására a lakosság kiköltözött a

³⁹² Uo. 309–313. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

³⁹³ Uo. 344–346. Kovács Jenő milotai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. június 16.

³⁹⁴ Uo. 337–338. Török József kőmörői lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május.

³⁹⁵ Uo. 380–382. Kalmár Dániel szatmárökörítói lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 31.

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ Uo. 341–342. Kerekes Ferenc matolcsi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 25.

³⁹⁸ A nagyszalontai gyilkosságokról lásd bővebben Ungváry, 2004: 338–339.; Fóris, 2023: 615–647.; Fóris, 2024: 170–191.; Szabadi, 2016b: 291. Gáborjáni Szabó Szabolcs csaholci lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 26.

³⁹⁹ Szabadi, 2016b: 354–358. Varga Ferenc porcsalmai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

mezőkön és a Túr partján ásott gödrökbe, mert attól tartottak, hogy a falut a szovjetek porig bombázzák.⁴⁰⁰

A német és magyar alakulatok fosztogatásai és rombolásai

A magyar és német alakulatok fosztogatásai messze nem érintettek annyi települést, mint a szovjet zablások, mivel a németek és magyarok zöm-mel a fő átvonulási pontokon, a főutaknál fekvő községekbe voltak beszál-lásolva. A Vásárosnaményi járás főszolgabírójának jelentése szerint „[a]z országút mentén fekvő községekben állomásoztak rövid ideig és így károkat csak Jánd, Vásárosnamény, Gergelyiugornya és Csaroda községekben okoztak”.⁴⁰¹ A legtöbb esetben iskolákba, a zsidók és az elmenekültek üresen maradt házaiba, va-lamint civilekhez szállásolták be őket. „Minden házban katonaság” – írta erről a kisari református lelkész.⁴⁰² Az átvonulás arányait jól szemlélteti, hogy a 27. hadosztály Mátészalkán átkelő csapatteste 1200 katonából, 18 nehéz-páncéltörő ágyúból és 29 táborig lövegből állt.⁴⁰³ A katonák viselkedése – a források szerint – változó volt. Voltak alakulatok, melyek tisztelettudóan bántak a civilekkel, de akadtak olyanok is, amelyek folyamatosan zaklatták, fosztogatták a helyieket. A „Romániából visszavonuló német tüzérség szállásolja be magát a faluba [...] 140 ember, 130 ló. Fegyelem jóformán semmi. Tivornyáznak, néha lövöldöznek éjszakánként. Sokszor részegre itták magukat” – számolt be erről a szamosbecsi lelkész,⁴⁰⁴ de nem volt jobb a helyzet Kispaládon sem: „Szo-morú látvány volt ez az elcsigázott, csüggedt hadinép! Enni és enni és mindenek felett inni akart, áruba bocsátotta minden felszerelését s mikor az fogytán volt, különböző jogcímenek szerettek maguknak, úgyhogy a nyár vége felé már teljes terror alatt és bi-zonytalanságban tartották a környéket”.⁴⁰⁵ Komlódtótfalu lelkésze szerint na-

⁴⁰⁰ Uo. 335. Gesztelyi Nagy Barna kölcsei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

⁴⁰¹ MNL SZSZBVL, IV.757. 10827/1945. Kovássy Szabolcs vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése a németek által okozott károkról, 1945. október 18.

⁴⁰² Szabadi, 2016b: 317. Kósa Béla kisari lelkész és társai jelentése a háborús ká-rokról, 1944. december 28.

⁴⁰³ Berekméri, 2008: 26–27.

⁴⁰⁴ Szabadi, 2016b: 362–363. Hadady István szamosbecsi lelkész jelentése a há-borús károkról, 1946. január 9.

⁴⁰⁵ Uo. 323–328. Tóth Ferenc kispaládi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május 14.

KOSZTYÓ GYULA

gyobb kárt okoztak, mint a bevonuló szovjetek.⁴⁰⁶ Kőmörőn is kíméletlen vadsággal járt el az egyik visszavonuló német műszaki alakulat.⁴⁰⁷ A beregdaróci lelkész arról írt, hogy „[m]egindult a menekülés, a katonai visszavonulás, ezzel kapcsolatban a németek rablása és fosztogatása [...]. A mezőn az ekéből fogták ki az ökröt és jármostul hajtották maguk előtt. Mindent, ami az útjukba akadt, elvittek magukkal: lovakat szekerekbe fogtak és úgy hajtották el”.⁴⁰⁸ Általános tapasztalat volt, hogy az elvonuló csapatok lelakták a szállásul szolgáló iskolákat, a felszereléseket, padokat és asztalokat pedig eltűzelték.⁴⁰⁹

A német és magyar katonák szinte mindent magukkal vittek, amit értékesnek találtak. A Porcsalma községből a németek által elrabolt árukról részletes jegyzőkönyv maradt meg. Ebből az derül ki, hogy többnyire az élelmiszereket, az igavonó állatokat és a takarmányt vitték magukkal, de akadt példa, amikor a lótól a női harisnyán keresztül a lyukas vödörig mindent elraboltak. Ellentételezés nélkül vitték el a porcsalmaitól szinte az összes törzskönyvezett tenyészállatot, a sertéseket, több száz tonna takarmányt, a gazdasági ingóságokat, a hordókat, a traktorokat és a szekereket. Különösen értékes prédának számítottak a műszaki cikkek – például az Orion gyártmányú rádiók –, melyeket szintén mind elvitték, noha ezekből csak kevés akadt a faluban. A legnagyobb veszteség özv. Gyene Istvánnét érte a községben, akitől 36 lovat, 70 tehenet és 200 sertést vittek el a kivonuló németek, így ő milliós kárt szenvedett.⁴¹⁰

Igaerejük miatt a katonák különösen nagy becsben tartották a lovakat, ezért ezeket előszeretettel rabolták. A német–magyar kivonulás, illetve a szovjet bevonulás nyomán Szatmár-Bereg vármegye lóállománya 1938-hoz

⁴⁰⁶ Uo. 332–334. Mikecs Lajos komlódtótfalui lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

⁴⁰⁷ Uo. 337–338. Török József kőmörői lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május.

⁴⁰⁸ Szabadi, 2016a: 145. Szeles Sándor beregdaróci lelkész jelentése a háborús károkról, 1946. január 23.

⁴⁰⁹ Szabadi, 2016b: 296–298. Buda Károly csengersimai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 22.; uo. 332–334. Mikecs Lajos komlódtótfalui lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.; uo. 339–341. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.; uo. 386. Vadon Sándor tunyogi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 9.

⁴¹⁰ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1602/1945. Jegyzőkönyv a németek által Porcsalma községben elkövetett bűncselekményekről, 1945. szeptember 19.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

képest 63%-kal csökkent.⁴¹¹ Ilk községből 103, Vitkáról 165 lovat vittek magukkal az elvonuló német alakulatok.⁴¹² „Az itt maradt lovakat, kocsikat, terményt szedték össze és vitték magukkal. Óriási tehéncsordák, birkanyájuk vonultak a csapat után” – írta a németek elvonulásáról a kölcsei lelkész.⁴¹³ Győrteleken feltörték a Hangya üzletet, ahonnan kávé, rizst és ruhaanyagot zsákmányoltak, majd rátörtek Kósa Zsigmond református lelkészre, akitől elvitték az írógépét és az ágyneműjét.⁴¹⁴ Gyakran előfordult, hogy felélték a helyiek készleteit, vagy az állataikkal etették azt meg. Porcsalmán például 100 métermázsa szénát etettek fel.⁴¹⁵ Majtisban, miután megrongálták a vasúti síneket és a közutat, valamint a hidat és a malmot is felrobbantották, „csapatokban rabolni” kezdték a lakosságot.⁴¹⁶ Hatalmas károkat okoztak a fosztogató németek Vásárosnaményban is. Leszerelték és kirabolták az állomás épületét, kifosztották Tomcsányi Vilmos Pál, Máthé Béla és Eötvös Sándor kastélyát, melyeknek nemcsak a berendezési tárgyait vitték magukkal, hanem az ott tárolt terményeket, valamint az állatállomány 80%-át is. Az állomáson és a kastélyokban keletkezett kár nagyságát utóbb 12 millió pengőre becsülték. Magukkal vitték a településen működő 30 ágyas tábori kórházat is, a lakosságtól pedig 40 lovat, 30 szarvasmarhát, 20 szekeret és 50 sertést raboltak, ezeken kívül a vendéglők használati tárgyait is elszállították. Becslések szerint a vasúti sínek és berendezések 70%-át rongálták meg, miközben felégették 5000 darab új talpfát is.⁴¹⁷ Mátészalkán Rózsa Zoltán alezredes, a 70. gyalogezred parancsnoka két, fosztogatáson kapott magyar

⁴¹¹ MNL OL, XIX-J-I-a. III-47. 137–153. A Földművelésügyi Minisztérium agrárpolitikai osztályának mezőgazdasági helyzetjelentése, 1945. július 17.; uo. Az 1945. szeptemberi országos állatösszeírás eredményei vármegyék szerint, 1945. október 27.

⁴¹² MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6111/1944. A vitkai jegyző kimutatása a lakosságtól a magyar, német, orosz és román csapatok által elvitt jószágokról és járművekről, 1944. november 27.; uo. A vitkai jegyző kimutatása a lakosságtól a magyar, német, orosz és román csapatok által elvitt jószágokról és járművekről, 1944. november 24.

⁴¹³ Szabadi, 2016b: 344–337. Gesztelyi Nagy Béla kölcsei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

⁴¹⁴ Uo. 309–313. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

⁴¹⁵ Uo. 354–358. Varga Ferenc porcsalmi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

⁴¹⁶ Uo. 339–341. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.

⁴¹⁷ MNL SZSZBVL, V.236.c. II. 2367/1945. A vásárosnaményi vezetőjegyző jelentése, 1945. december 6.

KOSZTYÓ GYULA

katonát kivégeztetett,⁴¹⁸ de ez nem állította helyre a visszavonuló alegységek fegyelmét.

A német és a magyar csapatok kivonulása következtében üzemek, gépházak, vasúti vezetékek, hidak tucatjai váltak a pusztítás és leszerelés áldozatává. Bár ezek a rombolások a Vörös Hadsereg előrenyomulását igyekeztek lassítani, nehezíteni, többnyire mégis a helyi magyar lakosságnak okoztak ellátási nehézségeket, akik például hónapokra lisztőrlési lehetőség nélkül maradtak. Ez történt a fehérgyarmati Mayer-féle malom esetében is, melynek gépházát – amit már nem lehetett mozdítani – felrobbantották a magyar alakulatok, ezzel hosszú időre megpecsételve a környék lakosainak lisztellátását.⁴¹⁹ Porcsalmán a németek egy 1500 métermázsa terményt őrző magtárt robbantottak fel, melynek tartalmát már nem tudták magukkal vinni.⁴²⁰ Győrtelekben – a kivonulás előtt – a németek a vasúti sínek felrobbantása után a raktárakat repítették levegőbe, majd a Futura magtárát is felgyújtották, ahol 1600 mázsa termény égett el.⁴²¹ Szatmárökörítón magyar alakulatok gyújtották fel a terményraktárt és a malmot, miközben egy főhadnagy katonáival a községet fosztogatta.⁴²² A vasúti sínek megrongálása mellett több tucat hidat tettek használhatatlanná. A robbanások és az ezek által kiváltott légnyomás sokszor a civilek házeit sem kímélte. Szatmár-Beregben a frontátvonulás során 250 lakóházat, a megye lakóházainak (29 537 ház) 1%-át érte különböző mértékű károsodás. 29 lakóház teljesen elpusztult, 74 oly mértékben sérült, hogy teljesen, 147 pedig részben lakhatatlanná vált.⁴²³

A német katonák által elkövetett zabrálást a lakosság hiába jelentette az alegységek feletteseinek. Amikor Komlódtótfalu lelkésze és néhány presbitere szóvá tette a német tisztnek a katonák lehetetlen viselkedését, azt a választ kapták, hogy „*ha mi nem csináljuk, megcsinálják az oroszok*”.⁴²⁴ A vissza-

⁴¹⁸ Mikolai, 2007: 88–95.

⁴¹⁹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 7. d. 853/1945. Jegyzőkönyv Szegedy László fehérgyarmati lakos panaszáról, 1945. október 27.

⁴²⁰ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1602/1945. Jegyzőkönyv a németek által Porcsalma községben elkövetett bűncselekményekről, 1945. szeptember 19.

⁴²¹ Szabadi, 2016b: 309–313. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

⁴²² Uo. 380–382. Kalmár Dániel szatmárökörítói lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 31.

⁴²³ Gaál, 1997: 255.

⁴²⁴ Szabadi, 2016b: 332–334. Mikecs Lajos komlódtótfalui lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

vonuló csapatok viselkedése ezért a legtöbb helyen a lakosság ellenszenvét váltotta ki. Ennek ellenére sehol sem léptek fel a kivonuló katonák visszaéléseivel szemben, a helyben maradó lakosok inkább tehetetlenül és tanács-talanul végignézték értékeik tönkretételét.⁴²⁵

A szovjet megszállást kísérő fosztogatások és rombolások

A szovjet katonai parancsnokok már 1944. december elején követelték a járási főszolgabíróktól, hogy minden községre kiterjedően írassák össze a magyar és német katonai alakulatok által elhurcolt állatok és járművek számát, ezenkívül arról is nyilatkozniuk kellett, hogy hány állat maradt a gondozásukban.⁴²⁶ Arról azonban nem kértek kimutatást, hogy a szovjet csapatok milyen károkat okoztak az itteni lakosságnak, pedig ezek nagysága – már csak az időbeli tényezők miatt is – jóval magasabb volt, mint a visszavonuló csapatoké.

Miután az utolsó német alakulatok is elvonultak, megérkeztek a szovjet előőrsök, felderítők, majd pedig kisebb kontingensekben a Vörös Hadsereg katonái. Voltak települések, ahol a helyiek házaikba zárkózva, félelemmel várták a szovjeteket, máshol küldöttséggel fogadták a megszálló csapatokat. Kérsemjében egy delegáció a református lelkésszel az élen, a község határában fogadta az oroszokat.⁴²⁷ Kiszekeresen néhány oroszul tudó ember ment a szovjet katonák elé.⁴²⁸ A kispaládi jegyző, aki orosz hadifogságban volt az első világháború idején és viszonylag jól beszélt oroszul, rövid fogadóbeszédet is írt.⁴²⁹ E delegációk kivétel nélkül védelmet kértek a község lakossága számára, amire többnyire ígéretet is kaptak, mindez azonban semmiféle garanciát nem nyújtott a bevonuló katonák rendbontásaival és erőszakos fellépésével szemben. Porcsalmán például, ahol a fo-

⁴²⁵ Uo. 339–341. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.

⁴²⁶ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6071/1944. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása, 1944. december 4.

⁴²⁷ Szabadi, 2016b: 317. Takács Sándor kérsemjéni lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. augusztus 4.

⁴²⁸ Uo. 328. Czövek Károly kiszekeresi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 1.

⁴²⁹ Uo. 325. Tóth Ferenc kispaládi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május 14.

KOSZTYÓ GYULA

gadóbizottság ígéretet kapott a szovjet előőrstől, hogy „senkinek a haja szála sem fog meggörbülni”, a nyomukban érkező román csapatok felforgatták a községet.⁴³⁰ A kispaládi fogadóbizottságot a találkozás első pillanatában teljesen kifosztották a szovjet felderítők.⁴³¹

Néhány helyen előfordult, hogy a település lakói előkészített szállásokkal fogadták a bevonuló szovjeteket. Nyírmeggyesen például a község három padlózott, jól fűthető, ágyakkal ellátott házat készített elő a szovjet katonáknak. Ezeket azonban ők nem fogadták el, mondván, „*ott hozzájuk könnyen kézigránátot dobnak be*”. Az előre elkészített szállás helyett ezért a civil lakosságnál foglaltak maguknak szálláshelyet.⁴³²

A tiszték rendszerint a legjobb szállást és ellátást kapták, őket sokszor a község papjánál vagy lelkészénél helyezték el, ami ezekben a napokban óriási megterhelést jelentett a házigazdáknak. A kölcei lelkész beszámolója szerint „*[n]égy napon keresztül 20-24 orosz katonának sütöttünk-főztünk, naponta egy kemence kenyeret sütöttünk, kövér disznót öltünk, amely egy cseppig elfogyott*”.⁴³³ A magosligeti lelkészi lakban berendezkedő 35 szovjet katona egy éjszaka alatt öt hízott sertést vágott le, majd sütött és főzött meg.⁴³⁴ A katonákat a leggyakrabban az iskolaépületekben igyekeztek elhelyezni, ennek ellenére általános volt az önkényes beszállásolás, ami azt jelentette, hogy a szovjet katonák maguk választották ki a szálláshelyüket. Nagyobb számú katonai alegység beszállásolása esetén előfordult, hogy a település összes házat elfoglalták, mint történt ez Majtison, ahová „*[h]atalmas tömegek érkeztek és szállták meg a falu minden egyes házát*”.⁴³⁵ Ugyanezt történt Tiszakóródon is.⁴³⁶ A csengeri lelkész szerint „*[a] községben most már több volt a katona, mint a lakosság*”.⁴³⁷

⁴³⁰ Uo. 356. Varga Ferenc porcsalmi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

⁴³¹ Uo. 325. Tóth Ferenc kispaládi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május 14.

⁴³² MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2201/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. december 22.

⁴³³ Szabadi, 2016b: 336. Gesztelyi Nagy Béla kölcei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

⁴³⁴ Uo. 338. Porzsolt Lajos magosligeti lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 27.

⁴³⁵ Uo. 339. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.

⁴³⁶ Uo. 385. Fekete Lajos tiszakóródi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április.

⁴³⁷ Uo. 294. Pótor Sámuel csengeri lelkész és Béltelky Sándor gondnok jelentése a háborús károkról, 1945.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A terület szovjet birtokbavételét – a német csapatok kivonulásához hasonlóan – a civil lakosság erőszakos, sokszor módszeres kifosztása kísérte. A szovjetek általában élelmiszert, szeszt, valamint élelmezési célra használható lábasjószágot raboltak, de a fogatok hadászati elkobzása is általános jelenség volt. A legelső, amit a szovjet felderítők és előőrsök elszerezett elvettek a civil lakosoktól, a ló és a szekér volt. Kishódosban a szovjet felderítők nyolc lovat és négy szekeret vittek magukkal anélkül, hogy erre bármiféle magyarázatot adtak volna.⁴³⁸

A második leggyakoribb zabrálnási cikk az élelem volt. Szatmár-Bereg vármegyében a szovjet katonák egyebek mellett 21 tonna zsírt és szalonnát, 4,1 tonna cukrot, valamint 91 tonna burgonyát raboltak el a lakosságtól.⁴³⁹ Nyírvasváriban szabályszerűen „üldözték” a helyieket az élelemért. A községi jegyző szerint „[m]indennap 20–25 darab juhot kell levágni, ami nem tart sokáig, mert a juh elfogyik és utána jön a lakosság még fokozottabb üldözése az élelemért. A lakosságnak nincs kenyere. A katonaság kenyeret nem hoz magával, vagy ha hoz is, azt nem eszi meg, mert neki házi kenyér kell.”⁴⁴⁰ Kocsordon egy átvonuló román katonai alegység megállt az egyik háznál és miután összehajtották az összes baromfit, fizetség nélkül magukkal vitték őket.⁴⁴¹ Nyírmeggyes különösen megszenvedte a szovjet katonák rablásait. Egy szovjet katona több tucat lakost fosztott ki, miközben az egyik helybeli fogatost arra kényszerítette, hogy zsákmányát, az összerabolt élelmet elszállítsa. Egyebek mellett kenyeret, almát, terményeket, sózott húst és lekvárt pakolt a szekérré. A rablás áldozatává vált egyik károsult panaszlevele szerint az orosz katona „[s]zemlét tartott a lakásban, ott egy búzával tele zsákot kiürítettett s kis disznónkat, amit családunk részére megöltünk és sózó tekenőben volt nagyobb részben kiszedve [...] még egy más darab disznóhúsokat összeszedett, bepakolta a zsákba és minden kérelem dacára a szekérbe beletette. [...] Kértem tőle, ne vigye el tőlem, mert nem lesz nekem mit enni, ő kérésem közben a puskacsővel háromszor mellbe döfött,

⁴³⁸ Uo. 321. Sütő Miklós Dezső kishódosi lelkész jelentése a háborús károkról, 1946. április 31.

⁴³⁹ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. 1. d. Balogh István közellátási kormánybiztos ki-mutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

⁴⁴⁰ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

⁴⁴¹ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 6139/1944. A kocsordi községi jegyző jelentése, 1944. december 30.; uo. Magyar János vajüzemi tulajdonos kocsordi lakos panaszja, 1945. február 26.

KOSZTYÓ GYULA

úgy, hogy megtántorodtam és mutatta, hogy lelő".⁴⁴² Egy másik esetben román katonák tyúkokat és libákat vettek el a gazdáktól, majd mézet is követeltek, azzal az indokkal, hogy „*az őrnagyjának fáj a torka*". Bár pénzt ígértek a mézért és a baromfiért, végül nem fizettek, sőt távozás előtt még összefogták és elhajtották a község törzskönyvezett tenyészállatait is.⁴⁴³ Szintén Nyírmeggyesen fordult elő, hogy lovas szovjet katonák egy kevés zabot kértek lovaik számára az egyik helyi gazdától, majd amikor meglátták annak mintegy 2 mázsányi zabkészletét, azt azonnal zsákokba töltötték és magyarázat nélkül magukkal vitték.⁴⁴⁴

Az sem jelentett garanciát, ha a szovjet katonák átvételi elismervényt adtak a gazdáknak az elvitt terményről. Nyírmeggyesen három szovjet katonára nyolc métermázsa zabosbükkönyt rakott szekérre és vitt el, miközben az átvételi elismervényben csak négy métermázsa szerepelt. Lelőttek egy sertést is, amit szintén a szekérre raktak és elvittek. Erről elismervényt nem is adtak.⁴⁴⁵ Győrtelekben két szovjet katonára jelent meg, akik bármiféle tájékoztatás nélkül egyszerűen elhajtottak 100 juhot Mátészalkára.⁴⁴⁶ Nyírvasváriból 215 sertést hajtottak el a helyi uradalom legelőjéről.⁴⁴⁷ A beregsurányi körjegyzőségben 330 szarvasmarhát és 86 sertést loptak el a gazdáktól.⁴⁴⁸ A tiszakóródi Hodossy Kende Katalin bárónő uradalmából fél-száz fajtisza szarvasmarha tinót és igavonó ökröt hajtottak el Beregszászba és Munkácsra.⁴⁴⁹ Beregdaróc sertésállományát „*az állandó felvonulási*

⁴⁴² Uo. 6155/1944. Jegyzőkönyv Szentmiklósi Ferenc és Papp Jusztinia nyírmeggyesi lakosok panaszáról, 1944. december 21.

⁴⁴³ Uo. 2201/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. december 22.

⁴⁴⁴ Uo. 2147/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. november 23.

⁴⁴⁵ Uo. 2148/1944. Jegyzőkönyv Ferenci Sándor nyírmeggyesi lakos panaszáról, 1944. november 25.

⁴⁴⁶ Uo. sz. n. A győrteleki körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. november 18.

⁴⁴⁷ Uo. 2370/1944. Nyírvasvári körjegyző levele a mátészalkai járás főszolgabírójához, 1944. december 6.

⁴⁴⁸ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. ad.62/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. február 7.

⁴⁴⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. sz. n. A tiszakóródi Hodossy Kende Katalin bárónő gazdasági intézőjének levele a fehérgyarmati járási főszolgabíróhoz, 1945. január 16.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

*idő alatt a katonaság felélte.*⁴⁵⁰ Ugyanitt a gazdák szénakészletét etette fel a szovjet katonaság azokkal a szarvasmarhákkal, amelyeket a környező falvakból raboltak össze.⁴⁵¹ Matolcs és Tunyog községek sem maradtak ki a fosztogatásokból. A jegyzői hivatal előtt fogságba vetett civilekkel teli szekereket kísérő szovjet katonák álltak meg, s a jegyzőtől 8 tyúkot, 20 libát, sőt és fél tucat lovat követeltek. A jegyző azonnal teljesítette a követelést, mivel géppisztolyt fogtak rá.⁴⁵² Mezőkaszony pincéiből 40 ezer liter bort hordtak el a katonák, s tucatszám vitték el a hordókat is.⁴⁵³ Hetén a földbirtokosok magtáraiban lévő terményt és burgonyát pakolták teherautókra és szállították el. A gabona rakodásához a község lakosságát *„hajtották ki”*.⁴⁵⁴ Az elrabolt terményt, jószágot, eszközt és takarmányt sok esetben Kárpátmentűi Ukrajna területére csempészték. Ez a gyakorlat rendszeres volt 1945-ben.

Az egyházi személyek sem mentesültek a fosztogatások alól. *„E zűrzavaros éjszaka hajnalán behatoltak lakásomba, azt feldúlták”*, írta a szatmárökörítói lelkész a szovjet bevonulásról.⁴⁵⁵ A magosligeti lelkészhez magát beszállásoló 35 szovjet katona a reggeli távozáskor 100 tojás, 50 kg liszt, 30 kg dió és 1 mázsza burgonya mellett elvitte a lelkész gépkocsiját, rádióját és ruháinak jelentős részét is.⁴⁵⁶ A szovjetek által kifosztott fehérgyarmati református lelkész arra panaszkodott, hogy *„[a] szó legszorosabb értelmezése szerint, nincs mit felvennem”*.⁴⁵⁷ A nyírmeggyesi lelkészt az egyik novemberi estén négy részeg orosz katona kereste fel, akik fegyverükkel hadonászva négy tyúk azonnali átadását követelték.⁴⁵⁸ A kisszekeresi lelkészt családjával

⁴⁵⁰ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 166/1945. Jegyzőkönyv a beregdaróci nemzeti bizottság sertésbeszolgáltatás miatti panaszáról, 1945. március 15.

⁴⁵¹ Uo. 62/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. február 7.

⁴⁵² MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2201/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. december 22.

⁴⁵³ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 153/1945. A barabási körjegyző irodatisztjének jelentése, 1945. január 20.

⁴⁵⁴ Szabadi, 2016a: 154. Zámory Sándor református lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. október 15.

⁴⁵⁵ Szabadi, 2016b: 338. Kalmár Dániel szatmárökörítói lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 31.

⁴⁵⁶ Uo. 338. Porzsolt Lajos magosligeti lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 27.

⁴⁵⁷ Uo. 302. Borosjenői Szabó Tibor fehérgyarmati lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

⁴⁵⁸ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2147/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. november 23.

KOSZTYÓ GYULA

együtt a szovjet tisztok egyszerűen kitették a saját házából, s csak a szomszédban lakó cselédjüknel sikerült meghúzniuk magukat.⁴⁵⁹ A majtisi lelkésztől 3 hízott sertés és 3 ló mellett szekeret, kocsit, lószerszámokat, az összes ágyneműt, alsó- és felsőruházatot, háztartási és gazdasági felszereléseket vittek magukkal az orosz katonák, emellett elrabolták a lelkész feleségének briliánsokkal díszített arany karkötőjét is.⁴⁶⁰

A civil lakosság érték- és használati tárgyai máshol sem voltak biztonságban. A megszálló katonák ugyanis rejtőzködő németek keresése indokálva gyakran tartottak házkutatásokat, melyek során az értéktárgyakat magukkal vitték. Szamoskéren „[r]észeg katonák jártak házról-házra és mindent felforgattak, sok helyen összetörtek. [...] Volt olyan ház, ahol az asszony nyakából 5000 pengőt vittek el. Aranygyűrű, karóra, ékszer hamar cserélt gazdát”.⁴⁶¹ A rendelkezésre álló adatok szerint Szatmár-Bereg vármegyében 924 órát, 216 aranygyűrűt és 18 arany nyakláncot, valamint 285 984 pengő készpénzt raboltak el a lakosságtól.⁴⁶² Értékes zsákmánynak számítottak a csizmák is. Nem nézték, hogy szegény-e vagy gazdag, ha valaki jobb állapotban lévő csizmában ment ki az utcára, azonnal lehúzták róla.⁴⁶³ Hodászon az egyik éjszaka rátörtek egy családra, kifosztották őket, és még a családfő lábáról is lehúzták a csizmát, mielőtt távoztak.⁴⁶⁴ Csak Szatmár-Bereg vármegyében 2981 pár csizmát és 861 pár cipőt raboltak el a szovjet katonák a lakosságtól. Ennek értékét jól jelzi, hogy 1945 őszén a feketekereskedelemben egy csizma ára akár a 10 ezer pengőt is elérhette.⁴⁶⁵ A fülesdi lelkész szerint „[m]ivel a parókia a falu legnagyobb épülete, nincs úgyszólván senki, aki át ne kutatta volna. Sok ruha, öltöny, fehérnemű, pénz eltűnt. Rémesek voltak az éjszakai kuta-

⁴⁵⁹ Szabadi, 2016b: 329. Czövek Károly kisszekeresi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 1.

⁴⁶⁰ Uo. 340. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.

⁴⁶¹ Uo. 365. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 27.

⁴⁶² MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. Balogh István közellátási kormánybiztos ki-mutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

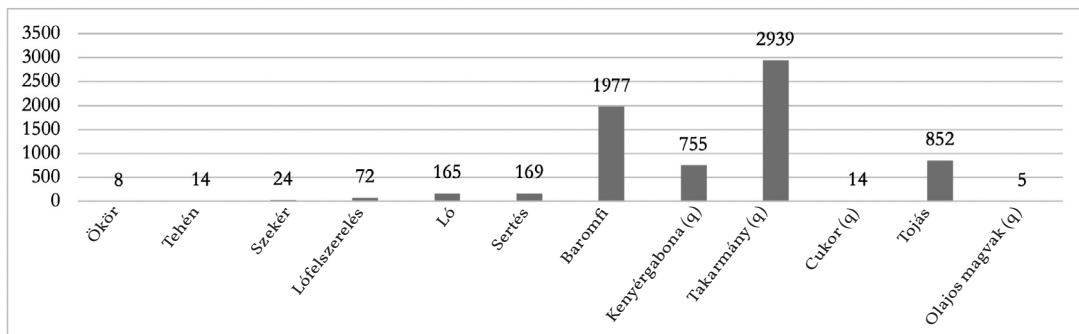
⁴⁶³ Szabadi, 2016b: 385. Fekete Lajos tiszakóródi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április.; uo. 327. Tóth Ferenc kispaládi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. május 14.

⁴⁶⁴ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6144/1944. Hodászi lakosok garázdálkodó orosz katonák miatti panaszáról felvett jegyzőkönyv, 1944. november 22.

⁴⁶⁵ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. Balogh István közellátási kormánybiztos ki-mutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

tások”.⁴⁶⁶ Méhtelegen két részeg orosz katona kutatott át néhány házat, ahonnan ruhaneművel, órákkal, ékszerekkel távoztak.⁴⁶⁷ Nyírvasváriban a megfélemlített lakosok üres házait rabolták ki a szovjet katonák.⁴⁶⁸

3. ábra

Az elvonuló német és a megszálló szovjet csapatok által Matészalkáról elrabolt javak⁴⁶⁹

Előfordult, hogy civilek is kihasználták az ex lex állapotot és bőszt fosztogatásba kezdtek. A német és magyar csapatok kivonulása után, de még a szovjetek megérkezése előtt Csengersima népessége megkezdte „vandál munkáját” és kifosztották az elmenekültek házait.⁴⁷⁰ Kisaron a „zavarosban halászó” helyiek feltörték a lelkész magtárát és terményt hordtak el.⁴⁷¹ Győrtelek Hangya-üzletének készleteit a helyi lakosság hordta haza, miután azt

⁴⁶⁶ Szabadi, 2016b: 304. Rátz Lajos fülesdi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. október.

⁴⁶⁷ Uo. 344. Jánossy Gábor méhtelegi lelkész és Péter Lajos gondnok jelentése a háborús károkról, 1945. június 15.

⁴⁶⁸ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

⁴⁶⁹ Uo. 6111/1944. Kimutatás a magyar, német, orosz és román csapatok által a mátészalkai lakosságtól elvitt jószágokról és járművekről, 1944. november 22.; MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 431/1945. A mátészalkai járási főjegyző összesítő kimutatása a háborús cselekmények folytán eltűnt mezőgazdasági javakról, 1945. szeptember 16.

⁴⁷⁰ Szabadi, 2016b: 297. Buda Károly csengersimai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. december 22.

⁴⁷¹ Uo. 318. Kósa Béla kisari lelkész és társai jelentése a háborús károkról, 1944. december 28.

KOSZTYÓ GYULA

a németek a kivonuláskor feltörték.⁴⁷² Tiszakóródon is a Hangya üzlete vált a lakossági fosztogatás elsődleges célpontjává, majd a zsidók még lezárt és üresen álló lakásait rabolták ki.⁴⁷³ Olykor egy kis pálinka fejében a megszálló szovjet katonák szívesen asszisztáltak a helyiek rablásaihoz. A Győrtelek községhez tartozó Komjáthy-gazdaság terménykészletét például két nap alatt pár liter pálinkáért cserében, szovjet katonák jelenlétében hordták el a helyiek a nagyecsed-i gazdák tárolóiba.⁴⁷⁴ A jándi és gergelyiugor nyai gazdák burgonyáját szekerekre pakolták és szintén magukkal vitték. A burgonya egy részét Vásárosnamény vasútállomásán adták el „feketén”.⁴⁷⁵ A cégénydányádi Kende-kastélyt három orosz katona fedezete mellett Gyúgye és Hermánszeg lakossága ürítette ki.⁴⁷⁶ Porcsalmán a helyi cigányok a románok támogatásával rabolták ki az elmenekült nagybirtokosok házaikat.⁴⁷⁷

A lakosság sehol sem konfrontálódott a fosztogató szovjet katonákkal. A kiszolgáltatottság miatt sokan letargikus beletörődéssel figyelték saját kirablásukat. „*Most már úgy vagyunk, hogy akármit visz a katona senki nem szól és nem is ellenkezik*”, írta a nyírvasvári körjegyző.⁴⁷⁸ Akadtak azonban – ha csekély számban is –, akik menteni próbálták értékeiket. Porcsalmán a gazdák heteken keresztül a mezőkön és folyóparton rejtegették a lovaikat.⁴⁷⁹ A szamoskéri lelkész szerint „*[c]sak a földbe és trágyába elrejtett szekerek maradtak meg*”.⁴⁸⁰

⁴⁷² Uo. 310. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. január 10.

⁴⁷³ Uo. 385. Fekete Lajos tiszakóródi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április.

⁴⁷⁴ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6136/1944. A győrteleki körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. november 22.

⁴⁷⁵ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. A vásárosnaményi jegyzői hivatalban felvett jegyzőkönyv a jóvátételi terménybeszolgáltatás ellenőrzéséről, 1945. október 17.

⁴⁷⁶ Uo. 290. Király István cégénydányádi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 18.

⁴⁷⁷ Szabadi, 2016b: 357. Varga Ferenc porcsalmi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

⁴⁷⁸ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

⁴⁷⁹ Szabadi, 2016b: 357. Varga Ferenc porcsalmi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 1.

⁴⁸⁰ Uo. 365. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 27.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Míg a visszavonuló német és magyar katonai alakulatok fosztogatásai egy-két napig tartottak, s leginkább a főútvonalak menti településekre korlátozódtak, addig a szovjetek fosztogatásai jóval tovább tartottak, s – igaz, ekkor már elvértve – 1945 nyaráig elhúzódtak, térben pedig szinte minden községre kiterjedtek. Mind a csoportosan, mind az egyénileg elkövetett rablásra és garázdálkodásokra – mint a fenti esetek is mutatják – számtalan példa akadt. A fosztogató szovjet katonák csak ritkán indokolták tettüket. Ilyenkor vagy azt válaszolták, hogy ugyanúgy jártak el, ahogyan a német és magyar katonák tették a Szovjetunió megszállt részein, vagy azt, hogy csupán az elrejtőzött német katonák után kutattak.⁴⁸¹

Sok esetben tisztjeiktől függött, hogy a beszállásolt katonák garázdálkodtak-e egy adott községben, bár azok a források szerint többnyire nem tudtak vagy nem is akartak gátat szabni ennek. Ugyanakkor a lakosság a szovjet tisztektől várta alárendeltjeik megfékezését, az erőszakos fellépések és a fosztogatás megszüntetését. Néhány esetben proaktívan próbáltak eljárni annak érdekében, hogy a tiszteket maguk mellé állítsák. Ez történt Kölcshén, ahol a református lelkész megvédte a településen állomásozó alegység tisztjeit, s ennek eredményeként, „[a]ki panaszával idejött, közbenjárásomra az orosz tisztek mindenkin segítettek”.⁴⁸² A próbálkozás azonban nem mindenütt vezetett eredményre, s a szovjet tisztek ígérete sem jelentett minden esetben garanciát a sértetlenségre. Beregdaróc lakossága szintén vendéglátással „próbálta megnyerni az oroszok jóindulatát”, de csak ideig-óráig tartott az eredmény, és a vége itt is módszeres rablás lett: „Állandóan bort, pálinkát, szalonát és ehhez hasonlókat követeltek. [...] Éjjeli rablásaikkal állandóan rettegésben tartották a lakosságot. Autókkal jöttek és az apróságoktól kezdve, minden elképzelhető: így szoptatót kocát lőttek le malacról, juhokat, bort, hordószámra vittek magukkal”.⁴⁸³ Fülesden a megérkező szovjet tiszt megnyugtatta ugyan a község vezetőit, hogy senkinek nem esik bántódása, másnap reggel mégis megindult a fosztogatás.⁴⁸⁴ Azokon a helyeken, ahol nem sikerült azonnal élelmet és italt adni a követelőző vöröskatonáknak, biztosra vehető

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² Uo. 336. Gesztelyi Nagy Béla kölcsei lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 21.

⁴⁸³ Szabadi, 2016a: 145. Szeles Sándor beregdaróci lelkész jelentése a háborús károkról, 1946. január 23.

⁴⁸⁴ Szabadi, 2016b: 304. Rátz Lajos fülesdi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. október.

KOSZTYÓ GYULA

volt, hogy elszabadul az erőszak. Túristvándi lelkésze szerint „[n]emcsak a szobáknak minden zegét-zugát, egyházi vonatkozású iratokat, de a padlást, pincét is átkutatták. Közben, ami megfelelő volt nekik, azt el is vitték. Nem kímélték meg a maradék darab kenyeret sem. Lábáról a csizmát erőszakkal lehúzták”.⁴⁸⁵

Egy-egy orosz vagy román katonai alakulat elvonulása után leírhatatlan állapotok maradtak utánuk. A szamoskéri lelkész szerint „[a] lakásokat eltetvezték, az udvarokat úgy bepiszkolták, hogy a mi tisztasághoz szokott népünk iszonyodással telt el”.⁴⁸⁶ Nem volt jobb a helyzet Túristvándiban sem, ahol Hadházy Pál a következőképpen mutatta be a lelkészlak állapotát: „A lakás fel lett forgatva, előszoba, konyha szénával behordva. Sokan bent aludtak. [...] Másnap reggel eltávoztak, de siralom volt nézni az itt maradt nyomokat. Az ebédlőben bokáig a szemét, itt-ott befőttek széttörve, az ebédlő asztalról folyt le a szőnyegre a tea s befőttlé és más ételmaradékok”.⁴⁸⁷ Az iskolák tantermei sem maradtak épségben, a bútorokat összetörték, a papírtérképeket széttépték, a padokat eltüzelték vagy szét-szórták az udvaron.⁴⁸⁸

A magyar közigazgatás reakciója a fosztogatásokra

A katonai alakulatok fosztogatásaival szemben a magyar közigazgatás helyben maradt tisztségviselői is tehetetlenek voltak, noha szünet nélkül jelentették a garázdálkodásokat a járási főszolgabíróknak, tőlük kérve, hogy akadályozzák meg ezeket.⁴⁸⁹ A nyírmeggyesi körjegyző a sokat szenvedett települései nevében szinte kérlelte a főszolgabíró: „szíveskedjék az orosz katonai parancsnoksággal közösen megtalálni azt a módot és lehetőséget, hogy az egyéni önkényeskedések valahogy lefékezhetőek legyenek”.⁴⁹⁰ A panasszal élőket az ugyancsak tehetetlen járási közigazgatási vezetők rendre a szovjet kato-

⁴⁸⁵ Uo. 391. Nyiri István egyházgondnok és Hadházy Pál túristvándi lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

⁴⁸⁶ Uo. 365. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 27.

⁴⁸⁷ Uo. 390. Nyiri István egyházgondnok és Hadházy Pál túristvándi lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

⁴⁸⁸ Uo. 392. Nyiri István egyházgondnok és Hadházy Pál túristvándi lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

⁴⁸⁹ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2148/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1944. november 25.

⁴⁹⁰ Uo.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

nai parancsnokhoz irányították. Így járt Hodossy Kende Katalin bárónő gazdasági intézője is, aki azt az üzenetet kapta a járási főszolgabírótól, hogy *„forduljon a járási orosz katonai parancsnoksághoz, amely a birtokát zár alá vette”*.⁴⁹¹

Azokon a helyeken, ahol a lakosság szovjet katonai segítséggel rabolt, szintén tehetetlen volt a közigazgatás, s ezeket az ügyeket igyekeztek mielőbb lezártnak, illetve meg nem történtnek tekinteni.⁴⁹² Ennek többnyire az volt az oka, hogy 1944 októbere és decembere között nem volt olyan hatóság, karhatalom, amely az ügyek kivizsgálását, a nyomozásokat és kihallgatásokat érdemben elvégezhette volna. Noha a községi jegyzők folyamatosan kérték a karhatalmi szervek tevékeny és hatékony fellépését, kezdeményezéseik sikertelenek maradtak. A tapasztalatokat szabatosan összegezte a nyírvasvári körjegyző, aki 1944. november végén arról számolt be, hogy *„[a]z átvonulás állandóan tart, katonai csendőr a községben nincsen, a civil polgárőrök pedig kötelességüket hiába teljesítik, a fegyverrel szemben üres kézzel nem harcolhatnak”*.⁴⁹³ Nyírvasvári egyébként az egyik legnagyobb kárvalottja volt a front átvonulásának: a Mátészalkai járásból elvitt szarvasmarhák 11%-a, a sertések 26%-a, a juhok 27%-a, míg a baromfik 15%-a ebből a községből származott.⁴⁹⁴

Szovjet fosztogatások még 1945 tavaszán is előfordultak, igaz, ekkor már csak elvétve. Az ilyen esetek száma és intenzitása akkor csökkent érzékelhetően, amikor a szovjet járási parancsnokságok átvették a helyi katonai alakulatok élelmezését, s a közbiztonság is kezdett megszilárdulni.

A fosztogatások kárai és következményei

A Közellátásügyi Minisztérium 1945. június 23-án kiadott rendeletében utasította a közellátási kormánybiztosokat (főispánokat), hogy készítsenek ki-

⁴⁹¹ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 1867/1944. A fehérgyarmati járási főszolgabíró válaszlevele Hodossy Kende Katalin bárónő gazdasági intézőjének, 1945. március 5.

⁴⁹² MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6136/1944. A győrteleki körjegyző levele a mátészalkai járási főszolgabíróhoz, 1945. március 8.

⁴⁹³ Uo. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

⁴⁹⁴ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 431/1945. A mátészalkai járási főjegyző össze-sítő kimutatása a háborús cselekmények folytán eltűnt mezőgazdasági javakról, 1945. szeptember 16.

KOSZTYÓ GYULA

mutatást a háborús cselekmények folytán eltűnt mezőgazdasági javokról.⁴⁹⁵ E munka elvégzéséhez a közellátási kormánybiztos utasítására 1945. szeptember elején kezdtek hozzá Szatmár-Beregben.⁴⁹⁶ A kimutatások elkészítését késleltette, hogy Kárpátontúli Ukrajna területéről ukrán csapatok törtek be a Vásárosnaményi járás keleti részébe. A helyzet bizonytalansága miatt az általuk okozott károk megállapítása, a káresetek felvétele elhúzódtott, ezért az összegző kimutatást csak 1945. október 22-re készítette el a főispánhelyettes.⁴⁹⁷

A mezőgazdasági eszközök, ingóságok, jószágok és az ipari berendezések elrablása, megsemmisítése miatt községenként millió, sőt néhol milliárdos károk keletkeztek. A viszonyítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy 1945 nyarán egy rendőr havi bére 300–450 pengő, 1945 szeptemberében egy ló ára 40 ezer, és ugyanekkor egy szekér ára szintén 40 ezer pengő volt.⁴⁹⁸ A kölcsesi körjegyzőségben 8,1 millió, a kispaládiban 1,08 millió, Kispaládon 232 ezer pengő kárt okoztak a visszavonuló németek.⁴⁹⁹ Milotán 1,5 millió pengőre tették a két hadsereg által okozott kár nagyságát,⁵⁰⁰ Szamoskéren 1 millióra,⁵⁰¹ Csengerújfaluban 5–6 millióra,⁵⁰² Fülesden 11,5 millióra,⁵⁰³ Maj-

⁴⁹⁵ Uo. sz. n. A Magyar Közellátásügyi Minisztérium 350.804/1945. V. f. sz. szigorúan bizalmas rendelete a háborús cselekmények folytán eltűnt mezőgazdasági javak bejelentéséről, 1945. június 23.

⁴⁹⁶ Uo. 767/1945. Balogh István közellátási kormánybiztos utasítása a háborús károk összeírásáról, 1945. szeptember 4.

⁴⁹⁷ Uo. sz. n. A Szatmár-Bereg vármegyei főispán-helyettes kimutatása az ukránok által a vármegye területén okozott károkról, 1945. október 22.

⁴⁹⁸ MNL SZSZBVL, IV.765. VIII. 126/1945. A fehérgyarmati járási rendőrkapitány levele a rendőrségi illetmények folyósításáról. 1945. június 15.; MNL SZSZBVL, IV.757. 5. d. sz. n. Kimutatás az 1944 októberében átvonuló német hadsereg által Botpalád községből elvitt tárgyakról, 1945. október 3.

⁴⁹⁹ MNL SZSZBVL, IV.757. 5. d. 8410/1945. A kölcsesi körjegyző kimutatása a németek által okozott károkról, 1945. október 10.; uo. A kispaládi körjegyző kimutatása a németek által okozott károkról, 1945. október 10.; uo. sz. n. Kimutatás az 1944 októberében átvonuló német hadsereg által Kispalád községből elvitt tárgyakról, jószágokról, 1945. október 3.

⁵⁰⁰ Szabadi, 2016b: 344–346. Kovács Jenő milotai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. június 16.

⁵⁰¹ Uo. 364–366. Kocsis János szamoskéri lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. február 27.

⁵⁰² Uo. 299. Pánczél Jenő csengerújfalui lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. április 25.

⁵⁰³ Uo. 304. Rátz Lajos fülesdi lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. október.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

tison 2,4 millióra.⁵⁰⁴ Kovássy Szabolcs vásárosnaményi járási főszolgabíró már milliárdos kárról tett jelentést az igazságügy-miniszternek: a németek által Vásárosnaményban, Gergelyugornyán, Jándon és Csarodán okozott károk értékét 6,4 milliárd (egészen pontosan 6 435 760 970) pengőben állapította meg.⁵⁰⁵ Balogh István főispán csak a szovjet haderő által „hadizákmányként” lefoglalt és elszállított, nagybirtokosi tulajdonban lévő kenyérgabona mennyiségét 10 ezer tonnára becsülte, míg a nagybirtokosoktól elhajtott szarvasmarhák számát 8000, a sertésekét 3000 egyedre tette.⁵⁰⁶

A katonai alakulatok fosztogatásai drámai következményekkel jártak a mezőgazdaságban is. Az állatállomány mintegy 20%-át hajtotta el vagy élte fel a német és a szovjet haderő.⁵⁰⁷ Az igaerő, azaz a lovak és ökrök számának drasztikus csökkenése mellett gyakorlatilag a szekerek is eltűntek. Mindezek hatására – miként a nyírmeggyesi képviselő-testület jegyzőkönyvéből is kitűnik – „[e]gyes gazdaságok [...] teljesen megbénultak”.⁵⁰⁸ A kocsordi jegyző beszámolója szerint „az ingatlanokhoz mezőgazdasági felszerelés nem maradt [...] a tavaszi munkálatok érdekében a megfelelő állatállomány beállítása feltétlenül szükséges”.⁵⁰⁹ A beszolgáltatási kötelezettség mellett a terményelrablások is nagyban hozzájárultak a vetőmaghiányhoz, emiatt az 1944. őszi és az 1945. tavaszi vetés sikeressége is kétségessé vált. A beregsurányi körjegyző szerint a „[t]avaszi vetést nincs miből eszközölni”.⁵¹⁰

A közellátás szempontjából is komoly, néhol katasztrofális következményekkel járt a katonai alakulatok élelmiszerzabrálása. Nyírvasváriban szó szerint kaotikus állapotok alakultak ki: „a lakosságot a katonaság teljesen kiélte,

⁵⁰⁴ Uo. 340. Czövek Károly majtisi felügyelő lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. szeptember 26.

⁵⁰⁵ MNL SZSZBVL, IV.757. 5. d. 10827/1945. Kovássy Szabolcs vásárosnaményi járási főszolgabíró jelentése, 1945. október 18.

⁵⁰⁶ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez a Vörös Hadsereg ellátására kivetett negyedik negyedévi beszolgáltatásról, 1945. november 20.

⁵⁰⁷ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. 1. d. 58/1946. Szatmár-Bereg szociális felügyelőjének jelentése a lakosság helyzetéről, 1946. április 6.

⁵⁰⁸ MNL SZSZBVL, V.180.b. 3. k. Nyírmeggyes község képviselő-testületének rendkívüli közgyűlése, 1945. január 21.

⁵⁰⁹ MNL SZSZBVL, IV.767. 1. d. 6317/1945. A kocsordi nagyközség jegyzőjének levele az elhagyott mezőgazdasági ingatlanokról, 1945. január 2.

⁵¹⁰ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 62/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. február 7.

KOSZTYÓ GYULA

úgy, hogy a lakosságnak nincs meg a legszükségesebb élelmiszere".⁵¹¹ Hasonló helyzetről számolt be a beregsurányi jegyző is: „*A körjegyzőségem lakossága most már úgy áll, hogy a félévi fejadag fele sincs meg*".⁵¹² Összességében tehát a katonai alakulatok fosztogatása, rombolása rendkívül nehéz helyzetbe hozta a mezőgazdasági termelést, miközben a közellátás is veszélybe került azzal, hogy az önellátásra képes lakosság készleteit széthordták, felélték. Ilyen körülmények között az időközben életbe léptetett kötelező termény- és vágóállat-beszolgáltatás sikeressége is erősen kétségessé vált.

Mindebből jól látható, hogy a német és a szovjet katonai alakulatok rombolása és fosztogatása, mely a helyi lakosság használati tárgyait, élelmét, gazdasági felszerelését és igaerejét érintette, óriási károkat okozott. Ezek pénzben kifejezett összege 200 és 400 ezer pengő között változott, ami mai vásárlóértékét tekintve községenként 20 és 40 millió forintnak felelt meg. Ha pedig ehhez még hozzáveszük, hogy a front átvonulása idején számos szatmári településen elpusztultak a malmok, üzemek és kisebb gyárak is, akkor ez az összeg településenként elérhette akár az 1 millió pengőt, mai értékét tekintve a 100 millió forintot is.⁵¹³

A KÖTELEZŐ TERMÉNY- ÉS VÁGÓÁLLAT-BESZOLGÁLTATÁS

Szatmár-Ugocsa-Bereg k. e. e. vármegye lakosainak – jelenlegi ismereteink szerint – 1945-ben háromfajta beszoigáltatást kellett teljesítenie: a magyar közellátás számára,⁵¹⁴ a szovjet járási katonai parancsnokságok ellátására, valamint a megszálló Vörös Hadsereg élelmezésére. Mindezek jelentős,

⁵¹¹ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

⁵¹² MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 62/1945. A beregsurányi körjegyző jelentése, 1945. február 7.

⁵¹³ A fosztogatások 1944 őszén történtek, amikor 1 amerikai dollár 44,20 pengőt ért. Az okozott kár pengőértékét korabeli dollár értékre váltottam, majd vásárlóértéken mai dollárösszegre konvertáltam, s ezt váltottam vissza mai értékű forintra. Konkrét példán: 200 000 (pengő)/44,20 (a pengő-dollár 1944-es árfolyama) = 4524 (dollár) * 14,10 (egy 1944. évi amerikai dollár 2026. évi dollárértéke) = 63 788 (dollár) * 318 (a forint-dollár árfolyam 2026. február 8-án) = 20 millió forint.

⁵¹⁴ Ennek módjáról és mértékéről az iratpusztulás miatt nem állnak rendelkezésre források, ezért ezzel a kérdéssel e tanulmányban nem foglalkozom.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

gyakran kezelhetetlen terhet róttak a településekre, mivel az egyébként is szűkös készleteket, erőforrásokat apasztva számottevően csökkentették az önellátásra képes lakosság arányát. Ez viszont kontraproduktív volt, hiszen az önellátásra képtelen – tehát közellátásra szoruló – lakosság ellátását is a magyar közigazgatásnak kellett biztosítania.

A vármegyei szovjet katonai közigazgatás ellátása

Szatmár-Bereg vármegyében Fehérgyarmatra, Mátészalkára és Vásárosnaményba települt szovjet járási katonai parancsnokság.⁵¹⁵ Ezek elsősorban a hadműveletekhez kapcsolódó katonai igazgatást, az elszállásolást, az élelmiszerutánpótlást, a katonai érdekeket szolgáló utak, vasútvonalak és hidak, valamint a posták és távbeszélő-hálózatok helyreállítását koordinálták.⁵¹⁶ Az e parancsnokságok élelmezéséhez szükséges alapanyagokat a helyi közigazgatási szerveknek kellett a lakosság készleteiből előteremteniük. Jelenlegi tudásunk szerint ez 1945. szeptember 1-ig volt így, ezt követően a járási katonai parancsnokságok élelmiszer-szükségleteiket „*saját költségeikkel*” fedezték.⁵¹⁷

Minden esetben a helyi kommandatúra határozta meg a következő öt-tíz napra szükséges élelmiszer összetételét és mennyiségét. Az igényt általában szóban közölték az alispánnal vagy egyenesen a járási fősolgabíróval, de arra is volt példa, hogy a járási rendőrkapitányt keresték meg ez ügyben. A járási fősolgabíró a kivetett mennyiséget szétosztotta a járás körjegyzőségei között és meghatározta a beszolgáltatás ütemtervét is: melyik nap melyik körjegyzőségnek, községnek kell az adott mennyiséget beszállítania a járási katonai parancsnokságra.⁵¹⁸ 1945 februárjában már öt-napos turnusok voltak, vagyis minden ötödik napon más és más körjegyzőségnek kellett a meghatározott élelmiszert a megadott címre szállítania.

⁵¹⁵ Nem tudjuk biztosan, hogy Csengerben működött-e szovjet katonai parancsnokság. A rendelkezésre álló forrásokban nincs erre vonatkozó utalás, ennek ellenére nem lehet teljesen kizárni a lehetőségét.

⁵¹⁶ Gyarmathy, 1979: 221–239.

⁵¹⁷ MNL SZSZBVL, V.213. III. 8976/1945. Szatmár-Bereg vármegye alispánjának rendelete az orosz parancsnokságok élelmezéséről, 1945. szeptember 25.

⁵¹⁸ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 262/1945. A vásárosnaményi járási fősolgabíró utasítása, 1945. február 2.

KOSZTYÓ GYULA

Előfordult, hogy pótbeszolgáltatást követelt a katonai parancsnok, mert az eredeti kivetés egyes tételeit nem tudták teljesíteni.⁵¹⁹ Voltak ezen felül spontán élelmiszerkövetelések is. A vásárosnaményi szovjet parancsnok például 1945. január végén minden különösebb indoklás nélkül 100 liter pálinka azonnali beszállítását követelte a járástól.⁵²⁰ Miután a főszolgabíró szétosztotta a körjegyzőségek között a mennyiséget, kiderült, hogy az előírt gyors beszolgáltatás miatt, illetve a készletek kimerülése folytán a községek legnagyobb része nem tudja teljesíteni a kvótát. „A 10 liter pálinkát beszolgáltatni nem tudom, mivel a községben sem raktáron nincsen, sem főzéssel megfelelő felszerelés híján nem tudom előállítani” – írta a lónyai jegyző, aki azt kérte, hogy készpénzben törleszthesse a pálinka ellenértékét.⁵²¹ A tiszakerecsenyi körjegyző csak ennyit válaszolt: a „10 liter pálinkát nem szállíthatom be, mert nincs és nem is volt”.⁵²² A tiszaszalkai és barabási körjegyzők sem tudták a rájuk kivetett pálinkamennyiséget beszállítani. Utóbbi arra hivatkozott, hogy a „mezőgazdasági nyersszesz-készletet a menekülő katonaság 1944. október havában kieresztette és meggyújtotta”.⁵²³ Tarpán és Gulácson viszont sikerült a jegyzőknek 10-10 liter pálinkát összegyűjteniük, a gulácsi jegyző azonban nem tudta a megadott időpontra beszállítani a pálinkát, mert nem rendelkezett elegendő edénnyel.⁵²⁴ Szintén egyedi – a havi kivetésen túli – köve-

⁵¹⁹ Uo. 249/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. március 5.

⁵²⁰ Bár ebben a tanulmányban csak a közellátást hátrányosan érintő okokat, köztük a szovjet igénybevételeket vizsgálom, legalább egy lábjegyzet erejéig érdemes ráirányítani a figyelmet arra, hogy a 100 liter pálinkán kívül milyen követelései voltak még a vásárosnaményi járási katonai parancsnokságnak. Kimutatást kértek az elmenekült nagybirtokosok, elűzött zsidók hátrahagyott ingóságairól, amelyeket be kellett szállítani a járási parancsnokságokra. A hazatért zsidókat arra utasították, hogy ott telepedjenek le, ahonnan deportálták őket. Talán a legkülönösebb kérés a megbízható szakácsnő kirendelése volt a parancsnokságra, melynek feltételeit így határozták meg: „egy jó megjelenésű, tiszta, oroszbarát, megbízható szakácsné lehetőleg már holnap szolgálatba kellene állani (orvossal előzetesen megvizsgálandó). Erkölcsi szempontból a parancsnok úr szerint garantálva van”. Uo. 262/1945. A vásárosnaményi rendőrkapitányság levele a vásárosnaményi járási főszolgabírókhoz, 1945. január 31.

⁵²¹ Uo. 77/1945. Lónya község jegyzőjének levele a vásárosnaményi járási főszolgabíróhoz, 1945. február 8.

⁵²² Uo. 70/1945. Tiszakerecseny körjegyzőjének levele a vásárosnaményi járási főszolgabíróhoz, 1945. április 18.

⁵²³ Uo. 94/1945. A tiszaszalkai jegyző jelentése, 1945. február 5.; uo. 91/1945. A barabási körjegyző levele a vásárosnaményi járási főszolgabíróhoz, 1945. február 5.

⁵²⁴ Uo. 85/1945. A gulácsi jegyző jelentése, 1945. február 4.; uo. 68/1945. A tarpai nagyközség elöljárójának jelentése, 1945. február 7.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

telést támasztott a vásárosnaményi szovjet katonai parancsnok, amikor négy, legalább 300 kg-os szarvasmarha azonnali (néhány óra alatti) beszolgáltatását rendelte el május 1-je, a „munka ünnepének megülése” miatt.⁵²⁵

Nem volt olyan élelmiszercikk, amit ne követelt volna a szovjet katonai parancsnokság. A vásárosnaményi járási katonai parancsnokság 1945. februári,⁵²⁶ júliusi⁵²⁷ és augusztusi⁵²⁸ szükségletét a 4. táblázat mutatja.

Egy-egy hónapban a községek és a lakosság számára a szovjet katonai parancsnokságok ellátása nem inflálódott pengőben kifejezve 2000–3000 pengős összeget jelentett. Ráadásul ezek közül a cukor, a só, a tojás, a szappan, a tej és a hal hiánycikknek számított a közellátásban, beszerzése gyakorta még a magyar közigazgatási szervek számára is komoly nehézséget okozott. Az élelmen kívül a községek napi egy szekér tűzifát is kötelesek voltak a parancsnokság konyhájára beszállítani.⁵²⁹ A meghatározott élelmet a megadott nap délelőtt 10 óráig kellett eljuttatni a járási központba, a késlekedést a katonai parancsnok nem tolerálta. Ugyanakkor ritkán, de előfordult, hogy a katonai parancsnok a beszolgáltatandó élelmiszer kivetését módosította. Ha például valamelyik körjegyző nem tudott elegendő kenyeret beszolgáltatni, akkor azt a parancsnok engedélyével nullás liszttel is helyettesíthette, bár ebben az esetben 10%-kal több lisztet kellett beszolgáltatni, mint amit kenyérmennyiségben előírtak.⁵³⁰

A katonai parancsnokok szigorúan felügyelték a lakoságnál lévő készleteket, azokról pontos összeírásokat követeltek a helyi jegyzőktől. Ha kivetnivalót találtak egy-egy kimutatásban, azonnal jelezték kifogásukat a járási főszolgabíróknak, akiktől pótösszeírást kértek. A kimutatásokban többnyire az elmenekült lakosság által hátrahagyott járművek, állatok és ingóságok is szerepeltek. A felmérés elkészítésére teljesíthetetlen határidőt, mindössze egyetlen napot kaptak az egyébként is túlterhelt jegyzők, emiatt

⁵²⁵ Uo. sz. n. A vásárosnaményi járási főszolgabíró feljegyzése, 1945. április 28.

⁵²⁶ Uo. 262/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 2.

⁵²⁷ Uo. sz. n. Hivatalos feljegyzés a vásárosnaményi járási aljegyző és a szovjet járási katonai parancsnok közötti személyes megbeszélésről, 1945. július 11.

⁵²⁸ Uo. sz. n. A vásárosnaményi járási aljegyző feljegyzése a szovjet hadsereg élelmezésének biztosításáról, 1945. augusztus 2.

⁵²⁹ Uo. sz. n. Feljegyzés a vásárosnaményi járási aljegyző és a szovjet járási katonai parancsnok között a szovjet hadsereg élelmezéséről szóló személyes megbeszélésről, 1945. július 11.

⁵³⁰ Uo. 262/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 4.

KOSZTYÓ GYULA

Áru	1945. február (kg)	1945. július (kg)	1945. augusztus (kg)
Kenyér	200	-	-
Hús	40	147	175
Baromfi	40 (darab)	30 (darab)	20 (darab)
Sertéskolbász	20	-	-
Sózott szalonna	20	5	9
Sertészsír	20	-	20
Zöldség	55	168	156,5
Burgonya	200	480	585
Cékla	40	90	47
Fejes káposzta	60	-	190
Savanyúkáposzta	24	-	-
Cukor	12	-	-
Fűszerek	2	-	-
Tea	0,5	-	-
Makarónitészta	8	-	-
Rizs	84	-	-
Gyümölcs	60	10	20
Tojás	400 (darab)	480 (darab)	500 (darab)
Tejföl	12	-	-
Tej	-	480 (liter)	360 (liter)
Vaj	8	5	5
Só	8	30	-
Ecet	-	2 (liter)	3 (liter)
Hal	-	120	120
Szappan	-	28	9

4. táblázat

A vásárosnaményi járási katonai parancsnokság ellátási szükségletei
1945-ben

hibák is jócskán előfordultak. A mátészalkai járási főszolgabíró azért rendelt el póttösseirást egyes községekben, mert „*a katonai parancsnok nincs megelégedve a már bejelentett állatok számával, [...] azoknak a számát kevésnek tartja, ezért felhívom, hogy egy pontos, a valóságnak megfelelő adatokat tartalmazó kimutatást terjesszen be*”. A főszolgabíró azt is egyértelművé tette, hogy ezeket a

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

hátrahagyott jószágokat a járási katonai parancsnokság fogja összegyűjteni és elszállítani.⁵³¹

Nagy általánosságban elmondható, hogy a magyar közigazgatási szervek teljesítették a szovjet katonai parancsnokságok élelemszerköveteléseit, amit a rájuk nehezedő szovjet katonai presszió miatt nem is nagyon tudtak volna megtagadni. Ez volt az oka, hogy a vármegyei vezetés a járási és a községi közigazgatás vezetőitől ellentmondást nem tűrő együttműködést követelt. A vásárosnaményi járási főszolgabíró több utasításában is felhívta a községi jegyzők figyelmét, hogy *„az élelem pontos beszolgáltatása mindannyiunk közös érdeke, mert a pontatlanságból keletkezett késedelem miatt a parancsnokság jogosan panaszkodik, mivel a katonai ellátásban késedelemnek beállnia nem szabad, de nem is kívánatos”*.⁵³² A vármegye alispánja, Varga Gyula ennél keményebben fogalmazott: az érintett jegyző *„bármilyen hanyagságért vagy késedelemért személyesen felelős marad a szovjet hadsereg parancsnokságával szemben”*.⁵³³

A körjegyzők és a községi jegyzők kénytelenek voltak a katonai parancsnokságok állandó megfélemlítése mellett dolgozni. A jegyzők lelövésével és elhurcolásával kapcsolatos fenyegetések a megszállás kezdeti időszakának mindennapos velejárói voltak. *„Figyelmeztetem főszolgabíró urat – közölte az alispán a vásárosnaményi járási főszolgabíróval –, minden körülmények között hasson oda, hogy a határidőre a termények beszállíttassanak, mert az orosz katonai parancsnok kijelentése szerint azt az alkalmazottat, akinek a mulasztása miatt a beszállítás nem történik meg, minden további nélkül el fogja vitézni”*.⁵³⁴

A forrásokban olvasható utalások szerint a járási katonai parancsnokságok kifizették a beszolgáltatott élelmiszerek árát. A forráspusztulás miatt azonban sajnos nem rendelkezünk információkkal sem a kifizetés módjáról, sem a kifizetett összegek nagyságáról. Ugyanakkor számos terményraktár készletét önkényesen foglalták le maguknak. Így a szovjet katonai járási parancsnokságok már a megszállás első napjaiban lefoglalták a Futura, a Hombár és az uradalmak raktárait, melyeket saját fegyveres őrsé-

⁵³¹ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6071/1944. A mátészalkai járási főszolgabíró utasítása, 1944. december 4.

⁵³² MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 1775/1945. A vásárosnaményi járási főjegyző utasítása, 1945. július 26.

⁵³³ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 748/1945. Szatmár vármegye alispánjának levele a szatmárnémeti járási főszolgabíróhoz, 1945. február 2.

⁵³⁴ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 298/1945. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye alispánjának utasítása a vásárosnaményi járási főszolgabírónak, 1945. január.

KOSZTYÓ GYULA

geikkel őriztettek. Az ezekben tárolt készletek, többek között a gabona, a tűzifa, a gépalkatrészek stb. feletti rendelkezési jog a lefoglalás pillanatától a Vörös Hadsereget illette meg, ami nagy mértékben közrejátszott a helyben tapasztalható súlyos közellátási problémák kialakulásában. Csak Mátészalkán a raktárakban őrzött 316 tonna búzát, 397 tonna rozst, 839 tonna zabot és 105 tonna árpát ily módon foglalták le a szovjetek hadseregük szükségleteire.⁵³⁵ Nagyecsedben a település tűzifakészletét zárolta a járási katonai parancsnok, amellyel közel hétezer fő – köztük 65 menekült család és 58 tisztviselő a családtagjaival együtt – maradt tüzelő nélkül. A jegyző a legnagyobb fagyok idején, 1945. január elején kénytelen volt 600 m³ tűzifa azonnali kiutalását kérni a járási főszolgabírótól, az indoklás szerint azért, mert „a lakosság tömegesen, sírva követel tűzifát”.⁵³⁶ A járási főszolgabírónak végül sikerült elérnie a fábiánházi erdőkezelőnél, hogy 400 m³ tüzelőt azonnal utaljanak ki Nagyecsednek, ugyanakkor ez a mennyiség közel sem volt elegendő, ezért a főszolgabíró a jegyzőre testálta azt az igencsak hálátlan feladatot, hogy eldöntse, a menekültek, a malom, a községháza és a gyógyszertár közül ki nem kap a tűzifából.⁵³⁷

A tiszakóródi Futurát és annak búza-, valamint rozskészletét egyszerre foglalta le a munkácsi és fehérgyarmati járási katonai parancsnok. Az itt tárolt búzából 388 mázsát Szatmárnémetibe, 680 mázsa búzát és 130 mázsa rozst pedig Munkácsra, vagyis az országhatáron túlra szállítottak, amit aztán a Kárpátontúli Ukrajnához tartozó beregi falvak lakói között osztottak szét. A munkácsi szovjet katonai parancsnok hasonló célokra zárta a tiszakóródi Futurában őrzött további 470 mázsa búzát, 200 mázsa árpát és 80 mázsa zabot.⁵³⁸ A tiszakóródi Hodossy Kende Katalin bárónő gazdasága terményraktárait is zár alá vette a járási katonai parancsnok, melyekben 11 tonna búzát, 10 tonna árpát, 8,9 tonna zabot, 7 mázsa rozst és 1,7 tonna zabosbükönnyt tároltak.⁵³⁹ 30 tonna kukoricát, 5 tonna árpát és 5

⁵³⁵ MNL OL, XIX-J-I-a. III-47. 211–222. Kimutatás az 1945. évi terménykészletről és kiosztásról, 1945. október 1.

⁵³⁶ MNL SZSZBVL, IV.767. III. 6354/1944. A nagyecsed-i községi jegyző levele a mátészalkai járási főszolgabírónak, 1945. január 2.

⁵³⁷ Uo. Lásd még uo. A mátészalkai járási főszolgabíró levele a fábiánházi erdőkezelőhöz, 1945. január 10.

⁵³⁸ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 63/1945. A tiszakóródi körjegyző jelentése, 1945 (pontos dátum nem ismert).

⁵³⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. sz. n. A tiszakóródi Hodossy Kende Katalin bárónő gazdasági intézőjének levele a fehérgyarmati járási főszolgabíróhoz, 1944. december 27.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

tonna borsót foglaltak le és szállítottak el a tiszakerecsenyi gazdaságok raktáraiból is.⁵⁴⁰ A Csaroda környéki uradalmak raktárait, bennük több száz mázsa gabonával, december elején foglalták le a szovjet katonák.⁵⁴¹ A csarodai körjegyző szerint „[a]zon helyiségeket [azaz gabonaraktaikat – K. Gy.] azonban úgyszólván a megszállás pillanatától a megszálló katonai hatóság lefoglalta és állandóan fegyveres őrizet alatt tartja”.⁵⁴² Vásárosnaményban 200 tonna rozst foglaltak le és szállítottak el ismeretlen helyre a megszálló katonák.⁵⁴³ Lefoglalták a mátészalkai államépítészeti hivatal nyírvasvári raktárában lévő építőanyagokat (gerendákat, szarufákat, támaszokat) is, amit a katonák tűzifa gyanánt elégettek.⁵⁴⁴

1945 nyarán jól látható volt, hogy a különböző típusú beszolgáltatások, igénybevételek és lefoglalások hatására a lakosság élelmiszerkészletei erősen megcsappantak, s a beszolgáltatások is akadoztak. Egyre nehezebb volt az előírt kvótákat teljesíteni. A gulácsi körjegyző júliusi jelentésében arról írt, hogy „jegyzőségem községeiből káposztát egyáltalán nem tudtunk beadni. A zsírt ez idáig összeszedni nem tudtam. [...] Hete község az élő juh beszolgáltatásnak ez ideig nem tett eleget”.⁵⁴⁵ A beregsurányi nemzeti bizottság jegyzőkönyve szerint „[a]z itteni orosz tisztet és katonáit egyedül Beregsurány község látja el élelemmel, mely élelmezés a lakosságot már teljesen mindenéből kimerítette”.⁵⁴⁶ A készletek végeségéről árulkodhat az is, hogy az egyik falu gazdáit több száz „kötös tojást”⁵⁴⁷ szolgáltatottak be a katonai parancsnokságok élelmezésére.⁵⁴⁸

⁵⁴⁰ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 1545/1945. A tiszakerecsenyi körjegyző jelentése, 1944. december 27.

⁵⁴¹ Uo. 17/1944. A csarodai körjegyző levele a vásárosnaményi járási főszolgabíróhoz, 1944. december 1.

⁵⁴² Uo. 13/1945. A csarodai körjegyző jelentése, 1944. december 1.

⁵⁴³ MNL SZSZBVL, V.236.c. 16. d. VI. 140/1945. A vásárosnaményi előljáró jelentése, 1945. április 26.

⁵⁴⁴ MNL SZSZBVL, IV.757. 7. d. 9687/1945. A mátészalkai államépítészeti hivatal műszaki tisztjének jelentése a Nyírvasváriban található anyagraktár készletéről, 1945. április 10.

⁵⁴⁵ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 1775/1945. A vásárosnaményi járási főjegyző utasítása, 1945. július 26.

⁵⁴⁶ Uo. 16/1945. Jegyzőkönyv a beregsurányi nemzeti bizottság üléséről, 1945. március 16.

⁵⁴⁷ Olyan tojás, amely keltetés céljából hetek óta a baromfi alatt volt, emiatt emberi fogyasztásra alkalmatlan.

⁵⁴⁸ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 1775/1945. A gulácsi körjegyző jelentése, 1945. július 26.

KOSZTYÓ GYULA

A járási katonai parancsnokságok élelmezésére fordított készletek a helyi közellátás minőségét egyértelműen rontották. Ráadásul a parancsnokságok gabonalefoglalásai, valamint azok elszállítása a vármegyéből (több ezer tonna gabona, termés, takarmány) katasztrofális helyzetbe hozta a lakosságot, amikor a Vörös Hadsereg számára előírt, kötelező negyedéves beszolgáltatásokat kellett teljesítenie.

A megszálló Vörös Hadsereg élelmezése

A szovjetek által birtokba vett, front mögötti területek lakóit a saját ellátásuk és a közellátás igényeinek kielégítése mellett a Vörös Hadsereg ellátásának kötelezettsége is terhelte. Erre a fegyverszüneti egyezmény II. §-a adott alapot. Eszerint „[a] Magyar Kormány köteles magyar valutában időszakonként pénzbeli kifizetéseket teljesíteni és olyan árukat (üzemanyagot, élelmiszert stb.), eszközöket és szolgáltatásokat rendelkezésre bocsátani, melyekre a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak funkciói teljesítésére, valamint a Szövetséges Államok ama misszióinak és képviselőinek, melyek a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal kapcsolatban állanak – szükségük lehet. A Magyar Kormánynek szükség esetén biztosítania kell az ipari és szállítási vállalatok, a posta, távíró, távbeszélő és rádió, az erőművek, a közüzemi vállalatok és berendezések, az üzemanyag és egyéb anyagraktárak használatát és irányítását, azoknak az utasításoknak megfelelően, melyeket a fegyverszünet tartama alatt a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ad ki”.⁵⁴⁹ A Vörös Hadsereg élelmezését szolgáló, 1945 elejével kezdődő, negyedévenkénti⁵⁵⁰ beszolgáltatási kötelezettség gabonából, zöldségféléből és vágóállatokból állt.

A közellátás megszervezése és a Vörös Hadsereg negyedévenkénti beszolgáltatás formájában történő élelmezése a miniszterelnök által a működési területükön közellátási kormánybiztossá is kinevezett főispánok fő feladata volt. A szovjet haderő számára történő beszolgáltatás mértékét a Közellátási Minisztérium határozta meg, és tudatta azt a főispánnal. A főispán a közellátási miniszter útján adott tájékoztatást a Szövetséges Ellen-

⁵⁴⁹ 525/1945. sz. M. E. rendelet a fegyverszüneti egyezmény kihirdetése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. március 17., 1–2.

⁵⁵⁰ Mindössze az 1945. évi I., II. és III. negyedévi beszolgáltatásokról maradtak fenn iratok, de ezek is csak töredékesen. Emiatt a teljes kép megalkotásához nem áll rendelkezésre elegendő információ.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

őrző Bizottság (SZEB) számára a Vörös Hadsereg ellátását célzó beszolgáltatás helyzetéről. Nyíregyházán az ellenőrző bizottság parancsnoka Szte nanenkó őrnagy volt, aki Szabolcs és Ung, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyék területén felügyelte a Vörös Hadsereg ellátását és a lakosági beszolgáltatást. Az őrnagy közvetlen telefonos összeköttetést tartott fenn a főispánokkal,⁵⁵¹ de gyakorta személyesen is felkereste az alispánokat, hogy egyenesen tőlük tájékozódjon a beszolgáltatás folyamatáról.⁵⁵²

A Vörös Hadsereg élelmezése az ország 1945-ös búzatermésének 16%-át emésztette fel. Az ebben az évben termelt 9 millió mázsa búzából 1,45 millió mázsát kellett a Vörös Hadseregnek átadni. A maradékot tovább csökkentette az 1945 nyarától életbe lépő jóvátételi kötelezettség, amely erre az évre további 660 ezer mázsa búza Szovjetunióba szállítását írta elő, ami az éves búzatermés 7,3%-át tette ki. Mindez azt jelentette, hogy a szovjetek az ország 1945-ös búzatermésének közel negyedére (23,3%) igényt tartottak.⁵⁵³ Miután a Közellátási Minisztérium megállapította a beszolgáltatás mértékét, közölte azt a vármegye fő- és alispánjával, majd a vármegye vezetése továbbította az adatot a járási főszolgabíróknak. Ők osztották szét a járásra kivetett mennyiséget a körjegyzőségek és a községek között, amit azután helyben, a gazdák neve szerinti kivetési jegyzékben foglaltak össze. Az 1945. első negyedévi kvóta teljesítésénél lehetőség volt arra, hogy a gabonabeszolgáltatást a Futura vagy Hombár készleteiből fedezzék, feltéve, hogy azokat még nem foglalta le a Vörös Hadsereg.⁵⁵⁴ A jegyzőknek a községi elöljárókkal közösen létrehozott bizottságok útján kellett a gabonát és zöldségeket összegyűjteniük a gazdáktól, majd a begyűjtött mennyiséget útba kellett indítaniuk a járási központba.

A községeknek a beszolgáltatandó mennyiségek kiközlését követően négy napjuk volt arra, hogy a gabonát és zöldségeket saját fogatokkal a járási központokba vagy a kijelölt vasútállomásokra szállítsák.⁵⁵⁵ Az átvételi

⁵⁵¹ Gyarmathy, 1979: 235.

⁵⁵² MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. Feljegyzés az alispánnak a Vörös Hadsereg ellátásáról telefonon folytatott egyeztetéséről, 1945. február 11.

⁵⁵³ MNL OL, XIX-J-1-a. III-60. A közellátási helyzetet ábrázoló diagrammok. 179.

⁵⁵⁴ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 56/1945. Varga Gyula alispán utasítása a vásárosnaményi járási főszolgabíróhoz, 1945. január 22.

⁵⁵⁵ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 249/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. január 31.; MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. sz. n. A közellátásügyi miniszter 22.718/1945-IX. sz. körrendelete a Vörös Hadsereg ellátására a IV. negyedévben beszolgáltatandó mezőgazdasági termények és termékek árának szabályozásáról, 1945. október 27.

KOSZTYÓ GYULA

Termény	1945. első negyedév (tonna)	1945. harmadik negyedév (tonna)
Kenyérliszt	nincs adat	70,2
Rozs	nincs adat	111,4
Búza	500	150,7
Bab	-	257,5
Borsó	-	56,7
Kukorica	400	128,5
Zab	500	89,7
Árpa	500	nincs adat
Burgonya	200	2011,5
Olaj	-	93,8

5. táblázat

A Vörös Hadsereg élelmezésére 1945. első és harmadik negyedévében
kivetett terménymennyiség Szatmár-Bereg vármegyében⁵⁵⁶

pontokon az árut vagonokba pakolták, az örleményeket (pl. liszt) zsákokba rakták és előkészítették az elszállításra. Az átvevőhelyek a járasszékhelyeken voltak, s a szovjet katonai parancsnokságok szoros felügyelete alatt működtek. Az átvevőhelyek megfelelő működéséhez szükséges lakást, raktárt, mázsát, hordókat, zsákokat, vedreket a járási főszolgabíróknak kellett biztosítaniuk. Februárban előfordult, hogy néhány fehérgyarmati községből a Vörös Hadsereg ellátására beszolgáltató gabonát román területre, Szatmárnémetibe szállították,⁵⁵⁷ Beregdarócról, Beregsurányról pedig a gazdáknak saját szekereiken kellett elszállítaniuk a gabonát a Kárpátontúli Ukrajna területén lévő Beregszászba, Gátra és Munkácsra, ami rendkívüli módon megterhelte az egyébként is elégtelen számban rendelkezésre álló lóállományt és felszerelést. A beregdaróci nemzeti bizottság szóvá is tette:

⁵⁵⁶ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. Szovjet terményátvételi tanúsítvány, 1945. október 18.; uo. Balogh István főispán kimutatása a Vörös Hadsereg részére 1945. III. negyedévben átadott élelmiszercikkekéről, 1945. november 14.; MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 249/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró utasítása, 1945. január 31.

⁵⁵⁷ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró körlevele, 1945. február 11.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

„Beregsurányba, Beregsurányból Munkácsra, Gátra és Beregszászba, majd Vásárosnaményba és Mátészalkára történt termények szállítása következtében a szekerek elkoptak, eltörték, tönkrementek. A lovak most már vas nélkül kénytelenek járni, s a lovak lábai patagyulladást kaptak. A rossz takarmányozás következtében és az állandó igazás miatt a terményszállításokkal kapcsolatosan a jószágok teljesen elgyengültek, leromlottak, annyira, hogy Nagyváradra elmenni képtelenek”.⁵⁵⁸ Hasonló problémákat fogalmazott meg a gergelyiugornyai⁵⁵⁹ és a beregsurányi nemzeti bizottság is. Utóbbi szerint „[a] szekerek teljesen elkoptak, tönkre mentek, a lovak patkó nélkül járnak, mert ami vas anyag volt, azt már mind felhasználták”.⁵⁶⁰

A rendelkezésre álló kimutatások alapján nem volt olyan szatmári település, amely a Vörös Hadsereg számára előírt első negyedévi gabona- és zöldségbeszolgáltatást ne teljesítette volna a megadott határidőre, bár kétségtelen, hogy a végrehajtás jelentős megterhelést jelentett a községek számára, s gyakran előfordult, hogy egy-egy helyen burgonyával vagy kukoricával helyettesítették az előírásban szereplő rozs vagy árpa mennyiségét. Csak elszórtan fordultak elő kisebb problémák, mint például Tarpán, ahol a jegyző jelezte, hogy bár összegyűjtötték a kivetett gabonát, azonban objektív okok – a lerombolt híd, valamint a szénhiány nyomán patkolatlan lovak – miatt nem tudják azt Vásárosnaményba szállítani, ezért Beregszászba szeretnék fuvarozni.⁵⁶¹

A beszolgáltatási kötelezettségek következményeként azonban a községek kimerültek. A beregsurányi nemzeti bizottság 1945. március 15-i ülésén kénytelen volt megállapítani: „A lakosság minden takarmánya elfogyott. Az összes szemesterményt kivétel nélkül beszállította, úgy, hogy vetnivaló szemesterménye sem maradt”.⁵⁶² Ennek ellenére a Vörös Hadsereg ellátását célzó beszolgáltatásokat a továbbiakban is határidőre kellett teljesíteni, ami a terméshiány miatt – különösen az év második felében – mind nagyobb nehézségekbe ütközött. Balogh István főispán 1946 januárjában azt jelentette a közellátás-

⁵⁵⁸ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 166/1945. Jegyzőkönyv a beregsurányi nemzeti bizottság üléséről, 1945. március 15.

⁵⁵⁹ Uo. sz. n. Jegyzőkönyv a gergelyiugornyai nemzeti bizottság üléséről, 1945. október 15.

⁵⁶⁰ Uo. 3. d. 16/1945. Jegyzőkönyv a beregsurányi nemzeti bizottság üléséről, 1945. március 16.

⁵⁶¹ Uo. 4. d. 61/1945. Tarpa jegyzőjének levele a vásárosnaményi járási főszerelőhöz a terménybeszolgáltatással kapcsolatban felmerült problémákról, 1945. február 1.

⁵⁶² Uo. 166/1945. Jegyzőkönyv a beregsurányi nemzeti bizottság üléséről, 1945. március 15.

KOSZTYÓ GYULA

ügyi miniszternek, hogy az 1945. negyedik negyedévére kivetett búzameny-nyiségből 2000 métermázsát „beszolgáltatni a rendelkezésre álló karhatalommal sem képes, mert a gazdáknál már az engedélyezett fejadag sincs meg, szabad készlet egyáltalán nincs”.⁵⁶³ A vármegyei gazdasági felügyelő szintén azt jelezte, hogy további gabonabeszolgáltatás esetén a vármegye önellátásra képtelen lakosainak élelmezése kerül veszélybe.⁵⁶⁴ A főispán ezért azt javasolta a közellátásügyi miniszternek, hogy a vármegye közellátását ne veszélyeztessék, és a vármegye csak burgonyából, zabból és kukoricából teljesítse a beszo- gáltatást, a kenyérgabona beszo- gáltatási kötelezettséget ellenben oldják fel.⁵⁶⁵ Sztenanenkó őrnagy azonban semmiféle rugalmasságot nem tanúsí- tott, soha nem járult hozzá az előírt mennyiség csökkentéséhez vagy elen- gedéséhez. Azt is csak elvétve hagyta jóvá, hogy egy-egy település az előírt terményt más termény beszo- gáltatásával helyettesítse.⁵⁶⁶ Egy alkalommal viszont megtiltotta a burgonya beszo- gáltatását a tiszakóródi körjegyző- ségnek, azonban felszólította őket, hogy a burgonya mennyiségének meg- felelő búzát szállítsanak, amit egyébként a körjegyzőséghez tartozó két tele- pülés, Tiszakóród és Tiszacsécs „teljesíteni képtelen” volt.⁵⁶⁷ Később azonban az egész Fehérgyarmati járásban engedélyezte ezt a lehetőséget.⁵⁶⁸ Az év további részében is volt rá példa, hogy liszt helyett kenyérgabonát szolgál- tattak be a települések, igaz, 10%-kal nagyobb mennyiségben.⁵⁶⁹ 1945 őszén a Vásárosnaményi járás az előírt lisztmennyiségből 659 mázsát nem tudott beszo- gáltatni a Vörös Hadsereg számára. Ehelyett a járási katonai parancs- nokság utasítására 65 tonna zabot kellett volna beadni, azonban a rossz közlekedési viszonyok, a rossz termés és a cséplést nehezítő üzemanyaghi- ány miatt ezt is csak 30%-ban tudták teljesíteni. Arról nem maradt adatunk, hogy ennek milyen következményei lettek.⁵⁷⁰

⁵⁶³ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 79/1946. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vár- megye főispánjának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1946. január 19.

⁵⁶⁴ Uo. 788/1945. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye gazdasági felügyelő- jének levele a főispánhoz a vármegye terméseredményéről, 1945. november 18.

⁵⁶⁵ Uo. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. november 20.

⁵⁶⁶ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. Feljegyzés az alispánnak a Vörös Had- sereg ellátásáról telefonon folytatott egyeztetéséről, 1945. február 11.

⁵⁶⁷ Uo. A fehérgyarmati járási főszolgabíró körlevele, 1945. február 28.

⁵⁶⁸ Uo. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 16.

⁵⁶⁹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 419/1945. Faraghó Gábor közellátásügyi miniszter utasítása Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának, 1945. április 27.

⁵⁷⁰ Uo. 1488/1945. Jegyzőkönyv a vásárosnaményi járási főjegyző hivatalában le- zajlott jóvátételi terménybeszo- gáltatás ellenőrzéséről, 1945. október 17.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Megnevezés	Mennyiség
Kenyérgabona (tonna)	2965
Liszt (tonna)	300
Zab és árpa (tonna)	5375
Szemeskukorica (tonna)	2878
Olaj (tonna)	385
Burgonya (tonna)	10 000
Szarvasmarha (egyed)	13 592
Sertés (egyed)	4478

6. táblázat

A Vörös Hadsereg élelmezésére beszolgáltatott termény
és vágóállat mennyisége Szatmár-Beregben
az 1945. évi első, második és harmadik negyedévben⁵⁷¹

Kapkodás és meggondolatlanság jellemezte a zöldségszolgáltatás mértékének meghatározását is. A zöldségtermesztés egyébként is krónikus problémákkal küzdött, részben a rossz termés és időjárás, részben a vetőmaghiány miatt. Némely községeknek már az 1945. évi első negyedévi zöldségszolgáltatás is gondot okozott. A cégénydányádi körjegyző arról tett jelentést a fehérgyarmati járási főszolgabírónak, hogy „*körjegyzőségem terhére 327 q zöldség lett kivetve [...] Ezen mennyiségre beszolgáltatás nem történt, mivel semmi készletünk nincs*”,⁵⁷² a kömörői körjegyző pedig azzal magyarázta a zöldségszolgáltatás meghiúsulását, hogy a „*köröm [azaz a körjegyzőség – K. Gy.] községeinek lakosai csak saját szükségletükre termelnek*”.⁵⁷³ Nem volt jobb a helyzet Tiszabecsen sem, ahol körjegyző szerint a „*[m]a kivett mennyiséget beszolgáltatni nem bírjuk. Az előtt itt járt oroszok is, elvittek sok napraforgót*”.⁵⁷⁴ Mindezek ellenére az első negyedévi zöldségszolgáltatást végül is teljesíteni tudták a körjegyzőségek, részben azért, mert még maradtak készle-

⁵⁷¹ Uo. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. november 20.

⁵⁷² MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 44/1945. A cégénydányádi körjegyző jelentése, 1945. február 15.

⁵⁷³ Uo. 157/1945. A kömörői körjegyző jelentése, 1945. február 13.

⁵⁷⁴ Uo. 123/1945. A tiszabecsi körjegyző levele a fehérgyarmati járási főszolgabírónak, 1945. március 11.

KOSZTYÓ GYULA

teik 1944-ből, részben pedig úgy, hogy a kivetett zöldségfélék egy részét más termény beszolgáltatásával pótolták. A második negyedévben azonban már egyre több helyről érkezett panasz, hogy nem képesek maradéktalanul teljesíteni a kvótát. Balogh István főispán jelezte is a közellátási miniszternek, hogy *„a vármegye a legjobb erőfeszítése mellett sem tud eleget tenni”* a 2000 tonna mennyiségben kivetett zöldségbeszolgáltatásnak.⁵⁷⁵ A kivetett zöldségmennyiség beszállítását végül úgy sikerült teljesíteni, hogy változtattak a járási kvótákon, és azokra a járásokra, ahol viszonylag jobb volt a zöldségtermés 1945-ben, nagyobb terhet róttak. Így fordulhatott elő, hogy a Szatmár-Bereg vármegyére kivetett 2000 tonnás zöldségbeszolgáltatási kötelezettség felét a Mátészalkai járás teljesítette.⁵⁷⁶

Burgonyából is hatalmas, 10 ezer tonnás mennyiséget kellett beszolgáltatnia a vármegyének 1945-ben. Mivel ez teljesíthetetlen mennyiség volt, a főispán folyamatosan kérte, hogy 6 ezer tonnát engedjenek el a kivetésből. Ugyanakkor egyértelművé tette, hogy *„karhatalom igénybevételével be lehet szolgáltatni”*, de az kezelhetetlen feszültségekhez fog vezetni, mivel már az addigi beszolgáltatást is *„a takarmányozásra és a lakosság élelmezésére szánt készletből veszem igénybe”*.⁵⁷⁷ Az 1945-ről fennmaradó burgonyahátralékot még 1946 végén sem tudta a vármegye beszolgáltatni, így folyamatosan kérték annak elengedését. A főispán továbbra is azzal érvelt, hogy *„[a] vetőmag és a lakosság táplálkozására szánt készletet veszem igénybe”*, egyúttal jelezte, hogy vetőmag hiányában *„az elmaradó burgonya vetésterületért felelősséget nem vállalok”*.⁵⁷⁸ Hasonlóan érvelt a vármegyei gazdasági felügyelő is, aki szintén aggályát fejezte ki, hogy *„egyes községekben, a vetési célra nélkülözhetetlen gumókat szedik össze, mely körülmény a jövő évi termést veszélyezteti”*.⁵⁷⁹ Mindez hiába való

⁵⁷⁵ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 419/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. július 7.

⁵⁷⁶ Uo. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának kimutatása a Vörös Hadsereg egységeinek az ellátására beszolgáltatott zöldségfélékről, 1945. július 7.

⁵⁷⁷ Uo. 91/1946. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának, mint közellátási kormánybiztosnak a levele a közellátási miniszternek, 1946. január 25.; uo. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának, mint közellátási kormánybiztosnak a levele a közellátási miniszterhez, 1946. január 26.

⁵⁷⁸ Uo. 436/1946. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1946. március 14.

⁵⁷⁹ Uo. 357/1946. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1946. március 23.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

erőfeszítés volt, mert a Közellátási Minisztérium nem engedte el a hátralékot, így az 1945-ös burgonyabeszolgáltatási kötelezettség teljesítése még 1946-ra is áthúzódott.

A szovjet katonai parancsnokságok nem mindenütt rendelkeztek a zöldségfélék megfelelő téli tárolásához szükséges raktárakkal. Éppen ezért gyakori eset volt, hogy a terményeket nem szállították el a gazdáktól, hanem arra utasították őket, hogy a lemért és nyilvántartásba vett zöldséget „*olyan helyeken kell tárolni, ahol fagymentes és a romlástól óva legyen*”.⁵⁸⁰

1945 márciusában rendelték el a vágóállat-beszolgáltatást, ami közel 15 ezer szarvasmarha és 7578 sertés beszoigáltatását írta elő a Vörös Hadsereg élelmezésére.⁵⁸¹ Utóbbiak esetében ez járasonként átlagosan 400–450, 80 kg-nál nagyobb élősúlyú hízót jelentett, amit egyedenként két, 45 kg-nál nem kisebb súlyú malaccal is kiválthattak. A főispán 1945. novemberi összesítése szerint a szovjet követelés a vármegye sertésállományának 36%-át érintette.⁵⁸² Az 1945-re kivetett sertésmennyiség beadása azonban mindenféle sürgetés ellenére ugyancsak elhúzódott: 1945 októberéig 4478, novemberéig pedig 6478 egyedat adtak be. Decemberben még mindig hiányzott 1100, 1946 júniusában pedig 335 sertés az 1945-ös kivetésből.⁵⁸³

Az alispán 1945. március első napjaiban tette közzé a Vörös Hadsereg élelmezését célzó vágóállat-beszolgáltatási rendelkezését, amit a legtöbb helyen telefonon keresztül tudatott a járási főszolgabírókkal. A végrehajtást ezúttal is kapkodás jellemezte, mivel a teljesítésre általában két-három nap állt a községek rendelkezésére. Az állandó sürgetés ellenére azonban elegendő vágóállat hiányában itt is elhúzódtak a beadások. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a kivetésnél aránytalanságok, sőt igazságtalanságok is tapasztalhatók voltak. Ennek az volt az oka, hogy a beszoigáltatási mennyiség megállapításakor a főispán a község vágóállat-állományának 15–20%-át követelte beadásra a gazdáktól, amit aztán a körjegyzők nem mindenütt kellő körültekintéssel osztottak tovább. A kivetéskor ugyanis csak

⁵⁸⁰ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. Feljegyzés az alispánnak a Vörös Hadsereg ellátásáról telefonon folytatott egyeztetéséről, 1945. február 11.

⁵⁸¹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. november 20.

⁵⁸² Uo.

⁵⁸³ Uo. 1133/1946. A Hús- és Zsiradékivatal mátészalkai kirendeltségének levele Balogh István főispánhoz, 1945. december 5.; uo. 1504/1946. A Hús- és Zsiradékivatal mátészalkai kirendeltségének jelentése a jóvátételi sertések összegyűjtésének folyamatáról, 1946. június 1.

KOSZTYÓ GYULA

az összmenyiségre voltak tekintettel, valamint arra, hogy mindenkit érintsen a beszolgáltatás, azt azonban nem vették figyelembe, hogy melyik gazdának hány vágójószágga volt. Jól példázza ezt a szamossályi körjegyzőség esete, ahol összességében a vágóállat-állomány 15%-át érintette a beszolgáltatás.⁵⁸⁴ Itt a két szarvasmarhával rendelkező gazdákkal már az első negyedévben beszolgáltatták az egyik tehenüket, ami 50%-os veszteséget jelentett számukra, miközben az öt-hat jószággal rendelkezőktől csupán kettőt követeltek, ami nekik 35–40%-os veszteséget okozott. Ugyanitt akadnak még durvább különbségek is. Előfordult, hogy miközben elhajtották az egyik gazda egyetlen tehenét, s neki semmilyen sem maradt, addig egy másik, tizenhat szarvasmarhával rendelkező, módosabb gazdával mindössze öt darabot adattak be, ami neki csupán 30%-os jószágvesztést okozott.⁵⁸⁵ Ráadásul a módosabb gazdák itt is, mint a vármegyében másfelé, elsősorban a kevésbé értékes jószágaiktól, a kiöregedett teheneiktől, egyéves üszöiktől és a bikáktól igyekeztek megszabadulni.⁵⁸⁶ Ilyen „szelekcióna” a csak egy-két szarvasmarhával rendelkezőknek egyáltalán nem volt lehetőségük.

Ehhez képest Rápoltban arányosabban határozták meg a beszolgáltatás egy főre eső mértékét, amit talán megkönnyített, hogy itt szinte minden gazda csupán egy-két jószággal rendelkezett. Viszont a rápoltiak annyiban rosszabbul jártak, hogy az első negyedévi vágóállat-beszolgáltatás során a rendeletben meghatározott 15–20%-kal szemben a jószágaik 50%-át be kellett adniuk a Vörös Hadsereg élelmezésére.⁵⁸⁷ Máshol sem volt jobb a helyzet. A zajtai körjegyzőségben a szarvasmarha-állomány 44%-át,⁵⁸⁸ Csengeren 32%-át,⁵⁸⁹ Tisztaberekben 44%-át, Rozsályban 83%-át, Vitkán 48%-át érintette a beszolgáltatási kötelezettség.⁵⁹⁰ Még durvább a kép, ha

⁵⁸⁴ MNL SZSZBVL, IV.757. 5. d. 8410/1945. A szamossályi körjegyző kimutatása a községben beszolgáltatott vágójószágokról, 1945. március 2.

⁵⁸⁵ Uo.

⁵⁸⁶ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1946. A fehérgyarmati járási főjegyző kimutatása a Vörös Hadsereg ellátására beadandó jószágokról, 1946. május 14.

⁵⁸⁷ MNL SZSZBVL, IV.757. 5. d. 8410/1945. A rápolti körjegyző kimutatása a községben beszolgáltatott vágójószágokról, 1945. március 2.

⁵⁸⁸ Uo. A zajtai körjegyző kimutatása a községben beszolgáltatott vágójószágokról, 1945. március 2.

⁵⁸⁹ Uo. 4. d. sz. n. A csengeri jegyző által összeállított kimutatás, 1945. március 1.

⁵⁹⁰ Uo. sz. n. Kimutatás a tisztabereki gazdák által beszolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. március 6.; uo. sz. n. Kimutatás a rozsályi gazdák által beszolgáltatott

KOSZTYÓ GYULA

Az előírt mennyiség nagysága miatt 1945 végére, 1946 elejére egyértelművé vált, hogy a vármegye az 1945-re kivetett vágóállat-beszolgáltatást sem tudja maradéktalanul teljesíteni. Ebben annak is szerepe volt, hogy a Csengeri és a Mátészalkai járás sertésállományának 30%-át elpusztította a sertéspestis, míg a szarvasmarha-állomány 30%-a száj- és körömfájásban szenvedett.⁵⁹⁴ Az is közrejátszott a sikertelen szolgáltatásban, hogy a Közellátásügyi Minisztérium 1945. negyedik negyedévére 10 tonnás húspótbeszolgáltatást írt elő. A főispán válaszlevelében egyértelművé tette: *„Ezen újabb szolgáltatást a törvényhatóság teljesíteni nem képes. A kormányzat a 4 csonka járásból álló vármegyét olyan súlyos húsbeszolgáltatási terhekkal sújtotta, hogy már a legszükségesebb és nélkülözhetetlen igavonó állatokon kívül egy pár törzkönyvezett állat áll a rendelkezésünkre. Ezeknek az állatoknak az igénybevétele pótolhatatlan nemzeti kárt jelent. A gazdák elkeseredve látják jószágállományuk teljes pusztulását és azt, hogy az igavonó állataiknak elhurcolása a legszükségesebb kenyérnekvaló előállítási lehetőségétől is megfosztja őket”*.⁵⁹⁵

A szarvasmarhákat a gazdáknak kellett beszállítaniuk Fehérgyarmatra, Vásárosnaményba, Mátészalkára és Csengerbe, míg a sertéseket a Hús- és Zsiradék hivatal megbízottja legtöbbször a járási központok vasútállomásán vagy vágóhídján vette át.⁵⁹⁶ Voltak esetek, amikor egy-egy településről az ország határain túli városokba kellett a jószágokat elhajtani. A Vásárosnaményi járásra 1945. első negyedévében kivetett 450 sertést például szekereken a nagykarolyi húsfeldolgozóba vitték.⁵⁹⁷ Mivel a vasúti szállítás

tás folyamatáról, 1945. február 22.; uo. sz. n. Kimutatás a nyírcsaholyi gazdák által szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 16.; uo. sz. n. Kimutatás a paposi gazdák által szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 28.; uo. sz. n. Kimutatás az ópályi gazdák által szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 23.; uo. sz. n. Kimutatás a nyírparasznyai gazdák által szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 19.; uo. sz. n. Kimutatás a nyírdobosi gazdák által szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 18.; uo. sz. n. Kimutatás a nyírvasvári és nyírcsászári gazdák által szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 18.; uo. sz. n. Kimutatás az Olcsváról szolgáltatott szarvasmarhákról, 1945. február 21.

⁵⁹⁴ Uo. 5. d. 8391/1945. A csengeri járási főjegyző jelentése az időszakos statisztikai adatokról, 1945. november 11.

⁵⁹⁵ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 100/1946. Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1946. február 12.

⁵⁹⁶ Uo. 820/1945. Balogh István főispán körlevele a jóvátételi sertések összegyűjtéséről, 1945. október 8.

⁵⁹⁷ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 524/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró rendelete a sertés szolgáltatásról, 1945. március 8.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

korlátozott volt, előfordult, hogy a Budapest ellátására szánt 590 szarvasmarhát lábbon (!) hajtották fel Nagyecsedről.⁵⁹⁸

A vágóállat-beszolgáltatás teljes és pontos határidőre történő végrehajtását számos egyéb körülmény nehezítette. Ilyen volt a rossz közlekedési helyzet, a pénz- és vagonhiány, a Közellátási Minisztérium folyamatos nyomásgyakorlása a vármegyei közigazgatásra, valamint a lakosság alacsony beszolgáltatási hajlandósága. Amikor ezek a problémák együttesen jelentkeztek, a beszolgáltatás lelassult, elhúzódott és konfliktusokhoz vezetett. Tipikusan ilyen volt a sertésbeszolgáltatás helyzete Szatmár-Bereg vármegyében. Már az 1945. első negyedévi teljesítés kapcsán tapintható volt a feszültség. A Mátészalkai járás főszolgabírója arról írt a főispánnak, hogy *„a sertések beadása a legnagyobb elégedetlenséget váltotta ki minden községben a lakosság körében úgy, hogy az előljáróság tehetetlenül áll vele szemben, mert az előljáróság által kijelölt sertések átadását megtagadják s nagyon sokan leölik”*.⁵⁹⁹ A helyzet később sem javult. A főispán októberi jelentése szerint a sertések egy részét *„[a] vágási tilalmat elrendelő határozatom ellenére, levágták [...] Tudomásomra jutott, hogy egyes községekben a gazdák vonakodnak a már igénybe vett sertések beszolgáltatásától”*.⁶⁰⁰

Az elégedetlenségben sokszor közrejátszott a szovjet katonák provokatív fellépése, visszaélése is. A Fehérgyarmati járásban például a járás teljes területére kivetett 15 tonna élsúlyú sertésbeszolgáltatást külön-külön követelték minden egyes körjegyzőségtől, amit persze mind a járási főszolgabíró, mind pedig a körjegyzők megtagadtak.⁶⁰¹ A beszolgáltatás pontos teljesítését tovább nehezítette, hogy egész évben (még 1946-ban is) akut probléma volt a megfelelő számú vagon előteremtése a sertések elszállításához.⁶⁰² A késések miatt a Közellátási Minisztérium folyamatosan presszionálta a vármegye vezetését, s sürgető, gyakran fenyegető hangvételű üzenetekkel igyekezett a sertésbeszolgáltatást felgyorsítani. Szobek András közellátási államtitkár például 1945. október 11-én az alábbiakat írta a főis-

⁵⁹⁸ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 392/1945. Szatmár-Bereg vármegye Állattenyésztési Egyesületének jelentése a főispánnak, 1945. július 16.

⁵⁹⁹ Uo. 14/1945. A mátészalkai járási főszolgabíró jelentése, 1945. március 8.

⁶⁰⁰ Uo. 820/1945. Balogh István főispán levele a vármegye alispánjához és a járási főjegyzőkhöz, 1945. október 8.

⁶⁰¹ MNL SZSZBVL, V.152.b. III. 169/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 22.

⁶⁰² MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1133/1946. A Hús- és Zsiradék hivatal mátészalkai kirendeltségének levele Balogh István főispánhoz, 1945. december 5.

KOSZTYÓ GYULA

pánnak: *„Tekintettel arra a körülményre, hogy a Szovjetunió Magyarországi Szállítások Vezetősége a sertésben teljesítendő jóvátételt állandóan sürgeti és a sertések leszállítását követeli, tekintettel továbbá arra a körülményre, hogy a sertések eredeti leszállítási határidejétől számítva két hónap múlt el, felhívom főispán urat, hogy a hátralékos sertésmennyiséget sertésdarabonként legalább 80 kg-os átlagsúllyal azonnal igénybevétni és a kijelölt sertésszállításokba irányítani szíveskedjék. Ismételten felhívom főispán úr figyelmét a jóvátétellel kapcsolatos elsődrendű érdekekre és ennek végrehajtásáért főispán urat teszem személyesen felelőssé”.*⁶⁰³ A nyomás alá helyezett vármegyei vezetés a sertésbegyűjtés hatékonyságának növelése érdekében letartóztatásokat helyezett kilátásba, valamint a karhatalmat is igénybe vette: *„Ezekkel [azaz a sertésbeszolgáltatást a főispán szerint szabotáló gazdákkal – K. Gy.] szemben a legszigorúbb eljárást fogom alkalmazni és ügyük letárgyalásáig letartóztatásukat fogom elrendelni”* – közölte Balogh István főispán a járási főjegyzőkkel.⁶⁰⁴

Olykor váratlan események is akadályokat gördítettek a vágóállat-beszolgáltatás elé. A vásárosnaményi járási főjegyző például azért nem tudta a jószágbeszolgáltatást a harmadik negyedévben teljesíteni, *„mivel az ukrán csapatok az állatállomány nagyrészét elhajtották”.*⁶⁰⁵

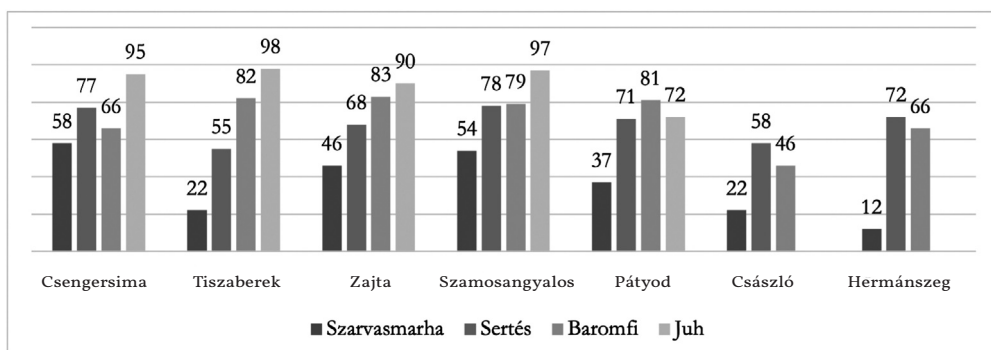
A Vörös Hadsereg élelmezése céljából előírt negyedéves termény- és jószágbeszolgáltatások, valamint az 1945 nyarától kezdődő, s a Szovjetunió számára teljesítendő jóvátételi kötelezettségek hatalmas megterhelést jelentettek a lakosság számára. Ráadásul e kötelezettség sikeres teljesítését több tényező eleve kétségessé tette. Miként korábban már érintettük, a katonai visszavonulás és megszállás állandósuló fosztogatással, rablással és a jószágállomány megtizedelésével járt. A lakosság terheit tovább növelték a szovjet katonai hatóságok többnyire önkényes és kiszámíthatatlan terménylefoglalásai is. A nagyfokú igaerő- és munkaerőhiány miatt az 1944. évi betakarítást sem lehetett mindenütt elvégezni, ami ugyancsak aggasztó előjel volt. Részben ezek, részben pedig a beszállítási kötelezettség túlzó mértéke miatt a lakosság beszállítási hajlandósága 1945 végére fokozatosan csökkent.

⁶⁰³ Uo. 820/1945. A közellátásügyi minisztérium utasítása Balogh István főispánnak, 1945. október 11.

⁶⁰⁴ Uo. Balogh István főispán levele az alispánhoz és a járási főjegyzőkhöz, 1945. október 8.

⁶⁰⁵ Uo. 629/1946. A mátészalkai Hús- és Zsiradékivatal jelentése a főispánnak, 1946. január 11.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

5. ábra

Az állatállomány csökkenése a Csengeri járás néhány községében
1944. szeptember és 1946. február között (%)⁶⁰⁶

A közellátási miniszter és a vármegyei vezetés ellentmondást nem tűrő módon megkövetelte a helyi jegyzőktől a beszolgáltatás maradéktalan teljesítését. „Bár a jelenlegi kifosztott helyzetünkben fenti mennyiségeknek a kiadása is súlyos nehézségeket okoz, mégis a német és nyilas elnyomás alóli felszabadításunk hála-jaként a Vörös Hadsereg ellátása érdekében meg kell cselekednünk mindent, amit tehetünk és amire képesek vagyunk” – írta Faraghó Gábor közellátásügyi miniszter Balogh István főispánnak.⁶⁰⁷ Ennek nyomán a vármegyei vezetés rendre megerősítette, hogy a végrehajtás eredményességéért a jegyzők és a községi előljárók személyes felelősséggel tartoznak a szovjet katonai parancsnokság felé.⁶⁰⁸ A főispán továbbra is rendre összeírásokat követelt a járási főszolgabíróktól a lakosságnál lévő készletekről. A körjegyzők között akadtak, akik a beszolgáltatás végrehajtásához minden eszközt készek voltak alkalmazni, beleértve az erőszakot is. A nagyszekeresi körjegyző például azért

⁶⁰⁶ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. sz. n. A szamosályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 22.; uo. sz. n. A csengersimai körjegyző helyzetjelentése, 1946. március 5.; uo. sz. n. A zajtai jegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.; uo. sz. n. A szamosangyalosi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 18.; uo. sz. n. A gacsályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 18.

⁶⁰⁷ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 419/1945. Faraghó Gábor közellátásügyi miniszter utasítása Szatmár, Ugoicsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának, 1945. április 27.

⁶⁰⁸ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 159/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró utasítása, 1945. február 4.

KOSZTYÓ GYULA

kért fegyveres karhatalmat Fehérgyarmatról, mert azoknak „*módjában fog állni a húzódozókat rábírní kötelességeik teljesítésére*”.⁶⁰⁹ Voltak olyan jegyzők is, akik az erőszak alkalmazása helyett inkább kompromisszumos megoldást kerestek. A cégénydányádi és a kömörői körjegyző egyaránt kezdeményezte, hogy zöldség helyett búzát szolgáltatthassanak be.⁶¹⁰ A tiszabecsi körjegyző azt kérte, hogy a megállapított 185 mázsa napraforgót 40 mázsa csökkentsék le, ugyanakkor jelezte, hogy „*ennek összeszedése is nagyon nehéz lesz*”.⁶¹¹ Olyan jegyzők és községi bírók is akadtak – igaz elenyésző számban –, akik a folyamatos nyomás és megfélemlítés légkörében bátran kiálltak a gazdatársadalom mellett és szóvá merték tenni a beszolgáltatás során előforduló igazságtalanságokat. Ezek közé tartozott Koncz Péter olcsvai bíró, Kósa Ferenc olcsvai körjegyző, valamint az olcsvaapáti bíró is. Ők közös levélben kérték az alispántól, hogy „*a beszolgáltatási kötelezettségek kivételét méltóztassék megvizsgálni, s amennyiben mód van rá, úgy Olcsva és Olcsvaapáti község sérelmeit orvosolni méltóztassék*”. Azzal érveltek, hogy ellenkező esetben „*a közelgő tavaszi szántási-vetési munkálatokat sem lesz mivel elvégezni*”.⁶¹² Levelük következményeiről nem rendelkezünk információkkal, de kiállásuk mindenképpen példaértékűnek tekinthető, már csak azért is, mert a helyi közigazgatás szereplői napi szintű megfélemlítésnek volt kitéve.

A közigazgatási szervek számára az egyik legnagyobb fejtörést a pénzhiány okozta, ami miatt nem mindig tudtak fizetni a beszolgáltatáskor átvett terményért és vágóállatokért. A megállapodás szerint ugyanis a megszálló Vörös Hadsereg élelmezésére beszolgáltatott termés és jószág pénzbeli ellenértékét nem a Vörös Hadsereg, hanem a magyar állam egyenlítette ki. Az általános pénzhiány miatt az esetek többségében a gazdák a termények és a jószágok átadásakor nem kapták meg azok ellenértékét. A kifizetések többnyire jelentős késéssel történtek, olykor pedig el is maradtak. Az 1945. első negyedévi beszolgáltatásért az első részletet (5 millió pengőt, ami a teljes összegnek csupán töredéke volt) 1945. július 30-án utalták ki.⁶¹³ A következő nagyobb kiutalást, 200 millió pengőt Szatmár-Bereg

⁶⁰⁹ Uo. A nagyszekeresi körjegyző jelentése, 1945. február 15.

⁶¹⁰ Uo. 44/1945. A cégénydányádi körjegyző jelentése, 1945. február 15.; uo. 157/1945. A kömörői körjegyző jelentése, 1945. február 13.

⁶¹¹ Uo. 123/1945. A tiszabecsi körjegyző levele a fehérgyarmati járási főszolgabíróknak, 1945. március 11.

⁶¹² MNL SZSZBVL, IV.757. I. d. 102/1945. Az olcsvai körjegyzői hivatal panaszlevele a járás területéről történt beszolgáltatásról, 1945. február 21.

⁶¹³ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 419/1945. A közellátási miniszter levele Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye főispánjához, 1945. július 30.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

vármegye 1945 novemberében kapta meg a Közellátási Minisztériumtól.⁶¹⁴ Ezt azonban a főispán napokig nem használhatta fel kifizetésekre, mert amint a pénz megérkezett a vármegye számlájára, minisztériumi utasításra azonnal megkezdték a bankjegyek – összesen 312,7 millió pengő – felülbélyegzését.⁶¹⁵ A felülbélyegzés, azaz a pengő inflációja jelentős veszteséget okozott a vármegye költségvetésében. A Szatmár Vármegyei Gazdasági Bankban lévő „*orosz beszolgáltatás*” nevű letéti számlán lévő pénzeszeget 25%-kal csökkentette a felülbélyegzés és annak költsége.⁶¹⁶ 1945 decemberében újabb 10,6 millió pengőt kapott a vármegye, amit a „*jóvátételi sertések*” felvásárlására és élelmezésére kellett fordítania.⁶¹⁷

A beszolgáltatott termények és jószágok ellenértékének kifizetése minden esetben hatósági áron történt. Ez az ár nyomott, a valós piaci árnál alacsonyabb volt, ráadásul idővel inflálódott is. A szarvasmarha kilogrammjáért áprilisban 12 pengőt, novemberben már 1200 pengőt, a sertésért áprilisban 20 pengőt, augusztusban 50 pengőt, 1946 januárjában 20 ezer pengőt fizettek kilogrammonként.⁶¹⁸

Bár a hatósági ár az infláció miatt folyamatosan emelkedett, a fekete piac áraival nem tudott versenyezni. A pénzhiány miatt általános gyakorlat lett, hogy a kifizetések olykor akár egy évet is csúsztak. Az állam például csak 1946 tavaszán fizetett azokért a javakért, amelyeket 1945-ben szolgáltattak be, így a gazdák pénzét „megette” az időközben elszabaduló infláció. Balogh István főispán 1945 augusztusában jelezte a Közellátásügyi Minisztériumnak, hogy nem rendelkezik semmiféle forrással ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg harmadik negyedévi élelmezésére felvásárolja a terményeket és

⁶¹⁴ Uo. sz. n. A közellátási miniszter 110.218/1945. ikt. sz. levele Szatmár, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye főispánjához, 1945. november 24.

⁶¹⁵ Uo. 7. d. 1232/1945. A Szatmár Vármegyei Gazdasági Bank Rt. mátészalkai fiókintézetének levele Balogh István főispánhoz, 1945. december 18.; uo. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának levele a Szatmár Vármegyei Gazdasági Bank Rt.-hez, 1945. december 29.

⁶¹⁶ Uo. Szatmár-Bereg vármegye gazdasági felügyelőjének kimutatása a Vörös Hadsereg számára 1945. negyedik negyedévre szükséges élelmiszercikkekről, 1945. december 21.; uo. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának levele a Szatmár Vármegyei Gazdasági Bank Rt.-hez, 1945. december 29.

⁶¹⁷ Uo. 9. d. 1133/1946. A Hús- és Zsiradék hivatal mátészalkai kirendeltségének levele Balogh István főispánhoz, 1945. december 5.

⁶¹⁸ Uo. 419/1945. Faraghó Gábor közellátásügyi miniszter utasítása Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánjának, 1945. április 27.; uo. sz. n. A közellátásügyi miniszter 50.112/1945-IX. sz. körrendelete, 1945. november 27.

KOSZTYÓ GYULA

Termény (1 mázsa)	Központilag meg- határozott felvásárlási ár 1945. július (pengő)	Központilag meg- határozott felvásárlási ár 1946. január (pengő)
Búza	400	24 000
Rozs	370	24 000
Árpa	360	21 500
Zab	400	24 000
Kukorica	360	21 500
Borsó	770	30 000

7. táblázat

A Vörös Hadsereg ellátására beszolgáltatott termény
hatósági árának alakulása 1945. július és 1946. január között⁶¹⁹

vágójószágokat, de hiába kérte a szaktárcát, hogy azonnal utaljanak ki 40 millió pengőt a felvásárlások folytatására, a pénz nem érkezett meg.⁶²⁰ 1945 júniusában csak a Vásárosnaményi járásban élő gazdáknak 400 ezer pengővel tartozott az állam az első két negyedévi beszolgáltatásért.⁶²¹ A helyzet később sem javult. 1945 decemberében – csak Vásárosnaményban – a szovjetek által igénybe vett 32 ló, 52 igás ökör, 56 szarvasmarha, 14 bika, 211 borjú, 584 sertés, 400 malac, 24 szekér, 5 lószerszám, 4 lovaskocsi, valamint a Vörös Hadsereg részére beszolgáltatott 211 tonna rozs, 1800 tonna búza, 215 tonna árpa, 162 tonna zab, 12 tonna szója, 300 tonna takarmányrépa, 700 tonna takarmányszéna, 640 tonna szalma, 60 tonna dohány, 124 tonna kukorica és 128 tonna borsó árával tartoztak a lakosoknak.⁶²² Mátészalkán a hatóságok az első, második és harmadik negyedévben beszolgáltatott 4,8 tonna búza, 3,1 tonna rozs, 5,1 tonna zab, 18,6 tonna kukorica, 78,7 tonna burgonya, 4,8 tonna dinnye, 2,2 tonna alma, 0,7 tonna hagyma, 1,2

⁶¹⁹ Uo. 1488/1945. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának utasítása, 1945. november 30.; uo. 1270/1945. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának utasítása, 1946. január 2.

⁶²⁰ Uo. 1488/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. augusztus 6.

⁶²¹ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 249/1945. A vásárosnaményi járási főszolgabíró levele az alispánhoz, 1945. március 16.

⁶²² MNL SZSZBVL, V.236.c. VI. 2191/1945. Vásárosnamény vezetőjegyzőjének jelentése, 1945. december 22.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

tonna uborka és 0,8 tonna zöldség ellenértékével, több mint félmillió pengővel maradtak adósak.⁶²³ Túristvándiban a negyedik negyedévi beszolgáltatást 1946 októberében fizették ki a gazdáknak.⁶²⁴

Az 1945-ben felhalmozott tartozás és az 1946. első negyedévi felvásárlás összege – nem kis részben a hatalmas inflációnak köszönhetően – 1946 elejére már 100 milliárd pengőt tett ki.⁶²⁵ A késedelmes kifizetések és az alacsony hatósági árak miatt a lakosság mind nagyobb ellenszenvvel tekintett a beszolgáltatásra, így készleteit inkább a feketepiacon igyekezett értékesíteni, ahol a hatósági ár tízszeresét is megkaphatta a termékeiért.

1945 nyarán a kifizetések elmaradása komoly vitákat generált a Szatmár-Bereg Vármegyei Nemzeti Bizottságban is. A Csengeri Járási Nemzeti Bizottság arra kérte a vármegyei nemzeti bizottságot, hogy a jóvátételi beszolgáltatások esetében átvételkor azonnal fizessék ki a gazdáknak a jószágok árát, valamint szüntessék meg a csengeri járási gazdák fokozott igénybevételét a fuvarozásoknál. A jóvátételre beszolgáltatott állatok után járó tartozás a gazdák felé ekkor már több mint 60 millió pengő volt. Balogh István főispán a kifizetésekkel kapcsolatban elmondta, hogy jogosak az igények és ígéretet kapott arra, hogy mindenkit kárpótolnak, ugyanakkor az állandó áremelkedés miatt 1945 közepén erre nem volt lehetőség. Azzal próbálta a kedélyeket csillapítani, hogy *„[h]a országunk minden papírgyára dolgozna, akkor sem tudnánk ezt az árat megfizetni. [...] A beszolgáltatási nehézségeket, bármilyen súlyos teherként is az, viselnünk kell, mert a háborút elvesztettük.”*⁶²⁶

A fizetési gondok mellett a szállítóeszközök hiánya és a magas szállítási költségek szintén komoly dilemmát okoztak a vármegyei vezetőknek és a járási főszolgabíróknak, hiszen emiatt is jelentős késések álltak elő a beszolgáltatás teljesítésében. Balogh István főispánnak a közellátási miniszterhez írt szeptember 17-i levele szerint *„[m]eg kell állapítanom, hogy a beszol-*

⁶²³ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. Katona Károly mátészalkai jegyző kimutatása a Vörös Hadsereg részére átadott, de ki nem fizetett termékekről, 1945. október 1.; uo. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának utasítása, 1945. november 30.

⁶²⁴ MNL SZSZBVL, V.152.b. III. sz. n. Kimutatás a túristvándi gazdák által a Vörös Hadsereg számára 1945. negyedik negyedévében beszolgáltatott terményekről és állatokról, 1946. október 24.

⁶²⁵ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1412/1946. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának levele a közellátásügyi miniszterhez, 1946. február 18.

⁶²⁶ MNL SZSZBVL, XVII.62. 15. d. sz. n. A Szatmár-Bereg vármegyei nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. július 24.

KOSZTYÓ GYULA

gáztatásnál eljáró szerveket semmiféle felelősség nem terheli a beszolgáltatás késedelmessége miatt, mert az eddig ideérkezett vagonok a legrövidebb időn belül útnak indítottak. Meg kell állapítanom azt is, hogy az előírt takarmánymennyiség sem a kormánybiztos és a hatósági szervek erélytelensége, hanem a szállítási eszközök hiánya miatt nem lett eddig elszállítva.⁶²⁷ Az inflációval párhuzamosan a szállítási költségek is rohamtempóban nőttek, 1945 augusztusa és decembere között 16-szorosára, a rakodási munkák bérezése a 20-szorosára emelkedett. Csak ezek a megnövekedett költségek az 1945. negyedik negyedévi sertésbeszolgáltatásoknál 30 millió pengő többletköltséget okoztak.⁶²⁸

A Vörös Hadsereg részére történő termény- és állatbeszolgáltatás, valamint az 1945 nyarától érvényesített jóvátételi kötelezettségek következményei tragikusak voltak, s ez 1945 ősztől mind nyilvánvalóbbá vált. A főispán levélben hívta fel a közellátási miniszter figyelmét arra, hogy a beszolgáltatások drasztikusan lecsökkentették a jószágállományt, ezért ha végrehajjták az 1945. negyedik negyedévi beadást is, akkor a vármegye szarvasmarha-állománya 41%-kal, sertésállománya pedig 30%-kal fog lecsökkenni egy negyedév alatt.⁶²⁹ Egyes községekben ennél is drasztikusabb következményekkel járt a beszolgáltatás. Szamossályiban, Hermánszegen és Zajtán például a sertés- és szarvasmarhaállomány negyedévente 20%-kal csökkent, ami éves szinten 60–80%-os fogyást jelentett.⁶³⁰ „Ez azt jelenti – írta a főispán –, hogy a vármegye területén lévő mintegy 30 000 gazdaságban gazdaságonként egy tehén és két gazdaságonként egy sertés marad”.⁶³¹ A főispán szerint a terménybeadás folytatása „veszélyezteti a magyar közellátást” is. Számításai szerint a terménybeadás előírásainak levonása után 1946-ra a vármegye 168 ezer fős lakosságának ellátására mindössze 8300 tonna kenyérgabona állt rendelkezésre, ráadásul ennek 72%-a árpa volt, tehát csak 28%-a volt élelmezésre alkalmas búza. Ennek következtében a vármegye lakosaira átlagosan havi 4 kg kenyérgabona-fejadag jutott,⁶³² ami összehasonlítva az

⁶²⁷ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 820/1945. Balogh István főispán levele a közellátási miniszterhez, 1945. szeptember 17.

⁶²⁸ Uo. 1133/1946. A Hús- és Zsíradékhivatal mátészalkai kirendeltségének levele Balogh István főispánhoz, 1945. november 3.

⁶²⁹ Uo. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. november 20.

⁶³⁰ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. sz. n. A szamossályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 22.; uo. sz. n. A zajtai jegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

⁶³¹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. november 20.

⁶³² Uo.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

1940–1941. gazdasági évre vonatkozóan a nehéz testi munkát végzők fejadagjával (havi 20 kg), 80%-os csökkenést jelentett.⁶³³

A kezelhetetlenül magas jóvátételi előírást 1945 végén a vármegyei nemzeti bizottság is jelezte a közellátási miniszternek, erre azonban csak egy sablonos válasz érkezett: „*a Vörös Hadsereg ellátással kapcsolatos kivetések a vármegyék teherbíróképességének arányában történnek. Minisztériumom mindent elkövet, hogy az igazságosság és a teherbíróképesség arányában terhelje meg az egyes vármegyét*”.⁶³⁴ A Vörös Hadsereg ellátása, valamint a jóvátételi kötelezettségek terheit és a lakosság élelmezésére gyakorolt káros hatásait egyébként a magyar kormányzat többször is jelezte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak. 1946. január 23-án Kemény Ferenc moszkvai magyar nagyköveti titkár egy nagykövetségi rendezvényen közvetlenül Vorosilov marsallnak, a SZEB elnökének is megemlítette, hogy a megszállás terhei milyen kedvezőtlen hatást fejtenek ki az ország gazdasági helyzetére és a civil lakosság élelmezésére. Vorosilovot nem hatották meg a titkár szavai és közömbösen csak ennyit felelt: „*azok a gazdasági nehézségek, amelyekkel Magyarország jelenleg küzd, távolról sem hasonlíthatók azokhoz a nehézségekhez, amelyeket a Szovjetunió népének a polgárháború 4 éve alatt kellett leküzdenie. [...] Magyarországon ma nincs éhínség, csupán rossz szervezés és rossz adminisztráció van*”.⁶³⁵

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS VÁLSÁGA

A fél évtizedes hadigazdálkodás, valamint az emberéletekben és anyagi eszközökben elszenvedett 1944–1945-ös hatalmas károk következtében a magyar gazdaság teljesítőképessége 1945–1946-ban ismét az első világháború utáni alacsony szintre zuhant vissza. A második világháború befejezését követően a magyar mezőgazdaság is tragikus helyzetbe került, amit az 1945 tavaszán végrehajtott földosztás sem tudott ellensúlyozni. Ezt támasztotta alá az 1945-ös aratás is, ami az ország ellátását tekintve katasztrofális jövőképet vetített elő. Egy minisztériumi jelentés szerint az ország 1945-

⁶³³ Csöppös, 1995: 597–616.

⁶³⁴ MNL SZSZBVL, XVII.62. 15. d. sz. n. A közellátásügyi miniszter titkárának 512.561/1945. sz. leirata Szatmár-Bereg vármegye nemzeti bizottságához, 1945. október 23.

⁶³⁵ MNL OL, XIX-J-1-a. IV-178. 28. Kemény Ferenc moszkvai magyar követségi titkár feljegyzése a Vorosilov marsallal folytatott beszélgetésről, 1946. január 23.

KOSZTYÓ GYULA

1946-os gabonaszükségletének 58%-a hiányzott a rossz termés miatt.⁶³⁶ Hogy miért alakult így, annak több oka volt: a termelés megszokott rendszerének összeomlása, a mindent meghatározó igaerő- és munkaerőhiány, valamint a háborúban elpusztult és elveszett eszközök hiánya.⁶³⁷

Az iratpusztulás miatt nehéz rekonstruálni Szatmár-Bereg vármegye mezőgazdasági termelésének pontos helyzetét és az azt befolyásoló tényezőket az általunk vizsgált időszakban, 1944–1945 fordulóján. A gyér forrásadottságok ellenére azonban, ha nem is minden részletre kiterjedően, de főbb vonásaiban mégis sikerül képet alkotnunk erről.

Az 1944. őszi hadműveletek óhatatlanul akadályozták az esedékes mezőgazdasági munkák elvégzését, ami előrevetítette a várhatóan igen alacsony terméseredményeket és ebből következően várható ellátási gondokat.⁶³⁸ Bár a lehetőségek függvényében mindenütt megindult a termelés, számos helyen nem lehetett elvégezni az őszi betakarítási, talajelőkészítési és vetési munkákat. Szatmár-Beregben csak a szántóföldek 65–70%-át tették be.⁶³⁹ Kocsordon részben a visszavonulás és a szovjet bevonulás miatt kialakult közúti tumultus miatt a termés 65%-a a földeken maradt.⁶⁴⁰ Csarodán csak a szántóföldek 10%-át sikerült bevetni.⁶⁴¹ Lónyán is sokan voltak, akik egyáltalán nem tudták az őszi vetést elvégezni: „*Lónya községben mondhatni vetés egyáltalán nincsen*”.⁶⁴² Csengerben 1944 őszen a „*szokott*” vetésterület 30%-át tudták bevetni,⁶⁴³ Hermánszegen pedig az őszi szántás és vetés 40%-át tudták csak befejezni „*az átvonuló hadműveletek miatt*”.⁶⁴⁴

⁶³⁶ A Földművelésügyi Minisztérium agrárpolitikai ügyosztálya 1945 júliusában az ország 1945–1946-os kenyérgabona-szükségletét 21 millió mázsára becsülte, miközben a várható termés 9 millió mázsát tett ki. A 11–12 millió mázsás hiányt kukorica és árpa bevonása mellett külföldi behozattalal kívánták pótolni. MNL OL, XIX-J-1-a. III-47. 154–155. A Földművelésügyi Minisztérium agrárpolitikai ügyosztályának jelentése, 1945. július 31.

⁶³⁷ Romsics, 2010: 305.

⁶³⁸ Botos, 2006: 170.

⁶³⁹ Gaál, 1997: 253.

⁶⁴⁰ Szabadi, 2016b: 329. Bányai N. Zoltán kocsordi lelkész, Pótor Dániel iskolaigazgató és Szabó Endre gondnok jelentése a háborús károkról, 1944. december 31.

⁶⁴¹ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 18/1944. A csarodai körjegyző jelentése, 1944. december 5.

⁶⁴² Uo. A lónyai vezetőjegyző jelentése, 1944. november 30.

⁶⁴³ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

⁶⁴⁴ Uo. sz. n. A szamossályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 22.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A tizsakerecsenyi körjegyzőségben a szántóföld 40%-át,⁶⁴⁵ Szamostatárfalván 60%-át vetették be.⁶⁴⁶

E kedvezőtlen arányok a későbbiekben sem javultak. A szamossályi körjegyző az 1945 őszi bevetett terület nagyságát 60%-kal kevesebbre becsülte, mint az egy évvel korábban bevetett földek nagyságát.⁶⁴⁷ A csengersimai körjegyzőségben 1945 őszi a vetésterületek az 1944. őszihez képest is 50%-kal csökkentek.⁶⁴⁸ A gacsályi körjegyzőségben ez a csökkenés 30%-os volt.⁶⁴⁹ A Fehérgyarmati járás összes községében a vetésterületek 10%-át sikerült felszántani és bevetni 1944 őszi,⁶⁵⁰ 1945-ben pedig csak a földek 50%-át tudták megművelni.⁶⁵¹

Az 1945. tavaszi vetés sikeresebb volt, ekkor a gazdák a szántók nagyobb részét be tudták vetni, bár a mezőgazdasági munkák lassan folytak, és a vetőmaghiány is komoly gondot okozott. A szatmárcsekei körjegyzőségben árpából egyáltalán nem rendelkeztek vetőmaggal,⁶⁵² Fehérgyarmaton 25 tonna, Nagyaron 3,3 tonna, Kisarban pedig 2,7 tonna vetőmag hiányzott a vetés elvégzéséhez. A nagyari körjegyző szerint *„[m]ivel az elmúlt év őszi hónapjaiban az esős időjárás következtében a lakosság a vetést teljesíteni nem volt képes, viszont a beszolgáltatások következtében a lakosság a vetőmagjaitól nagy részben megváltott.”*⁶⁵³ Túrístvándiban 400, Penyigén 500, Kőmörőn 400 kataszteri hold maradt bevetetlen a vetőmaghiány miatt.⁶⁵⁴

Szintén akadályozta a termelést, hogy a fogatos gazdák folyamatosan – sokszor napokig – kötelesek voltak a szovjet katonák számára különböző szállításokat teljesíteni. Csengerben a szovjet megszállás napjaiban az ősz-

⁶⁴⁵ MNL SZSZBVL, IV.770. I. d. 1546/1944. A tizsakerecsenyi körjegyző jelentése az őszi vetés területéről, 1944. december 10.

⁶⁴⁶ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. sz. n. A szamossályi körjegyző helyzetjelentése, 1946. február 22.

⁶⁴⁷ Uo.

⁶⁴⁸ Uo. sz. n. A csengersimai körjegyző helyzetjelentése, 1946. március 5.

⁶⁴⁹ Uo. sz. n. A zajtai jegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

⁶⁵⁰ MNL SZSZBVL, IV.765. III. I. a. 315/1945. A fehérgyarmati járási főszolgabíró kimutatása a fehérgyarmati járásban elvégzett őszi vetésterületről, 1945. március 17.

⁶⁵¹ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 1/1946. Balács Béla a fehérgyarmati járási szociális titkár helyzetjelentése, 1946. február 11.

⁶⁵² MNL SZSZBVL, IV.765. III. I. a. 134/1945. A szatmárcsekei körjegyző jelentése a tavaszi mezőgazdasági munkák megindításáról, 1945. március 11.

⁶⁵³ Uo. A nagyari körjegyző jelentése, 1946. február 17.; uo. 188/1945. A fehérgyarmati főjegyző jelentése, 1945. március 5.

⁶⁵⁴ Uo. 126/1945. A kőmörői körjegyző jelentése, 1945. április 20.

KOSZTYÓ GYULA

szes lovat és ökröt lőszerszállításra vették igénybe.⁶⁵⁵ Negyven fogatot kötött le napokra a vámosatyai gabonaraktár készleteinek (60–80 tonna búza, 8 tonna rozs, 5–7 tonna borsó, 10 tonna árpa) Beregszászba történő elszállítása, miközben a lovakra égető szükség lett volna a tavaszi munkálatoknál.⁶⁵⁶ Matolcson napokig megakasztotta a tavaszi munkákat a szovjet katonai parancsnokság számára végzett kötelező fogatos munka. A helyi körjegyző szerint „*az előfogatoknak ily mértékben való elvonása a gazdasági munkák időben való elvégzését a tavaszi munkálatok megindulásakor nemcsak hátráltatják, hanem teljesen megakadályozzák*”.⁶⁵⁷

Varga Gyula alispán 1945 februárjában adatszolgáltatásra kötelezte a községi jegyzőket annak érdekében, hogy tiszta képet kapjon a mezőgazdasági munkák helyzetéről. Mint ezekből kiderült, a tavaszi munkák zavartalanul, de rendkívül lassan folytak le.⁶⁵⁸ A jelentésekben általános problémaként jelentkezett, hogy az aktuális feladatok elvégzését főként az elégtelen munka- és igaerő gátolta. A zajtai körjegyző szerint „*a termelést a fogat és az emberhiány akadályozza*” leginkább,⁶⁵⁹ míg a tisztabereki jegyző arról írt, hogy „*[a] földek megművelése az igaerőhiány és gazdasági felszerelés hiánya miatt igen nehéz*”.⁶⁶⁰ Hasonló gondról számolt be a császlói református lelkész is: „*Néhány ökor- és tehénfogat maradt, úgyhogy a mezőgazdasági munkák végzésében – fogathiány miatt – már az ősz folyamán is súlyos bajok voltak*”.⁶⁶¹

A mezőgazdaság 1945 őszén országszerte alacsony termésátlagokat produkált, az 1930-as évek átlagának mintegy kétharmadát, a termésmennyiségek pedig a harmadát-felét tették ki. 1946-ban a termésmennyiségek – a kenyérgabona, valamint az árpa és a zab kivételével – még az 1945-ös szín-

⁶⁵⁵ Szabadi, 2016b: 295. Pótor Sámuel csengeri lelkész és Béltelky Sándor gondnok jelentése a háborús károkról, 1945.

⁶⁵⁶ MNL SZSZBVL, IV.757. 4. d. 443/1945. A barabási 24/3. határőrparancsnok levele a Közellátási Minisztériumhoz és a mátészalkai közellátási felügyelőséghez, 1945. március 1.

⁶⁵⁷ MNL SZSZBVL, IV.765. III-1. 130/1945. A matolcsi körjegyző jelentése, 1945. augusztus 17.

⁶⁵⁸ Uo. 500/1945. Varga Gyula alispán utasítása, 1945. augusztus 24.; uo. 315/1945. A tisztabecsi körjegyző, 1945. május 19.

⁶⁵⁹ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A zajtai körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.

⁶⁶⁰ Uo. sz. n. A tisztabereki főjegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

⁶⁶¹ Szabadi, 2016b: 292. Filep Gusztáv császlói lelkész jelentése a háborús károkról, 1944. december 28.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

tet sem érték el.⁶⁶² Szatmár-Beregben is alacsonyabbak lettek a termésátlagok, 1945-ben csupán az országos értékek felét tették ki. Mindössze zabból tudott a vármegye az országosnál jobb termésátlagot produkálni, de azt is nagy területi különbségekkel. A Vásárosnaményi járás néhány községében például a zabtermés *„katasztrofálisan rossz volt”*.⁶⁶³ A termésátlagok 1946-ban sem javultak érdemben, az 1943-as év átlagos terméshozamainak mindössze 30%-át tudták elérni,⁶⁶⁴ ami megegyezett az országos arányokkal.⁶⁶⁵

Termény	Szatmár-Bereg (tonna/kat. hold)	Országos érték 1944-ben (tonna/kat. hold)
Búza	0,2–0,3	0,7
Árpa	0,5	0,7
Zab	0,9	0,6
Kukorica	0,5	0,9
Burgonya	2,5	4,8

8. táblázat

Terméshozamok Szatmár-Beregben 1945 őszen⁶⁶⁶

Nem kedvezett a mezőgazdaságnak az időjárás sem. 1944 őszen az esőzések hátráltatták az aktuális munkák elvégzését.⁶⁶⁷ Néhol 1945 elején is a bő csapadék okozta az egyik legnagyobb problémát. A nagyari körjegyző szerint *„[a] tavaszi munkálatokat a gazdátársadalom egyáltalán nem tudja végezni,*

⁶⁶² Romsics, 2010: 305.

⁶⁶³ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1488/1945. A vásárosnaményi járási főjegyzői hivatalban a jóvátételi terménybeszolgáltatás ellenőrzéséről felvett jegyzőkönyv, 1945. október 17.

⁶⁶⁴ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. A tisztabereki főjegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

⁶⁶⁵ MNL OL, XIX-J-1-a. III-47. 125–126. Az Agrárpolitikai Tudományos Kutató Intézetek Munkaközösségének jelentése a mezőgazdaság helyzetéről, 1946.

⁶⁶⁶ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 9. d. 1130/1945. Balogh István főispán levele a közellátásügyi miniszterhez, 1945. november 20.; Agrárcensusok, 2020.; Valkó, 2020.; Erdmann, 1992: 22.

⁶⁶⁷ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 18/1944. A csarodai körjegyző jelentése, 1944. december 5.; uo. A jándi gazdasági előljáró jelentése, 1944. november 22.; MNL SZSZBVL, IV.765. III. I. a. 134/1945. A nagyari körjegyző jelentése, 1946. február 17.

KOSZTYÓ GYULA

amennyiben az időjárás ebben teljesen megakadályozza".⁶⁶⁸ Szatmárökörítőban akkora jégverés volt, hogy a búzatermés jelentős részét tönkretette.⁶⁶⁹ A különösen hideg, nyirkos tavasz a szántás megkezdését tolta ki.⁶⁷⁰ A tiszabecsi körjegyzőséget szintén jelentős jégkár érte, ami a körjegyző szerint „*alig hagyott termést*".⁶⁷¹ A kapásnövényeket a nyári szárazság gyötörte, emiatt jelentősen meggyengültek, így év végén gyenge termést hoztak. Csengerújfaluban és környékén a kicsévelt gabona mennyiségét súlyos egérinvázió apasztotta, míg a Fehérgyarmati járásban a cséplést a rossz, esős időjárás késleltette.⁶⁷²

A körjegyzők jelentése szerint az aktuális mezőgazdasági munkák elvégzését 1944 őszen leginkább mégsem az időjárás, hanem a munkaerőhiány akadályozta, aminek több oka is volt: a háborús veszteség, a civil lakosság elhurcolása málenkij robotra, valamint a szovjet és román megszálló csapatok erőszakos fellépése. A szovjet és román katonák gyakran fizikai bántalmazásba torkolló önkényeskedései miatt a gazdák sok helyen egyszerűen nem merték elhagyni a házaikat és nem végezték el a betakarítást. A nyírvasvári körjegyző arról tájékoztatta a mátészalkai járási főszolgabírórt, hogy „*[a] lakosság már nem azon törődik, hogy a háztartásához szükséges terményeket betakarítsa, hanem a saját testi épségének a megóvását próbálja menteni. Mezei munkáról szó sem lehet. [...] A mezőgazdasági munkák teljes egészében be vannak fejezve,*⁶⁷³ *úgy, hogy szemben ezzel a körjegyzőségem lakossága még azt meg sem tudta kezdeni*".⁶⁷⁴ A nyírmeggyesi körjegyző a román katonák önkényére panaszkodott: „*Megtörtént, hogy nappal az egész család kint volt mezőgazdasági munkán s lakásuk zárva volt. A magukat önként elszállásolt román katonák a lakást fel-*

⁶⁶⁸ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 134/1945. A nagyari körjegyző jelentése, 1945. március 10.

⁶⁶⁹ MNL SZSZBVL, XVII.122. 21. d. Jegyzőkönyv a szatmárökörítói nemzeti bizottság üléséről, 1945. május 26.

⁶⁷⁰ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 108/1945. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. március 19.

⁶⁷¹ MNL SZSZBVL, IV.765. XII. 123/1945. A tiszabecsi körjegyző levele a fehérgyarmati járási főszolgabíróhoz, 1945. március 11.

⁶⁷² MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. 1002/1945. A csengerújfalui körjegyző helyzetjelentése, 1945. szeptember 12.

⁶⁷³ A nyírvasvári körjegyző ezt a szomszéd körjegyzőségekre értette.

⁶⁷⁴ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6177/1944. A nyírvasvári körjegyző helyzetjelentése, 1944. november 28.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

törték s ott garázdálkodtak".⁶⁷⁵ A csengeri református lelkész is a katonai átvonulással magyarázta, hogy „[a] gazdák abbahagyták az őszi betakarítás munkáját. Tengeri, napraforgó, burgonya, répa stb. a mezőn maradtak”.⁶⁷⁶

A korábbi katonai behívások és a hadifogság mellett a maradék lakosság málenkij robotra hurcolása is nagyban hozzájárult a kezelhetetlenné váló munkaerőhiányhoz. A legújabb kutatások szerint a Szatmár-Beregből elhurcoltak száma mintegy négyezer főre tehető.⁶⁷⁷ A források szerint Fehérgyarmatról 128, Tiszabecsről 130, Milotáról 110, Uszkáról pedig 40 személyt hurcoltak el szovjet kényszermunkára,⁶⁷⁸ ez Milotán például a férfi munkaerő 80%-át jelentette.⁶⁷⁹ Ugyanakkor sok hadifogoly – Tisztaberekről például 50, Zajtáról 60 személy – még 1946 tavaszára sem tért haza.⁶⁸⁰ Mindezek következtében községenként olykor száznál is több munkabíró férfi hiányzott az ekék és szekerek mögül.

A főispán folyamatosan jelezte a Közellátási Minisztériumnak, hogy „nagy munkaerőhiány van”.⁶⁸¹ A vármegye vezetője 3800 főre tette azon 18–50 év közötti férfiak számát, akiket a Vörös Hadsereg elhurcolt a vármegyéből. A hiányzó munkáskezeket más, a szovjet elhurcolás által kevésbé érintett területekről érkező munkásokkal igyekeztek pótolni, akik „munkabérüket” élelmiszerben kapták.⁶⁸² Ez azonban nem bizonyult hatékony megoldásnak, így a körjegyzők folyamatosan a helyiek elhurcolása miatt előállt munkaerőhiányra panaszkodtak. „Körjegyzőségem mindhárom községében a 18-50 éves férfi munkaerőt a megszálló hatóságok munkaszolgálatra vitték” – írta a csarodai körjegyző,⁶⁸³ míg a tiszabecsi körjegyző szerint „[a] munkateljesítmény el-

⁶⁷⁵ MNL SZSZBVL, IV.766. VIII. 2148/1944. A nyírmeggyesi körjegyző levele a mátészalkai járási fősolgabíróhoz, 1944. november 25.

⁶⁷⁶ Szabadi, 2016b: 294. Pótor Sámuel csengeri lelkész és Béltelky Sándor gondnok jelentése a háborús károkról, 1945.

⁶⁷⁷ Galambos-Kujbusné, 2017: 439–440.

⁶⁷⁸ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 108/1945. A fehérgyarmati járási fősolgabíró jelentése, 1945. március 20.; uo. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. március 19.

⁶⁷⁹ Szabadi, 2016b: 346. Kovács Jenő milotai lelkész jelentése a háborús károkról, 1945. június 16.

⁶⁸⁰ MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. A tisztabereki főjegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.; MNL SZSZBVL, IV.763. 1. d. A zajtai jegyző helyzetjelentése, 1946. február 19.

⁶⁸¹ MNL SZSZBVL, IV.751.c. 8. d. 564/1945. Szatmár-Bereg vármegye főispánjának levele a közellátási miniszterhez, 1945. augusztus 4.

⁶⁸² Uo.

⁶⁸³ MNL SZSZBVL, IV.770. 4. d. 18/1944. A csarodai körjegyző jelentése, 1944. december 5.

KOSZTYÓ GYULA

bírálásánál nem lehet [...] figyelmen kívül hagyni, hogy a községek férfi lakosságát 18-50-ig elhurcolták az oroszok".⁶⁸⁴ Nem oldotta meg a munkaerőhiányt az sem, hogy az anyagihiány miatt munka nélkül maradt falusi kisiparosok (cipészek, asztalosok, kovácsok) napszámosként a mezőgazdaságban próbáltak szerencsét.⁶⁸⁵

A munkaerő elégtelensége – mint a termelést leginkább akadályozó tényező – egész évben folyamatosan napirenden lévő kérdés maradt. „A rendelkezésre álló munkaerőkben a rendkívüli viszonyok folytán hiányok mutatkoznak” – írta például a nábrádi körjegyző.⁶⁸⁶ Az elegendő munkáskéz hiánya nyomán felértékelődött a nők és a gyerekek munkaereje. „A munka teljes erővel folyik, a nők is dolgoznak, szántanak” – jelentette áprilisban a tiszabecsi körjegyző.⁶⁸⁷ Tarpán 1945 végén a mezőgazdasági alkalmi munkából élő dolgozóknak csak 25%-át tették ki a férfiak (279 fő), 60%-át a nők (678 fő) és 15%-át a gyerekek (174 fő) jelentették, ami jól szemlélteti, hogyan változott meg a munkaerő összetétele a szovjet elhurcolások hatására.⁶⁸⁸

A községi jegyzők jelentései szerint az alacsony produktivitás második legfőbb oka az igaerő- és az eszközhiány volt. Az ország állatállományának (szarvasmarha-, ló-, sertés- és juhállomány) jelentős része, 44–80%-a elpusztult vagy elveszett a háborúban.⁶⁸⁹ A front átvonulása során jelentős veszteségek érték a községek igavonó-, főleg lóállományát, valamint felszerelését. Szatmár-Bereg vármegyében a be- és átvonuló szovjet katonák 5422 lovat, 2462 szekeret, 4480 lófelszerelést és három traktort raboltak el a lakosságtól.⁶⁹⁰ Ráadásul a zsidók és az elmenekült lakosság után maradt, jelentős számú igavonó állat (olykor több száz darab községenként) a legtöbb esetben gazdátlan volt. Ezeket a jószágokat az utasításoknak megfelelően a helyi hatóságok összeírták, majd összegyűjtve a járási székhelyekre hajtották és átadták a szovjet katonai parancsnokságoknak. Eze-

⁶⁸⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 108/1945. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. április 9.

⁶⁸⁵ Uo. I. d. 1390/1945. A gacsályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 20.

⁶⁸⁶ Uo. III. 315/1945. A nábrádi körjegyző jelentése, 1945. március 21.

⁶⁸⁷ Uo. III. 1. a. 108/1945. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. április 9.

⁶⁸⁸ MNL SZSZBVL, V.231.c. X. 40/1945. Tarpa község elöljárójának kimutatása a mezőgazdasági munkásokról, 1946. január 30.

⁶⁸⁹ Romsics, 2010: 270.

⁶⁹⁰ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. 1. d. Balogh István közellátási kormánybiztos kimutatása a Vörös Hadsereg bevonulása óta okozott károkról, 1945. október 17.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

ket a lovakat azután a legtöbb esetben az átvonuló szovjet és román csapatok kapták meg.

A vármegye lóállománya a háborús események idején tulajdonképpen szabad prédává vált. Csak Ópályiból a magyar, a német és a román katonaság 111 lovat vitt magával, a győrteleki körjegyzőségből 115-öt, a hodászból 151-et, míg a nyírmeggyesiből 124-et.⁶⁹¹ A szamosszegi körjegyzőség aztán 152 „hátrahagyott” lovat adott át a mátészalkai szovjet katonai parancsnokságnak, Mátészalka pedig 112-t.⁶⁹² „Egy ménlova beszállítás közben orosz katonák elvették”, írta a szamossályi körjegyző.⁶⁹³ Ezeknek a lovaknak a hadicélokra történő átengedésével a mezőgazdaságot sújtó igaerőhiány még tovább súlyosbodott, emellett a kötelező munkára kirendelt fogatok is apasztották a rendelkezésre álló igaerő mértékét.

Mindezek következtében folyamatos volt az igaeszközök hiánya. A korabeli jegyzői adatszolgáltatás szerint Szatmárcsékén 32, Jánkon 50, Majtison 25, Darnón 15, Tiszabecsen 50, Uszkán 25, Nagyarban pedig 15 pár igaerő hiányzott a mezőgazdasági munkák végzésénél.⁶⁹⁴ A fegyvergyártási járási főszolgabíró 324 pár, azaz 648 lóra tette a járás területén hiányzó igaerőt.⁶⁹⁵ Az igavonó állatok számának visszaesése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a gazdák kevesebb földet tudtak megművelni 1944 őszén és 1945 tavaszán.⁶⁹⁶ A gazdatársadalom ugyanakkor a „kölcsonös megsegítés alapján” – lehetőségei szerint – igyekezett egymást támogatni és arra törekedett, hogy megosszák egymás között a rendelkezésre álló igaerőt.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6111/1944. Ópályi község előjárójának kimutatása a lakosságtól a magyar, német, orosz és román csapatok által elvitt jószágokról és járművekről, 1944. november 23.; uo. A nyírmeggyesi községi előjáró kimutatása a lakosságtól a magyar, német, orosz és román csapatok által elvitt jószágokról és járművekről, 1944. november 24.; uo. sz. n. A győrteleki körjegyző kimutatása az elmenekült egyének visszamaradt jószágairól és járműveiről, 1944. december 28.

⁶⁹² Uo. sz. n. A mátészalkai vezetőjegyző kimutatása az elmenekült egyének visszamaradt jószágairól és járműveiről, 1944. december 28.

⁶⁹³ Uo. 2746/1944. A szamosszegi körjegyző kimutatása az elmenekült egyének visszamaradt jószágairól és járműveiről, 1944. december 25.

⁶⁹⁴ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 137/1945. A szatmárcségei jegyző jelentése, 1945. március 17.; uo. 185/1945. A jánki körjegyző jelentése, 1945. március 17.; uo. 108/1945. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. március 19.

⁶⁹⁵ Uo. 108/1945. A fegyvergyártási járási főszolgabíró jelentése, 1945. március 20.

⁶⁹⁶ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6317/1944. Kocsord nagyközség jegyzőjének levele az elhagyott mezőgazdasági ingatlanokról, 1945. január 2.

⁶⁹⁷ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 134/1945. A nagyari körjegyző jelentése, 1945. május 19.

KOSZTYÓ GYULA

A háborús pusztítás tovább szűkítette a magyar mezőgazdaság amúgy sem túlságosan magas gépesítettségét. A háborús harcok és a mozgatható értékek német és nyilas kiszállítása, valamint a bevonuló szovjet és román csapatok rekvirálásai következtében az 1938-as nemzeti jövedelem több mint ötszöröse, a nemzeti vagyonnak pedig mintegy 40%-a pusztult el.⁶⁹⁸ A mezőgazdasági eszközök Szatmár-Beregben is megszenvedték a harci eseményeket. Ahol maradt is néhány traktor a front átvonulása után, ott az üzemanyagellátás és alkatrész-utánpótlás okozott gondot a gazdáknak. A tiszabecsi körjegyző azt jelentette az alispánnak, hogy „[v]an traktor, de már nincs hozzá üzemanyag”,⁶⁹⁹ míg a szatmárcsekei vezetőjegyző arra panaszkodott, hogy a „[t]raktorok részére petróleumot beszerezni nem tudunk”, majd ehhez még hozzátette: a „gépalkatrészeket, melyek a traktorokhoz szükségesek, a traktor tulajdonosok nem tudják beszerezni, de nem tudja beszerezni az előljáróság sem”.⁷⁰⁰

Az elhurcolt zsidók és az elmenekült lakosság után tucatszám maradtak hátra mezőgazdasági eszközök, ingóságok és szekerek. Utóbbiak egy részét magukkal vitték az elvonuló német csapatok, a maradékot pedig a terület birtokba vevő szovjet és román csapatok kapták meg használatra a szovjet katonai parancsnokságoktól. Csak Mátészalkáról 24 szekeret vittek el a német alakulatok,⁷⁰¹ míg az olcsvai körjegyzőségből 12, a kántorjánosiból 32, a szamoszegiből pedig 54 szekeret az átvonuló Vörös Hadsereg vitt magával.⁷⁰² Mindez tovább növelte a műveléshez szükséges eszközök hiányát. Mint a nyírmeggyesi körjegyző írta: „[e]gyes gazdaságok [...] a szekerhiány miatt teljesen megbénultak”.⁷⁰³ Hasonló jelentést tett a kocsordi körjegyző is: „az ingatlanokhoz mezőgazdasági felszerelés nem maradt [...] a hiánya a művelés folytonosságát teljesen megakadályozza”.⁷⁰⁴

⁶⁹⁸ Romsics, 2010: 269.

⁶⁹⁹ MNL SZSZBVL, IV.765. III. 1. a. 108/1945. A tiszabecsi körjegyző jelentése, 1945. május 19.

⁷⁰⁰ Uo. 137/1945. A szatmárcsekei körjegyző jelentése, 1945. március 11.

⁷⁰¹ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6111/1944. Kimutatás a magyar, német, orosz és román csapatok által a mátészalkai lakosságtól elvitt jószágokról és járművekről, 1944. november 22.

⁷⁰² Uo. 2746/1944. A szamoszegi körjegyző kimutatása, 1944. december 25.; uo. 6319/1944. Az olcsvai körjegyző kimutatása, 1944. december 25.; uo. A kántorjános körjegyző kimutatása, 1944. december 29.

⁷⁰³ MNL SZSZBVL, V.180.b. 3. k. A nyírmeggyesi község képviselő-testületének rendkívüli közgyűlése, 1945. január 21.

⁷⁰⁴ MNL SZSZBVL, IV.767. XII. 6317/1944. A kocsordi jegyző levele az elhagyott mezőgazdasági ingatlanokról, 1945. január 2.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A háborús pusztítás, a megterhelő beszolgáltatás, az igaerő-, az eszköz- és a munkaerőhiány, valamint a kedvezőtlen időjárási körülmények együttes hatásának következménye volt, hogy a termés 1945-ben sehol nem érte el még a közepes hozamot sem. A termésátlagok Szatmár-Beregben az országos érték csupán felét tették ki, az össz mennyiség pedig a legtöbb helyen sem a vetőmag-, sem a háztartási szükségleteket nem fedezte. Ezt számos községi jelentés is megerősítette. A csengeri jegyző szerint „[a]z idei gyenge termés a termelők szükségletét sem fedezi”, ugyancsak ő jelezte a főispánnak, hogy a búzatermés a lakossági igények 30%-ára sem elegendő.⁷⁰⁵ A pátyodi körjegyző szerint „[a] cséplési eredmény igen gyenge, ennél fogva a lakosság igen nagy százaléka kenyérlisztben ellátatlan”.⁷⁰⁶ Nem tudott biztató képet felvázolni a gacsályi körjegyző sem: „kalászos termésből, tekintettel az őszi kevés vetésre, nem lesz annyi, ami a jegyzőség beszolgáltatási, vetési és ételmezési szükségletét fedezze, és vetőmagja sokaknak nincsen”.⁷⁰⁷ Ilyen körülmények között a Közellátási Minisztérium nem számíthatott arra, hogy a lakossági ellátásban jelentkező hiányokat egy esetleges jó termés segítségével gyorsan ellentételezni tudja. Sőt, a gyenge termés miatt a kenyérgabona ára még inkább emelkedni kezdett, ami újabb kihívás elé állította a minisztériumot éppúgy, mint a helyi közigazgatási szerveket.

A várható gondok helyben is jól láthatók voltak. A győrteleki református lelkész már 1945. január közepén igen pesszimista képet festett a várható következményekről. Mint írta, „sok kár származott abból, hogy az átvonulás zavarái és rémületei következtében abbamaradtak a betakarítási mezei munkák. Igen sok tengeri töretlen, burgonya, répa szedetlen, s napraforgó csépeletlen maradt, s a későbbi fagyos időkben hordták be, ami megmaradt. Őszi vetés alig van a község határában, s aggódva néz mindenki a jövő gazdasági év elé annyival inkább, mivel a folytonos rekivirálás következtében jószág sem lesz, amivel a tavaszi munkákat elvégezzék, s az őszi vetéshiányt pótolják”.⁷⁰⁸ Az események aztán valóban őt igazolták. Az 1944-es harcok miatti nehézségek, a vetőmag-, eszköz- és emberhiány, a kormány közellátási érdekekre hivatkozó szüntelen nyomásgyakorlása, valamint a

⁷⁰⁵ MNL SZSZBVL, IV.763. I. d. 1390/1945. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 24.; uo. A csengeri főjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 13;

⁷⁰⁶ Uo. A pátyodi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. augusztus 28.

⁷⁰⁷ Uo. A gacsályi körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1945. szeptember 20.

⁷⁰⁸ Szabadi, 2016b: 311. Kósa Zsigmond győrteleki lelkész jelentése a háborús károkrol, 1945. január 10.

KOSZTYÓ GYULA

megszálló csapatok ellátásának kötelezettsége, amit 1945 nyarától tovább terhelt a Szovjetunióval szembeni jóvátételi kötelezettség, mind oda hatottak, hogy a mezőgazdasági termelés helyzete 1945 végére sem konszolidálódott. Ráadásul az 1945. őszi vetés olyan rossz lett, hogy a lakosság önfenntartása ismét veszélybe került. Padetzky Károly kömörői körjegyző 1946 áprilisában drámai hangú jelentésben foglalta össze tapasztalatait. Mint írta, az „1945. évi búza vetés 80%-os kárt szenvedett, igen sok gazda így kénytelen volt vetését kiszántani. Igavonó hiánya is igen észlelhető, sok birtokos 1-1,5 növedék marháival végzi munkálatokat. Hiányos a tavaszi magellátás is. A községi termelési bizottság feladatát nem képes ellátni, [a] termelési bizottság tagjai is napfeljöttétől nyugtáig el vannak foglalva maga gazdasági munkájával, tehát a közért már ideje nincs foglalkozni. [...] Jóság állomány már csak a legszükségesebbre szorul, jóság felesleg már nincs. A lakoságnak hiányos a kenyértápláléka, már mondható, hogy a magot termelő gazdáknak búzája nincs, kenyere a tengeri kenyér, ez pedig elkeseredést hoz.”⁷⁰⁹

A földosztás folyamata⁷¹⁰ és az ezzel járó, sokszor elhúzódó és bürokratikus munkálatok sem segítették a földek gyors és időbeni megművelését. 1945. március 18-án jelent meg a „nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló 600/1945. számú kormányrendelet, mely alapvetően megváltoztatta a föld- és tulajdonviszonyokat Magyarországon. A rendelkezés a nincstelen és törpebirtokos parasztság gazdasági-politikai igényeit volt hivatott kiszolgálni. A földosztás azon alapult, hogy „a föld azé, aki megműveli”, vagyis minden földigénylőt megpróbáltak parcellákhoz juttatni. Nem véletlen, hogy a kormányrendelet végrehajtása a Tiszántúlon kezdődött meg. A hamarabb befejeződő harci cselekményeken túl ennek az is oka volt, hogy ezen a tájon tradicionálisan magas volt a földnélküliek aránya.⁷¹¹

⁷⁰⁹ MNL SZSZBVL, V.152.b. III. 572/1946. A kömörői körjegyző gazdasági helyzetjelentése, 1946. április 16.

⁷¹⁰ Olyan szakmunka, amely a Szatmár-Bereg vármegyei földosztást szisztematikus forrásfeltárás nyomán dolgozza fel, mindmáig nem készült. Pedig iratanyag bőségesen rendelkezésre áll az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárban: csak a Szatmár-Bereg Vármegyei Földhivatal iratai (MNL SZSZBVL, XXIV.202.) közel félszáz dobozt tesznek ki, s minden községre külön-külön is tartalmaz információkat a földosztás folyamatáról és eredményeiről. E közel félszáz doboz feldolgozását, kutatását jelenleg is végzem, s eredményeimet hamarosan önálló tanulmányként fogom közzétenni.

⁷¹¹ Kaposi, 2002: 331.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Március folyamán mindenhol megalakultak a földigénylő bizottságok, majd április elején létrejött a Szatmár-Bereg Vármegyei Földbirtokrendező Tanács, amelyhez a kormány a kommunista Gyenes Antalt jelölte ki miniszteri biztosként.⁷¹² A földosztás 104 községet, a települések 39,6%-át érintette a vármegyében, és 112 444 kat. holdat, a megye területének 30,6%-át vették igénybe, ami az alföldi megyék között a második legmagasabb arányt jelentette. Összesen 19 310 fő részesült juttatásban.⁷¹³ Olcsva, Olcsvaapáti, Rápolt, Méhtelek, Tivadar, Zajta és Szamoskér teljesen kimaradt a földosztásból, mivel ott nem volt igénybe vehető terület.

A kiosztott föld 72%-át magánszemélyek kapták. A földek 0,01%-a állami tulajdonba, míg 10,4%-a községi kezelésbe került. Egyházak, telepítések és házhelyek céljára 6,19%-ot különítettek el. Az erdőterületek 11,4%-a lett állami tulajdonú.⁷¹⁴ A magánszemélyek részére történő juttatás átlagosan 3 kat. holdat tett ki,⁷¹⁵ ami megegyezett az országos arányokkal.⁷¹⁶ Volt azonban a vármegyén belül olyan rész, ahol még ennél is kevesebb jutott. Mátészalkán 811 földművesnek 2195 kat. holdat osztottak ki, ami átlagosan 2,7 kat. holdat jelentett.⁷¹⁷ Vásárosnaményban ez az érték 2 kat. hold volt személyenként.⁷¹⁸

A földosztás időzítése nem mindenütt volt megfelelő. A Fehérgyarmati járásban például a földet szerző nincstelenek és gazdasági cselédek 1945. április végén kapták meg a részükre jutott termőföldet. E földek csekély részében volt őszi vetés, a nagyobb részük elhanyagolt állapotú volt, ezért az új tulajdonosoknak nem volt mit betakarítaniuk, s minden talajelőkészítési és vetési munkát 1945 őszen kellett elvégezniük, amit részben az igaerőhiány, részben pedig a kedvezőtlen időjárás miatt nem tudtak időben befejezni. Emiatt a termés nem fedezte a szükségleteiket, ami azt eredményezte, hogy az új földtulajdonosok nagyobb része az ellátatlanok közé került.⁷¹⁹

A földosztás gyakorlatilag 1945 végére, ténylegesen azonban csak 1947-re fejeződött be Szatmár-Beregben. A korábbi nagybirtok-túlsúllyal szem-

⁷¹² Dikán, 1993: 448.

⁷¹³ Konczné, 2001: 37.

⁷¹⁴ Dikán, 1993: 449.

⁷¹⁵ Uo.

⁷¹⁶ Tar, 1988: 32.

⁷¹⁷ Kárpáti-Farkas, 1985: 28.

⁷¹⁸ Gyarmathy, 1978: 260.

⁷¹⁹ MNL SZSZBVL, XXIV.1008. I. d. 1/1946. Balács Béla a fehérgyarmati járási szociális titkár helyzetjelentése, 1946. február 11.

KOSZTYÓ GYULA

ben a vármegye mezőgazdasági struktúrája a folyamat végére markánsan átalakult és kisüzemivé lett, mivel többségbe kerültek a kisebb birtokokkal rendelkező földtulajdonosok. Szabolcs és Szatmár-Bereg vármegyékben a juttatásban részesülők 84%-a 10 kat. holdnál kevesebb földterülettel rendelkezett.⁷²⁰ A földosztás révén létrejött új törpegazdaságok főként önellátásra termeltek, ennek következtében a belső piac kínálata a háború előtti helyzethez képest visszaesett, s a városi népesség igen komoly mezőgazdasági áruhiánnyal szembesült az 1940-es évek második felében.⁷²¹ Ráadásul a frissen megkapott földek megművelése is sok nehézséggel indult. Ahogy a tavaszi fagy felengedett, megindult a föld megmunkálása, ami a megfelelő eszközökkel és kellő szaktudással nem rendelkező, volt nincstelenekből és cselédekből lett gazdáknak komoly kihívást jelentett. Akadtak közöttük, akik egyetlen tehenüket fogták be az eke elé, mások régi faekével hasították fel a földet, megint mások pedig jobb híján saját maguk álltak az eke elé. Olyan is volt, aki keservesen, kézi ásóval és kapával fogott hozzá földje megműveléséhez.⁷²² Elegendő forgótőke hiányában a vetőmag beszerzése is akadályt jelentett. Mindezek nyomán gyorsan bebizonyosodott, hogy a földosztás önmagában nem oldja meg a magyar mezőgazdaság háború utáni helyreállításának gondjait, sőt inkább növeli azokat. De rövidesen az is világossá vált, hogy a földosztás mögött nem gazdasági, hanem politikai megfontolások álltak, és a szovjet megszállás árnyékában kiépülő új hatalom egészen más jövőképet szán a mezőgazdaságnak, mint ahogyan az addig működött.

Összegzés

A front átvonulása után rövid időn belül kialakultak az új közigazgatási határok. Helyreállt Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye közigazgatása, majd 1945 nyarán megszerveződött Szatmár-Bereg vármegye. Munkám első részében – eddig érintetlen levéltári források segítségével – a Vörös Hadsereg átvonulásának időszakára, majd az azt követő egy évre vonatkozóan a vármegye közbiztonságának, közellátásának helyzetét, az azok minőségét befolyásoló tényezőket mutattam be.

⁷²⁰ Horváth, 1967: 136.

⁷²¹ Kaposi, 2002: 334.

⁷²² Horváth, 1967: 137.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A megszálló szovjet hatalom Szatmár-Bereg vármegyében sem változtatta meg a közigazgatás rendszerét, sőt katonai érdekei, főként a megszálló hadsereg ellátása miatt igyekezett azt mielőbb működőképessé tenni. Mivel a német–magyar csapatok távozásával párhuzamosan a régi közigazgatási tisztviselők jelentős része is elmenekült, gyakorlatilag már a frontátvonulással egy időben megszerveződtek a helyi nemzeti bizottságok, melyek legsürgetőbb feladata – az ország többi részéhez hasonlóan – itt is a gazdaság állapotának felmérése és a termelés beindítása volt. Az általam vizsgált időszakban a vármegyében megkezdték munkájukat az igazoló bizottságok is, melyek Szatmár-Bereg vármegyei tevékenységét – a rendelkezésre álló összesítések alapján – nyugodtan tekinthetjük formalitásnak, mivel az eljárás alá vont személyek 95%-át elsőre igazolták, így nem kellett állásukat elhagyniuk.

Mind a nemzeti bizottságok, mind pedig az igazoló bizottságok munkáját alapvetően a szovjet megszállás kezdetétől szerveződő politikai pártok akarata, s a közöttük lévő erőviszonyok határozták meg. Kétségtelen ugyanakkor, hogy azok a pártok előnyösebb helyzetből indultak, melyeknek még a háború előtti időszakból megvoltak a működési-szervezési tapasztalatai és a társadalmi bázisa. Nem véletlen, hogy ebben a korai periódusban a szociális érdekek mentén ügyesen politizáló Szociáldemokrata Párt kezébe került a legtöbb vármegyei közigazgatási pozíció, míg a községekben a birtokos parasztság érdekeit hangoztató Független Kisgazdapárt befolyása lett megkérdőjelezhetetlen. A Magyar Kommunista Párt – mint új politikai erő – 1945 első felében leginkább még a helyi szervezeteinek kiépítésével, valamint azzal foglalkozott, hogy a nemzeti bizottságokban és az igazoló bizottságokban betöltött pozíciói segítségével növelje befolyását.

Szatmár-Bereg vármegye szovjet megszállásáról elmondható, hogy főbb vonásaiban a többi vármegyéhez hasonló módon zajlott. A Vörös Hadsereg megjelenésével itt is huzamosabb időre megszűnt az élet- és vagyonbiztonság. Az 1944–1952 közötti halotti anyakönyvek tanúsága szerint a vármegyében zajló harcok során 27 civil vesztette életét, majd a megszállás első évében még 32 személy vált a háború további áldozatává. Utóbbiak közül 8 főt ítélet nélkül felakasztottak vagy főbe lőttek a szovjetek, 4 főt a halotti anyakönyvi bejegyzések eltűntként rögzítettek, ők feltételezhetően szintén a szovjet katonák áldozatai lehettek, míg 20 személy – köztük számos gyerek – a fel nem robbant kézigránátok, aknák áldozatává vált.

A front átvonulása idején, majd a megszállás kezdeti időszakában többnyire részeg szovjet és román katonák rendszeresen fosztogattak és erő-

KOSZTYÓ GYULA

szakoskodtak a lakossággal, s gyakran előfordult a nemi erőszak is. A régi rendvédelem megszűnt, az újonnan létrehozott – nagyjából felelőtlen – polgárőrség és az akkor szerveződő, gyakran tapasztalatlan és szintén felelőtlen újoncokból álló rendőrség nem tudta hatékonyan megvédeni a lakosságot és a vagyontárgyakat a nem egyszer parancsnokaikkal együtt fosztogató szovjet és román megszállóktól. Többnyire nem is mertek szembeállni a fegyveres katonákkal, így a köz- és vagyonszorongás minősége kifejezetten a járásai szovjet katonai parancsnokok hozzáállásától függött, akik – mint a tanulmányban említett nyírvasvári példa is mutatja – a legtöbb esetben nem foglalkoztak érdemben a szovjet katonák túlkapásaival. A lakosság megfélemlítése 1944–1945 fordulóján volt a legintenzívebb, s a közbiztonság érezhető konszolidációja csak 1945 tavaszától indult meg.

Mindeközben a közellátás 1945 végére Szatmár-Beregben is fokozatosan összeomlott. A fejadagok 1945-ben drámaian, 80%-kal csökkentek 1941-hez képest, ráadásul az alapvető élelmiszerekből – köztük a lisztből – nem is jutott mindenkinek. A vármegye lakosságának több mint 20%-a folyamatosan liszthiánytól szenvedett, miközben egy-egy településen ez az arány akár a 60%-ot is elérhette. Az élelmiszerek mellett hiány volt ruházati cikkekből és cipőből is, ami nem csekély mértékben a megszálló katonák fosztogatásának következménye volt. 1945 végén Szatmár-Bereg népességének 64,7%-a ruha-, 65%-a pedig cipőhiánnyal küzdött. A háborús események és a megszállás következtében a szabadkereskedelem gyakorlatilag összeomlott. A megyében 1946 nyaráig folyamatos volt az áruhiány, amit részben a háborús pusztítás miatti katasztrofális közlekedési viszonyok okoztak. Ráadásul a szabadkereskedelem helyett az áru a virágzó feketepiacon cserélt gazdát, ami kontraproduktív módon tovább fűtötte az amúgy is elszabadult inflációt. Ilyen körülmények között az emberek a létfenntartásukhoz szükséges élelmet szinte kizárólag cserekereskedelem útján tudták beszerezni, feltéve, hogy rendelkeztek „értékesnek” számító áruval, ami többnyire más élelmiszereket vagy ruhát jelentett.

A határ mentén élők a helyzetükön csempészet útján is próbáltak javítani, amit azonban a hatóságok minden lehetséges módon igyekeztek megakadályozni. A civilekkel szembeni fellépés viszonylag hatékonyan érvényesült, a szovjet katonai alakulatok nyílt vagy rejtett gabona- és élelmiszer-kiszállításaival szemben azonban hatástalannak bizonyult. Az önkényes szovjet gabona-kiszállításokat és a jószágok tömeges elhajtását ugyanis eszközök hiányában a magyar hatóságok nem tudták megakadályozni, így mindezt a lakossággal együtt kénytelenek voltak tehetetlenül végignézni.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A közellátás legnagyobb gondját – a rendkívül vontatottan, és akkor is csak részlegesen helyreálló közlekedési kapcsolatokon túl – az egyébként is elégtelen élelmiszerkészletek drasztikus csökkenése okozta. Ez főként a német és szovjet katonai átvonulások során lezajlott nagymérvű fosztogatások, a szovjet katonai parancsnokságok és a megszálló csapatok ellátási kötelezettsége és a szovjetek különböző, határon túli kiszállításai, valamint a mezőgazdaság 1944. őszi és 1945. tavaszi katasztrófális terméseredményeinek következménye volt, amit tovább rontott az 1945 nyarától belépő jóvátételi kötelezettség teljesítése. Ezek önmagukban is elégségesek lettek volna az élelmiszerellátás zavarainak kiváltásához, de együttes érvényesülésük gyakorlatilag megbénította a vármegye gazdasági életét. Az okok egymásra rakódtak. A katonai rablások megfosztották a hagyományos paraszti társadalmat termelőeszközei jelentős részétől, ez községenként több száz-ezer pengős – mai értéken kifejezve több tízmillió forintos – közvetlen kárt okozott. Az ennek nyomán előállt igaerő- és eszközhiány azonnal megjelent a mezőgazdasági termelésben, hiszen eszközök hiányában az aktuális mezőgazdasági munkákat sem lehetett elvégezni, nem beszélve arról, hogy az élő munkaerő is hiányzott, nemcsak a még katonai szolgálatot teljesítők miatt, hanem azért is, mert a szovjetek több ezer szatmári férfit hurcoltak el málenkij robotra. A munkaerő és az eszközök hiánya alacsonyabb terméseredményt hozott, emiatt 1945-ben Szatmár-Beregben nagyságrendileg 30%-kal kevesebb gabona termett, mint 1944-ben, ezért nyilvánvalóan kevesebbet lehetett a lakosság közellátására fordítani. Ráadásul a Vörös Hadsereg által követelt állat beszolgáltatások, a szállítási kötelezettségek és a továbbra is napirenden lévő fosztogatások tovább növelték az igaerőhiányt és a közellátási gondokat. 1944 nyarához képest 1945 nyarára a szarvasmarha-állomány 32%-kal, a sertésé 64%-kal, míg a baromfié 60%-kal csökkent Szatmár-Beregben, ami összességében azt jelentette, hogy a vármegye teljes állatállománya 1945 végére 64%-kal volt kevesebb, mint a vármegyében zajló katonai műveleteket megelőzően.

Mindezek együttesen, egymás hatását felerősítve okozták, hogy a lakosság számára az 1945–1946-os tél elviselhetetlen, jószerivel éhínség közeli állapotokat teremtett Szatmár-Bereg vármegyében.

Források és szakirodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

XIX-J-1-a. Az államigazgatás felsőbb szervei. Külügyminisztérium. A Béke-előkészítő Osztály iratai (1945–1951)

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza (MNL SZSZBVL)

IV.751.c. Szatmár, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e., Szatmár-Bereg vármegyék és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú város főispánjának iratai. Közellátási kormánybiztosi iratok (1945–1949)

IV.754. Szatmár, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e., Szatmár-Bereg Vármegyék Törvényhatósági Közigazgatási Bizottságának iratai (1879–1949)

IV.757. Szatmár, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e., Szatmár-Bereg megye alispánjának iratai (1872–1950)

IV.763. Csengeri járás főjegyzőjének iratai (1945–1949)

IV.765. Fehérgyarmati járás főjegyzőjének iratai (1945–1950)

IV.766. Mátészalkai járás főszolgabírójának iratai (1870–1944)

IV.767. Mátészalkai járás főjegyzőjének iratai (1945–1950)

IV.770. Vásárosnaményi járás főjegyzőjének iratai (1945–1949)

V.152.b. Kömörői körjegyzőség (Penyige, Túristvándi) iratai. A kömörői önkormányzat iratai (1937–1950)

V.159.c. Mátészalka nagyközség iratai. Közigazgatási iratok (1866–1950)

V.180.b. Nyírmeggyesi körjegyzőség iratai. A nyírmeggyesi önkormányzat iratai (1925–1950)

V.213. Tarpa nagyközség iratai (1879–1949)

V.231.c. Tyukod nagyközség iratai. Közigazgatási iratok (1866–1949)

V.236.c. Vásárosnamény nagyközség iratai. Közigazgatási iratok (1850–1950)

XVII.62. Szatmár-Bereg vármegye nemzeti bizottságának iratai (1945–1949)

XVII.64. Vásárosnaményi járás nemzeti bizottságának iratai (1945–1948)

XVII.70. Csenger nemzeti bizottságának iratai (1945–1948)

KOSZTYÓ GYULA

- XVII.99. Mérk nemzeti bizottságának iratai (1945–1948)
XVII.109. Olcsva nemzeti bizottságának iratai (1945–1949)
XVII.110. Olcsvaapáti nemzeti bizottságának iratai (1945–1949)
XVII.114. Porcsalma nemzeti bizottságának iratai (1945–1948)
XVII.122. Szatmárökörítő nemzeti bizottságának iratai (1945–1948)
XVII.406. A fehérgyarmati igazoló bizottság iratai (1945–1946)
XVII.407. A mátészalkai igazoló bizottság iratai (1945–1946)
XVII.408. A vásárosnaményi igazoló bizottság iratai (1945–1946)
XXIV.202. Szatmár-Bereg Vármegyei Földhivatal iratai (1945–1950)
XXIV.1008. Szatmár vármegye szociális titkárának iratai (1945–1948)

SAJTÓFORRÁSOK

Magyar Közlöny, 1945

Magyar Nép, 1945

ONLINE FORRÁSOK

adatbazisokonline.mnl.gov.hu, 2020

A második világháború veszteségi adatbázisa. *adatbazisokonline.mnl.gov.hu*, 2020. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-masodik-vilaghaboru-vesztesegi-adatbazisa> (Utolsó letöltés: 2026. április 10.)

ksh.hu, 2020

Agrárcenzusok – hosszú idősorok – táblázatok. 4.3.1. Fontosabb gabonafélék termésátlaga (1921–2018). *ksh.hu*, 2020.

https://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tab1_4_3_1.html (Utolsó letöltés: 2026. április 10.)

FORRÁSKIVÁLVÁNYOK, FORRÁSKÖZLÉSEK

Fóris, 2023

Fóris Ákos: Szovjet atrocitások és háborús propaganda. Dokumentumok Nagyszalonta 1944. szeptemberi megszállásához. *Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények*, 2023. 615–647.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

L. Balogh, 2015

L. Balogh Béni (szerk.): *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.

Szabadi, 2016a

Szabadi István (szerk.): *Krisztusban nyert erő I. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945).* Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára–Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016.

Szabadi, 2016b

Szabadi István (szerk.): *Krisztusban nyert erő II. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945).* Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára–Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016.

Valkó, 2020

Valkó Gábor: A magyar mezőgazdaság elmúlt száz éve a statisztika tükrében. *Statisztikai Szemle*, 2020/6. 719–744.

SZAKIRODALOM

Bakonyi, 2020

Bakonyi Péter (szerk.): *Megszállók és áldozatok. Zala megye német és szovjet megszállása, a háború polgári áldozatai 1944–1945.* Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2020.

Balogh, 2012

Balogh István [Henzsel Ágota (szerk.)]: *„Nekem szerencsém volt...” A 100 éve született Balogh István emlékére. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 42.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2012.

Bank, 2017

Bank Barbara: A vármegyék Magyarországon a szovjet megszállás első évében. In: Horváth Zsolt – Kiss Réka: *Remény és realitás: Magyarország 1945.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 247–265.

Berekméri, 2008

Berekméri Árpád-Róbert: *Fegyver alatt. A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály tisztikara 1940–1945.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008.

Borus, 1980

Borus József: A felszabadító harcok Szabolcs-Szatmárban 1944 októberében. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1980/3. 75–83.

KOSZTYÓ GYULA

Botos, 2006

Botos János: *A korona, pengő és forint inflációja (1900–2006)*. Budapest, Szaktudás Kiadó, 2006.

Csöppös, 1995

Csőppös István: A kötött gazdálkodás bevezetése a magyar mezőgazdaságban a második világháború alatt. *Századok*, 1995/3. 597–616.

Dikán, 1993

Dikán Nóra: Szabolcs-Szatmár-Bereg története (1944–1950). In: Cservenyák László (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája*. I. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 1993. 439–495.

Erdmann, 1992

Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*. Békéscsaba, Tevan Kiadó, 1992.

Faludi, 1974

Faludi Károly: *Nyíregyháza és környéke felszabadítása, háborús károk a megye területén*. Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, 1974.

Fóris, 2024

Fóris Ákos: Masakre Rómov v tieni frontu – masové vraždy v Salonte a Dobozi, október 1944. In: Katarína Ristveyová (szerk.): *Druhá Svetová Vojna*. Banská Bystrica, Spoločnosť, 2024. 170–191.

Gaál, 1997

Gaál Ibolya: *A szegényügy- és felnőttvédelmi szociálpolitika története Szabolcs-Szatmár megyében. 1867–1989*. I. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 1997.

Galambos–Kujbusné, 2017

Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Emlékezetül. A málenkij robotra elhurcolt beregiek, szabolcsiak és szatmáriak névsora*. Nyíregyháza, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2017.

Gyarmathy, 1970

Gyarmathy Zsigmond: Szabolcs-Szatmár beregi részének első napjai a katonai felszabadulás után. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1970/3. 67–75.

Gyarmathy, 1978

Gyarmathy Zsigmond: Vásárosnamény és környéke felszabadulásának története, az első lépések. In: Mező András (szerk.): *Találkozás Bereggel*. Vásárosnamény, Vásárosnaményi Nagyközségi-Járási Könyvtár, 1978. 251–262.

KÖZBIZTONSÁG ÉS KÖZELLÁTÁS A SZOVJET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Gyarmathy, 1979

Gyarmathy Zsigmond: A közigazgatás megindulásának történetéhez Szatmár megyében (1944–1945. évi főispáni iratok). In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály, 1979. 221–239.

Gunst, 1996

Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Horváth, 1967

Horváth Sándor: Az 1945. évi földreform Szabolcs-Szatmár megyében. A *Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*, 1967/8–9. 115–142.

Kaposi, 2002

Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002.

Káli, 2021

Káli Csaba: *Zala megye szovjetizálása 1945–1950*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

Kárpáti–Farkas, 1985

Kárpáti Tibor – Farkas József: *Mátészalka 1945–1985*. Mátészalka, Mátészalkai Városi Tanács, 1985.

Konczné, 2001

Konczné Nagy Zsuzsanna: *Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága (1945–1961)*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 2001.

Miklós, 2015

Miklós Péter: Csanád vármegyei adatok a szovjet megszállásról. *Honismeret*, 2015. 40–42.

Mikolai, 2007

Mikolai Bertics Mihály: *Harcok és arcok*. Vásárosnamény, szerző kiadása, 2007.

Müller, 2012

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.

Nagy, 2002

Nagy József: Kényszergazdálkodás a mezőgazdaságban a II. világháború után (1945–1948). *Agrártörténeti Szemle*, 2002/3–4. 349–382.

Nagy, 2005

Nagy Nándor: A szovjet katonai megszállás Hatvanban 1944–1945. *Hatvani Kalendárium*, 2005/7. 58–82.

KOSZTYÓ GYULA

Némethné, 1975

Németh Péterné: Gazdasági helyzetünk 1944–1945-ben. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1975/1. 36–41.

Némethné, 1985

Németh Péterné: Politikai pártok és népi bizottságok Szabolcs-Szatmár megyében a felszabadulás után. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1985/1. 24–32.

Ölvedi, 1980

Ölvedi Ignác: A Tiszántúl felszabadítása. In: Száva Péter (szerk.): *Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó–Kossuth könyvkiadó, 1980. 151–156.

Rigó, 2017

Rigó Róbert: Kecskemét szovjet megszállása: az 1944-es esztendő utolsó napjai. *Hírös História*k, 2017/3. 50–55.

Romsics, 2010

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2010.

Sipos, 1971

Sipos Levente: A Szabolcs és Szatmár megyei nemzeti bizottságok és önkormányzati testületek összetétele. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1971/2. 89–105.

Szabó, 2025

Szabó Dániel: A szovjet megszállás és következményei Szentesen a levéltári források tükrében. *Axis*, 2025/6. 151–171.

Szászi–Vinnai, 1993

Szászi Ferenc – Vinnai Győző: A háború és hatása (1939–1944). In: Cservényák László (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. Történelem és kultúra*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 1993. 428–430.

Szikla, 2024

Szikla Gergő: Berettyóújfalu közigazgatása és politikai története a szovjet megszállástól a tanácsrendszer kialakulásáig (1944–1950). In: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő: *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásig 1944–1979*. Berettyóújfalu, Bihari Múzeum, 2024. 19–33.

Tar, 1988

Tar Imre: *A parasztság társadalmi-termelési viszonyainak átalakulása 1930–1985*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

Ungváry, 2004

Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.